

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXV** številka **61** september **2009**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXV** številka **61** september **2009**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. / Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednica / Editor

Valentina Hlebec

Uredniški odbor / Editorial board

Karmen Erjavec

Maša Filipovič Hrast

Danica Fink Hafner

Matej Kovačič

Anton Kramberger

Sonja Kump

Miran Lavrič

Majda Pahor

Gregor Petrič

Mateja Sedmak

Miroslav Stanojević

Zdenka Šadl

Andreja Vezovnik (recenzija knjig)

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar

Nataša Logar

Tina Verovnik

Bibliografska obdelava /

Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Pridruženi svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine

Ladislav Cabada, University of West Bohemia, Pilsen

Sonja Drobnič, University of Hamburg

Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz

Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb

Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design:

Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:

Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:

Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 360

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Valentina Hlebec,

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. / Phone: (+386) 1 5805 284

Elektronska pošta / E-mail: valentina.hlebec@fdv.uni-lj.si

Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerazprave.org/>

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Reserach Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Sociological Abstracts, CSA Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts, Current Abstracts, SocINDEX, TOC Premier.

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and adress the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo

ČLANKI

Naša žena med željo po limonini lupinici in strahom pred njo: zdrava prehrana v socializmu Blanka Tivadar	7
O napredku in napredkovnem potencialu poznomodernih bivanjskih okoliščin Špela Sajovic	25
Družinska (ne)harmonija ob računalniških zaslonih Tanja Oblak Črnič	41
Neformalni viri vpliva v EU: trda in mehka znanja ter učinkovitost slovenske državne uprave v času predsedovanja Svetu EU Marjan Svetličič, Sabina Kajnc	59
Poskusi prevrednotenja položaja Ruske federacije v mednarodni skupnosti – primer Gruzije Boštjan Udovič, Denis Mancevič	81

RECENZIJE KNJIG

Centrih, Lev, Primož Krašovec, Tanja Velagić (ur.): Oddogodenje zgodovine – primer Jugoslavije. Tematska številka ob 60. obletnici revije Borec. <i>Nina Vobič Arlič</i>	103
Karl Marx, Ernst Bloch, Mario Rossi, Božidar Debenjak: O spremembi sveta: pomen Marxovih tez o Feuerbachu. <i>Mirt Komel</i>	105
Milan Balažic: Znanost in realno. <i>Marinko Banjac</i>	107
Mojca Pajnik: Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij. <i>Alenka Švab</i>	110
Tanja Rener, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik, Alenka Švab: Novo očetovstvo v Sloveniji. <i>Metka Kuhar</i>	112
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	117

ČLANKI

Blanka Tivadar

Naša žena med željo po limonini lupinici in strahom pred njo: zdrava prehrana v socializmu

POVZETEK: V članku predstavljam analizo sprememb v diskurzih o zdravi prehrani v obdobju od 1949 do 1990 v reviji Naša žena. Glavni cilj je bil odgovoriti na tri vprašanja: kako se je spreminjala vsebina nasvetov za zdravo prehrano, kdo naj bi bil zanjo odgovoren in čemu naj bi se človek sploh zdravo prehranjeval. Vsebina nasvetov se je spreminjala, a strukturno je ostajala enaka. Zdrava prehrana je bila pojmovana predvsem kot državljanska in/ali moralna dolžnost, ki jo zase in za člane družine izpolnjuje ženska. A idealne družbe s pravilnim kuhanjem ni mogla doseči: na začetku socializma so jo pošiljali v "moderno" prihodnost, na njegovem bridkem koncu pa v idilično "predmoderno".

KLJUČNE BESEDE: hrana, zdravje, socializem, diskurz

1 Uvod

V članku analiziram nasvete za kuhanje in zdravo prehrano v reviji *Naša žena*, ki so bili objavljeni v obdobju od 1949 do 1980. Zanimalo me je zlasti, katera živila in prehranske prakse so v posameznem časovnem obdobju imeli za zdravo prehrano, kdo naj bi bil zanjo odgovoren in kako so zdravo prehrano osmišljali, tj. čemu naj bi se človek sploh zdravo prehranjeval.

Nasveti za kuhanje niso le praktični napotki, kako narediti hrano bolj užитno z delovanjem toplote. Marsikdaj so tudi napotki za pravilno opravljanje družbene vloge ženske in matere. Razmerje med kuhanjem oz. hrano, žensko in skrbjo za zdravje sintetično opisuje teoretski koncept *pravega kosila* (ang. proper dinner) avtoric Ann Murcott (1982) ter Nickie Charles in Marion Kerr (1988), predstavnic feminističnega pristopa v sociologiji hrane in prehranjevanja. *Pravo kosilo* je glavni dnevni obrok, ki ga za svojo družino pripravi ženska – žena – mati. *Pravo* je, če ženska pri njegovi pripravi sledi specifičnim kulinarčnim pravilom (za dopustne kombinacije živil ter okusov, vrstni red jedi in kuharske tehnike) ter če se ga pripravlja in jé na način, ki reproducira družinske in družbene vloge. Ženska – žena – mati mora skrbeti za hrano v okviru gmotnih možnosti družine, pri kuhanju upoštevati želje družinskih članov in si prizadevati, da bo njena družina jedla čim bolj zdravo hrano. Vse to pa je storjeno zaman, če do svojega dela nima pravilnega odnosa, če ga ne opravlja z ljubeznijo (Caplan 1997).

Tako kot nasveti za kuhanje niso le praktični napotki, kako narediti hrano bolj užитno z delovanjem toplote, tudi nasveti za zdravo prehrano niso le objektivne informacije o znanstvenih dognanjih. Danes je zdrava prehrana tesno povezana z ideologijo *zdravizma*, ki nas nagovarja v ukvarjanje s svojim zdravjem kot temeljem za določanje in doseganje blaginje, ki od nas zahteva “super” zdravje in ki nas prepričuje, da smo zanj odgovorni sami ter da je zato zdravje predvsem vprašanje naše lastne izbire in truda (Crawford v Kamin 2006: 43–44). Po drugi strani pa ima vsak učbenik o sociologiji zdravja in bolezni poglavje o družbenih dejavnikih, s kopico uradnih statističnih in raziskovalnih podatkov, ki kažejo, kako zelo je zdravje odvisno od izobrazbe, dohodkov, spolnih vlog, razmerja med odgovornostjo in avtonomijo pri delu, kakovosti bivalnega okolja, socialnega kapitala in celo od tega, kako velike so socialne razlike v družbi.

Da so torej zdravstveni oz. prehranski nasveti družbeno konstruirani (in politično nenedolžni), da niso plod objektivne/čiste resnice, je v sociologiji že truízem, nasprotno pa menijo njihovi producenti in tvorci zdravstvenih politik. Zato me v njihovo analizo ni vodila samo želja po novi vednosti, temveč tudi namen relativizirati samoumevnost današnjega razumevanja zdrave prehrane in s tem morda oslabiti njegovo veljavo. Namreč, razlika med zapovedano osebno odgovornostjo za zdravje in strukturnimi razlogi za razlike v zdravju ima konkretne politične posledice vsaj v zmanjševanju dostopa do zdravstvenega varstva in pravic pacientov ter v porabljanju javnih sredstev za promocijo individualne skrbi za zdravje namesto za strukturne ukrepe, ki bi izboljšali družbenoekonomski položaj prebivalcev in s tem tudi njihovo zdravje.

Ena od poti za relativiziranje nasvetov za zdravo prehrano je pogled v njihovo zgodovino. Opisati zgodovino slovenskih nasvetov pomeni seči vsaj v čas socialističnega družbenega reda. To pa je za dokazovanje družbene konstruiranosti nasvetov dobro tudi zaradi doktrinalnih razlik med socializmom in kapitalizmom, ki jo naredijo še očitnejšo.

2 Metoda

2.1 Besedila

Empirično gradivo članka so kuharski recepti ter članki o hrani in kuhanju, ki so izšli v reviji *Naša žena* v obdobju od leta 1949 do leta 1990. Letnici zaznamujeta simbolni začetek in konec specifičnega ekonomskega in političnega sistema: leta 1949 se je Jugoslavija po sporu z informbirojem (junij 1948) podala na “samostojno” politično pot in začela graditi svojo različico socializma, leta 1990 pa se je 88 odstotkov volivk in volivcev odločilo za samostojno državo Slovenijo in z njo tudi za kapitalizem. *Naša žena* je edina ženska revija, ki je neprekinjeno izhajala v tem celotnem obdobju, in je zato primeren vir za analizo sprememb v diskurzih o zdravi prehrani.

V analizo sem vključila po dva letnika vsakih deset let, in sicer letnike 1949/1950, 1959/1960, 1969/1970, 1979/1980, 1989/1990. *Naša žena* je (bila) mesečnik, zato je letnik praviloma obsegal od 11 do 12 števil. Kriterij za vključitev besedila v analizo je bil, da je šlo za recept ali kuharski nasvet oz. da je na kakršenkoli način obravnavalo

hrano, kar je na koncu skupaj z recepti in kuharskimi nasveti obsegalo približno 500 strani gradiva.

2.2 Analiza

Analiza je deloma potekala po vzoru Madden in Chamberlain (2004), ki sta preučevali diskurze o zdravi prehrani na vzorcu ženskih novozelandskih revij, izšlih v letih 2002/03. Gradivo sem analizirala v treh medsebojno povezanih in prekrivajočih se fazah. Prva je obsegala seznanjanje z besedili z večkratnim prebiranjem, ki mu je sledilo pisanje vsebinskih povzetkov vsake številke in opremljanje povzetkov z rudimentarnimi interpretacijami. Rezultat te faze je bil seznam številnih tem na različnih ravneh splošnosti. V naslednji fazi sem teme razvrstila/združila v različne diskurze (npr. v biomedicinski, novodobniški, moralično-državlanski itd.). Dober primer razvrstitve teme v diskurz je tema o telesu, ki se je pojavljala na dva načina, povedano drugače, ki sta jo konstruirala dva diskurza: prvi, biomedicinski, ki je enačil telo z mehanskim strojem, je prevladoval od konca petdesetih do konca sedemdesetih let, drugi, novodobniški, ki je videl telo kot organizem, ki ima svojo lastno modrost in voljo, pa je vzniknil v osemdesetih. V zadnji fazi pa sem analizirala, koga diskurzi naslavljajo – tj. kdo je za zdravo prehrano odgovoren in kaj ponujajo kot odgovor na vprašanje, čemu se je treba zdravo prehranjevati.

3 Ugotovitve

3.1 Konec štiridesetih: preživeti in se nasititi

Konec štiridesetih let dvajsetega stoletja je bil življenjski standard v Jugoslaviji nižji kot pred drugo svetovno vojno, predvsem zaradi velikih vlaganj v težko industrijo (Čepič 2005a: 1012–1014). V ostrem nasprotju z Zahodom, kjer je gospodarski razvoj temeljil na množični proizvodnji in potrošnji blaga za osebno porabo, je bila za Vzhod značilna množična proizvodnja izdelkov – jekla, strojev, konstrukcij, kemikalij, premoga –, katerih končni potrošnik je bila industrija in ne posamezniki (Bideleux in Jeffries 2007: 474). Drugi pomemben vzrok slabih gmotnih razmer je bil spor z informbirojem (l. 1948), ki je imel za posledico gospodarsko blokado Jugoslavije s strani Sovjetske zveze in njenih vzhodnih zaveznic. Hkrati je spor z informbirojevskimi državami predstavljal tudi nevarnost vojaškega spopada z njimi, zato je Jugoslavija veliko sredstev namenjala za oborožitev in gradnjo vojaških objektov. Težave z oskrbo je dodatno povečala kolektivizacija kmetijstva, ki je vodila v majhen obseg pridelave. Za povrh je leta 1950 Jugoslavijo prizadela še suša (Čepič 2005b: 939; Čepič 2005a: 1009–1015).

To je bil čas t. i. zagotovljene preskrbe – načrtovane, administrativno vodene in centralizirane. Njena glavna značilnost je bilo razdeljevanje blaga na potrošniške nakaznice za osnovna živila in za industrijske izdelke (npr. oblačila, premog). Do potrošniških nakaznic so bili upravičeni samo zaposleni in socialno zavarovani ter njihovi družinski člani. Količine živil, ki jih je posameznik smel kupiti, so bile odvisne od težavnosti njegovega dela, pomembnosti poklica, od starosti in drugih okoliščin (npr.

nosečnosti) (Čepič 2005c: 894–896). Leta 1949 je bila ponudba živil na trgu slaba, izdelki pa nizke kakovosti. Primanjkovalo je zlasti moke, mleka, jabolk, zelenjave, obleke, obutve in kurjave. Mesečni življenjski stroški so rasli hitreje kot plače in najhitreje so se povečevale cene živil (Čepič 2005a: 1013).

3.1.1 Kuharski nasveti

Slabe povojne gospodarske razmere odsevajo tudi v receptih in nasvetih za prehrano, ki so se ukvarjali predvsem z vprašanji preživetja:

Boj kot kdaj koli so nam danes potrebni nasveti iz gospodinjstva. Življenjskih potrebščin še ni na pretek in tudi časa za dolgotrajno kuhanje ne. Iz malo je treba pripravljati obilo tečnih, okusnih in zdravih jedil in povrhu še v prav kratkem času. Skoraj vse smo že zaposlene in se opoldne hranimo morda celo v menzi, toda večerjo pa vendarle pripravljamo še doma. Katera gospodinja si bolj od take želi, da bi bila jed kar na hitro gotova? Vsem tem in njim podobnim bo Naša žena v novem letniku poskušala pomagati s kar najbolj praktičnimi nasveti. (Naša žena 1949, št. 1: 7)

Ta citat pove, da je ženskam zmanjkovalo časa za kuhanje daleč pred vstopom v kapitalizem. Predvsem pa je dobra ilustracija protislovne naloge revije v vseh analiziranih obdobjih. Po eni strani iz njega veje nezadovoljstvo, ker se od žensk zahteva zelo veliko, celo nemogoče – iz malo skuhati veliko, okusno in še zdravo. Po drugi strani pa na ta pričakovanja pristaja in za njihovo doseganje ponuja praktične nasvete. Nasveti so ženskam verjetno olajšali marsikateri gospodinjski problem in prispevali k večji kakovosti prehrane, po drugi strani pa so vestno obnavljali patriarhalni družbeni red, ki mu je *Naša žena* načeloma nasprotovala.

Večina receptov je bila za zelenjavne enolončnice in juhe, meso je bilo vključeno redkeje. Ker je sitost v času pomanjkanja pomemben cilj, so bile enolončnice pripravljene s podmetom ali s prežganjem, juhe pa z zakuhami. Precej nasvetov je bilo za ponarejene juhe (npr. za ponarejeno govejo juho). To, kar je bilo treba v njih ponarediti, je bilo meso. Zato so barvo, ki bi jo juhi dalo meso, gospodinjke ustvarile s paradižnikom. Druga podobna vrsta juh so bile postne juhe. To so bile poceni juhe iz vode, prežganja in nekaj jušne zelenjave. Mesne jedi je *Naša žena* predlagala predvsem za goste ali praznike, za vsakdan pa kvečjemu jedi iz cenejših kosov mesa (npr. polpete). Predlog vsakdanjega brezmesnega jedilnika je denimo vseboval zelenjavno juho, krompirjeve štruklje in zeljno solato, mesni jedilnik pa ponarejeno govejo juho z vlivanci, sesekljane svinjske zrezke, krompirjevo solato in flancate. Kar je danes za še tako preprosto gospodinjko samoumevno – da je solata lahko iz zelja, krompirja, fižola –, je bilo treba tedaj načrtno razširjati: “Mnoge gospodinjke zmotno mislijo, da je mogoče kot solato pripraviti le tako imenovano pravo, zeleno solato” (Naša žena 1949, št. 11: 80). Zlasti recepti za sladice so vsebovali veliko živil – jajca, mleko, smetano, moko in jabolka –, ki jih je na trgu primanjkovalo. O njihovem pomanjkanju vemo iz drugih virov (npr. Jeraj 1995) in deloma tudi iz kuharskih nasvetov v *Naši ženi*: “če imaš, prideni malo limonine lupine” ali “če imaš na razpolago material, ponudi po kosilu še jabolčni kompot”. Omenila sem že, da je sistem potrošniških nakaznic diferenciral poklice. Poleg tega pa so se politiki in nekateri državni uslužbenci lahko oskrbovali

v posebnih, bolje založenih trgovinah. Hkrati so bile razširjene zlorabe potrošniških nakaznic: nekateri so zaradi svojega družbenega položaja (npr. partijski funkcionarji) ali dobrih zvez pri organih, ki so razdeljevali nakaznice, imeli do živil boljši dostop (Jeraj 1995: 132, 138). Drugi razlog za vključevanje težko dostopnih živil v recepte bi lahko bila tedaj še visoka stopnja neformalne oskrbe prek sorodnikov z vasi in samo-oskrbe gospodinjstev.

Potreba po gospodarni kuhi je razvidna tudi iz velikega in eksplicitnega poudarka na uporabi sezonskih živil. Zimski recepti so zaznamovani s porom, zeljem, repo, poletni pa s poletno zelenjavo in sladlicami iz češenj, sliv in kutin. Drugi kazalnik prizadevanja za gospodarno ravnanje s hrano je pomen, ki ga je revija pripisovala pripravi ozimnice. Od pomladi do jeseni je gospodinjam dajala nasvete za konzerviranje živil. Iz načina podajanja nasvetov veje prepričanje tedanjih kolumnistk, da mnoge bralke konzerviranja niso poznale: "Shraniti živilo za daljši ali krajši čas tako, da se ne pokvari, se pravi hrano konservirati. Sveža hrana je podvržena kvarjenju /.../" (Naša žena 1950, št. 7: 45). Sledila so minuciozna navodila, od priprave kozarcev do njihovega shranjevanja, ter recepti za vkuhanje, razsol, sušenje, shranjevanje v masti itd. Priprava ozimnice se je *Naši ženi* zdela pomembna tudi z zdravstvenega vidika, saj je omogočala celoletno pestrost prehrane, ki je bila že tedaj sinonim za zdravo prehrano.

3.1.2 Zdrava prehrana

Zdrava prehrana je bila najprej raznovrstna prehrana, ki pa je že bila mišljena analitično kot kombinacija kemičnih sestavin: "Hrana, ki jo človek uživa, mora biti sestavljena iz beljakovin, masti, škroba, sladkorja, soli, vode in vitaminov" (Naša žena 1949, št. 1: 8). *Naša žena* je bralki celo svetovala, koliko gramov določenega hranila na kilogram telesne teže potrebujemo: "Povprečno mora človek prejeti 1 gram masti na 1 kg svoje teže – enako beljakovin" (Naša žena 1949, št. 1: 8). Prej sem omenila, da je *Naša žena* predpostavljala nevedno in zaostalo gospodinjno, hkrati pa je pričakovala, da bo ta ista gospodinja znala izračunavati količino maščob in beljakovin v vsakdanji prehrani. Pomemben pogoj zdravega prehranjevanja je bila tudi količina zaužitih živil, ki je morala biti dovoljšnja: "/.../ in skrbeti moramo, da pride hrana v zadostni množini na mizo" (Naša žena 1950, št. 2–3: 12). Biti sit po obroku je bilo nekaj dobrega. Ena od predlaganih strategij za sitost je bila serviranje juhe za uvodno jed: "Kosilo brez juhe nas le malo nasiti" (Naša žena 1949, št. 12: 88).

Podatki, ki jih *Naša žena* navaja o živilih (npr. da je v mleku kazein, v jajcih albumin, v mesu fibrin), in njena priporočila za zdravo prehrano izhajajo iz tedanjih nutricionističnih spoznanj, na katera pa se članki ne sklicujejo. V člankih ni fraz, kot so "znanstveniki so ugotovili", "študija na kalifornijski univerzi je pokazala" ipd. Tudi člankov, ki bi jih podpisali zdravniki, ni. Razlog, da revija nasvetov ni upravičevala z znanstvenimi referencami, je morda ta, da tega ni smela, ker je verjetno črpala iz "buržoaznih" (znanstvenih) virov. Drugi razlog pa bi lahko bil, da je imela *Naša žena* o sebi mesijansko predstavo: bila je revija, ko jo je vodila velika ideja – usposobiti žensko za pravilno kuhanje, ki bo vodilo v zdravje naroda in izgraditev novega poli-

tičnega sistema – in zato se ji ni bilo treba sklicevati na znanstvena dognanja. Bralke so ji morale verjeti na besedo.

Konec štiridesetih let je bila v *Naši ženi* razvidna eksplicitna zveza med ustrezno prehrano, dobrim zdravjem, energijo za delo in izgradnjo nove države. Namen zdravega prehranjevanja je bil samo eden – dati človeku energijo za delo: “Hrana je kurivo in hranilna sila našemu telesu, od nje sta odvisna naše zdravje in naša sposobnost za delo” (Naša žena 1949, št. 11: 80). In tudi namen dela je bil en sam, in sicer izgradnja nove države. Za zdravo prehrano je bila odgovorna ženska – žena – mati, ki je morala s kuhanjem dejavno prispevati k vzpostavitvi novega družbenega reda:

Voditi skrb o tem, da bodo vsi domači zdravi, se v veliki meri pravi, voditi skrb o tem, kaj in kako naj jedo. Samo pravilno hranjeni ljudje morejo biti zdravi, a samo zdravi ljudje morejo dobro delati in ustvarjati. Zato tudi leži na vsaki gospodinjini velika odgovornost, odgovornost za zdravje, za moč in napredek naroda. (Naša žena 1949, št. 1: 8)

Naša žena je žensko nagovarjala tudi kot delavko, prostovoljko in aktivistko, ki z vso svojo bitjo pomaga obnavljati svojo deželo in graditi socialistični družbeni red, ki pa ni bila popolna, če ni bila tudi idealna mati in gospodinja. Idealna ženska je vsak dan in z veseljem kuhala, čistila, pospravljala, skrbela za prijetno razpoloženje pri mizi, pripravljala ozimnico od zgodnje pomladi naprej, pripravljala domača čistilna sredstva (npr. krompirjevo vodo za pranje tkanin, vodo iz kopriv za pomivanje mastne posode) in skrbela za bolne (s pomočjo nasvetov za dietna živila za drisko, revmo ...). Zdrava kuha in zdrava prehrana sta bili njena državljanska dolžnost.

3.2 Konec petdesetih: slutnja boljših časov

Do leta 1960 je bila rast jugoslovanskega družbenega proizvoda med najvišjimi v svetu. Zviševanje življenjske ravni se je začelo v sredini petdesetih let, ko se je končalo obdobje ekstenzivne industrializacije in se je Jugoslavija usmerila v bolj vsestranski in skladnejši gospodarski razvoj, med drugim tudi v razvoj trgovine (Čepič 2005c: 1087). V *Naši ženi* je bila v decembrski številki leta 1959 objavljena fotografija z otvoritve prve samopostrežne trgovine v Sloveniji, ki so jo odprli 29. novembra, na tedanji največji državni praznik, dan republike, na Bavarskem dvoru v Ljubljani. Od sredine petdesetih let naprej so na življenjski standard Slovencev vplivali tudi izdelki iz tujine, zlasti iz sosednje Italije, kjer so kupovali vse mogoče, od živil, kot so sladkor, kava, riž, limone, do najlonk, jopic iz moherja, čevljev, pralnih strojev, koles in vesp (Čepič 1995a: 1015; Luthar 2006: 234).

3.2.1 Kuharski nasveti

Višja življenjska raven in odpiranje na Zahod odsevata tudi v kuharskih nasvetih. Konec petdesetih so recepti vsebovali veliko več mesa in tudi več boljših kosov kot prej (npr. zrezke, zarebrnice, pečenko). Še več kot prej je bilo tudi jajc, smetane, masla in mleka.

Jedilniki so postali pestrejši: pojavili so se sveže južno sadje (a le banane, limone in pomaranče) in riž. Nove so bile ribe in kuhinjske dišavnice. Majaron, rožmarin, timijan, lovor, ki so bili po vojni sestavina prazničnih jedi, se je priporočalo v vsakdanji kuhi.

Jedi se je vse manj pripravljalo na svinjski masti in vse bolj na olju, hkrati je postalo popularno cvrenje. Za glavno jed je revija začela priporočati razne sestavljene solate in prijazno spodbujala gospodinje – “poskusimo tudi solatam spremeniti okus, ki smo ga vajeni” (Naša žena 1959, št. 4: 126) –, naj za polivko uporabijo jogurt, majonezo, limonin sok, hren ali sladko papriko. Veliko je bilo receptov za slane jedi z jajci (razne omlete, špinačo z jajci). Priporočala jih je tako zaradi njihove domnevne zdravosti: “V /jajcih/ je v glavnem vse, kar potrebuje živo bitje za razvoj in rast,” kot zaradi praktičnosti: “Za zaposleno ženo so velikokrat izhod iz zadrege” (Naša žena 1959, št. 7–8: 59). Precej je bilo tudi receptov za enolončnice, ki da jih je mogoče enostavno pripraviti, so poceni in imajo visoko hranilno vrednost.

Praktičnost, oziroma še boljše hitrost priprave hrane, je *Naša žena* vse bolj poudarjala. V tem kontekstu je odkrito zagovarjala in prikrito tržila nove izdelke živilske industrije: majonezo, gorčico, paradižnikovo mezgo, govejo juho iz vrečke, grahovo juho iz konzerve itn. V enem članku je celo trdila, da se v njih “včasih količina nekaterih vitaminov celo zviša, ker se provitamini spremenijo v proste vitamine” (Naša žena 1960, št. 11: 399).

Odnos, ki ga je poskušala vzgojiti pri svoji bralki, dobro ponazarja naslednji odlomek iz članka “Konserve v vsakdanji domači prehrani”:

Na našem trgu imamo že zelo veliko izbiro raznih konzerv. Nismo pa jim dali še prave veljave v naši vsakdanji prehrani. /.../ Zaposlene/ žene lahko z uporabo konzerv kaj hitro pripravijo zadovoljivo kosilo ali večerjo. Industrija je opravila namesto posameznega potrošnika mnogo kuharskega dela. Skuhala nam je vrsto golažev, vložnih paprik in razne drobovine, konservirala sadje in zelenjavo. Predolgo bi bilo naštevanje, če bi hoteli omeniti vsaj najvažnejše vrste konzerv, ki so na prodaj. (Naša žena 1960, št. 2: 58)

V receptih za sladice sta se pojavila vanilijev sladkor in krhko testo. Slednje verjetno kaže na boljše dostopnost masla kot v prejšnjem desetletju. Pri sladica ni bila navedena temperatura peke, kar pomeni, da električni štedilniki še niso bili v široki uporabi. Enako velja za električne hladilnike. V septembrski številki leta 1959 je bil objavljen oglas v obliki članka z naslovom “Tovarna termo-električnih proizvodov TOBI, Bistrica”, ki je gospodinjam v tehničnem, hermetičnem jeziku svetoval, na kaj naj mislijo ob nakupu hladilnika: “Kompresorski agregat ima normirane toplotne in pomožne releje, ki pri napetosti pod 190 Voltov in nad 235 Voltov pregore. Zato se pred nakupom kompresorskega hladilnika prepričajte, kakšna je napetost električnega toka v vašem stanovanju” (Naša žena 1959, št. 9: 276).

3.2.2 Zdrava prehrana

Konec petdesetih let se je pomen zdrave prehrane nekoliko spremenil, saj je uravnoveženost odstopila mesto beljakovinom, vitaminom in mineralom. V tem kontekstu je *Naša žena* poudarjala pomen mleka tako za otroke kot odrasle: “Novejša odkritja znanosti o prehrani kažejo, da je mleko prepotrebno nenadomestljivo živilo /.../” (Naša žena 1960, št. 7–8: str. 233). Mleko je bilo skoraj čudežno živilo, saj naj bi telesno in duševno izčrpanim ljudem povrnilo moč in voljo do dela, zdravilo slabokrvnost, odpravljalo motnje v delovanju jeter, ohranjalo pri zdravju kosti, zobe in nohte itd.

Marsikateri nasvet za kosilo se je zaključil s kozarcem mleka, s katerim naj bi gospodinja “poskrbela za beljakovine”. Mleko je bilo simbolni gradnik socializma, gradilo je delavčevo telo, da je delavec lahko neutrudno delal, gradeč boljše življenje.

Naša žena je precej spodbujala tudi k uživanju jajc in mesa ter sadja in zelenjave. A živil ali njihovih sestavin še ni demonizirala. Recepte je pogosto naslavljala s pridevnikom “izdaten” (npr. izdatna skutina sladica), ki še zdaleč ni imel negativne konotacije. Občutek sitosti po jedi je bil še vedno dobrodošel. Velikokrat se pojavljajo tudi besedne zveze, kot so “okus izboljšamo”, “jed obogatimo”, “jed dopolnimo” z npr. sirom, peteršiljem, smetano, ki so po eni strani odražali fascinacijo z beljakovinami in vitamini, po drugi strani pa morda kazali veliko in ne več moralno obsojano zahodnjaško željo po užitku in obilju. Tudi kupljena napol pripravljena hrana ni imela ničesar preveč. Niti besede ni o aditivih, skritih maščobah ali preveliki energijski vrednosti. Resnejše prehransko opozorilo, ki se je pojavljalo v zvezi s pločevinkami, je premajhna količina vitaminov, ki pa naj bi jih gospodinja zlahka nadomestila s serviranjem sveže solate in sadja pri obedu.

Konec petdesetih let je *Naša žena* prenehala zdravo prehrano eksplicitno povezovati z državljsko dolžnostjo. Vsaj deklarativno je opustila svoje državotvorno poslanstvo, da bi v kuhinji žensko za vsako ceno usmerjala po potrebah socialističnega družbenega reda, in se pričela sklicevati na novo avtoriteto – znanost: “novejša odkritja znanosti o prehrani kažejo”, “znanstveniki so ugotovili”, “sodobni strokovnjaki priporočajo”. Zdrava prehrana je od tu naprej postajala vprašanje osebne izbire, a le na videz. Ženska, ki ji ni bilo mar zdrave prehrane, ni bila več državna sovražnica, vse bolj pa je postajala sovražnica same sebe. Namreč, v prihodnosti se je razlogom za zdravo prehranjevanje zlagoma dodajalo argumente, ki jih ženska, če se “ima rada” in si hoče dobro, težko zavrne – uživanje v vitkem telesu, užitek v preskušanju (zdravih) receptov, samouresničevanje prek gojenja ekološko pridelane hrane, kakovost življenja, ki da je neposredna posledica zdravja, ta pa neposredna posledica zdrave prehrane ipd.

3.3 Konec šestdesetih: življenje je lepo

Plače so se v obdobju 1960–1970 povečale v povprečju za šestkrat in tudi življenjski standard se je povečal. Na zviševanje življenjske ravni so vplivali visoka stopnja zaposlenosti (žensk), majhne družine (v povprečju 3,5-članske) in povečevanje realne kupne moči. Osnovna živila, kot so kruh, sladkor, jedilno olje, govedina, mleko in jajca, so postala cenovno lažje dostopna. Enako velja za električne aparate; v slovenskih gospodinjstvih so začeli kupovati električne štedilnike, hladilnike, pralne stroje, televizorje in stanovanjsko opremo. Šestdeseta so bila tudi čas začetka motorizacije. Konec šestdesetih let je imela avtomobil (praviloma “fička”) petina mestnih gospodinjstev in precej razširjeni so bili Tomosovi mopedi in avtomatiki. Nadaljevala se je tudi gradnja stanovanjskih hiš in počitniških domov, ki se je zares razmahnila v sedemdesetih. Sredi sedemdesetih let je v lastnih, z ugodnimi potrošniškimi krediti zgrajenih enodružinskih hišah živelo že 40 odstotkov prebivalcev Slovenije, v hrvaški Istri pa so nastala prava vikendaška slovenska naselja (Čepič 2005č: 1087–1092).

3.3.1 Kuharski nasveti

Konec šestdesetih let so se v *Naši ženi* pojavili nasveti za uporabo novih kuharskih tehnik. Prva je peka na žaru, ki je bila, kot je videti po komentarjih k receptom, povezana s tedaj priljubljeno obliko poletnega razvedrila in počitnic – pikniki in taborjenjem. Druga nova tehnika je bila peka glavnih jedi v pečici (ki je bila v prejšnjem času omejena na peko peciva) s poudarkom na gratiniranju. Za peko v pečici je *Naša žena* tudi že svetovala uporabo aluminijaste folije. V receptih se je pojavilo še več novih živil in novih jedi kot konec petdesetih, npr. arašidi, strok vanilije, paradižnik z baziliko, pomfrit, pica, fondue, toast s sirom, koktajli in sadne solate. Precej receptov je vsebovalo “curry”, kar je še danes komercialno ime za kupljeno mešanico začimb. Idealna sladica za zaposleno gospodinjjo je bil instantni puding, ki pa ga je *Naša žena* “obogatila” z domačim karamelnim prelivom ali mu za “popestritev” dodala jabolka. Po eni strani lahko to razumemo kot izraz skrbi za zdravje. Namreč, izdatnost jedi je tedaj imela prednost pred zaskrbljenostjo zaradi kalorij, pomanjkanje vitaminov pa je bilo edini očitek kupljeni napol pripravljene hrani. Po drugi strani pa gre pri tovrstnem kombiniranju tudi za neke vrste udomačitev tujih (industrijskih) jedi (Debevec 2007:16).

Naša žena je tudi že pozivala gospodinjje h gojenju kuhinjskih dišavnic in k eksperimentiranju z njimi – “predvsem bi vam rada priporočila tole; če morete in znate, pridelujte domače zeliščne dišavnice sami” (Naša žena 1969, št. 1: 45) – ter vse bolj zavzeto priporočala pripravo solat iz najrazličnejše surove zelenjave. Tretja pomembna kuharska tehnika, katere zametke sicer lahko opazimo že konec petdesetih let, je “pogrevanje”. Kolumnistke so izražale zares veliko navdušenje nad kupljeno napol pripravljeno hrano in jo pogosto priporočale, bodisi za začetno jed (npr. grahova juha iz konzerve) bodisi kot posamezna živila (npr. paradižnikova mezga v tubi) ali za glavno jed (npr. panirano svinjsko meso, goveji paprikaš): “Danes lahko samo s proizvodi Podravke sestaviš celo kosilo. Pa v dvajsetih minutah je na mizi in ne manjka mu prav nič. Ne verjamete? Jaz sem poskusila” (Naša žena 1969, št. 7: 57). Na straneh z recepti so bili pogosti oglasi za kupljene napol pripravljene izdelke, ki jih je spremljalo tržno komuniciranje v obliki uredniških vsebin, v katerih so kolumnistke glorificirale njihovo kakovost in hranilno vrednost ter opozarjale na njihovo nepogrešljivost za “zaposleno ženo”: “Argo kokošja juha z mesom vsebuje poleg finih jajčnih testenin tudi koščke sušenega kokošnjega mesa, ki dajo juhi prijeten okus in visoko hranljivost,” (Naša žena 1969, št. 2: 55) ali: “Za zaposleno ženo pa je važno tudi to, da pripravi hrano v čim krajšem času /.../ Jedilnice bo kombinirala z napol pripravljenimi izdelki, zmrznjenimi živili in podobnim” (Naša žena 1969, št. 2: 55).

Danes, ko nas z vseh strani opozarjajo o nizki prehranski vrednosti kupljene napol pripravljene hrane ter o maščobah, kalorijah in umetnih dodatkih, skritih v njej, je tolikšno navdušenje težko razumeti. Vendar, ali je ta navdušenost brez ostanka, tudi če odmislimo aktualno prehransko doktrino?

Tudi Alan Warde (1997: 134), ki je analiziral kuharske nasvete v britanskih ženskih revijah, objavljene konec šestdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja, poroča o

precejšnjem navdušenju nad industrijsko pripravljenimi jedmi v šestdesetih. To je bila tedaj moderna in zanimiva hrana, za katero se je celo verjelo, da bo sčasoma odpravila kuhinjsko delo, ne da bi zato trpela kakovost prehrane. Drugi razlog, ki je uredništvo *Naše žene* vodil v navdušenost nad kupljeno napol pripravljeno hrano, je verjetno bila promocija domače živilske industrije, saj je dajala kruh delavkam in delavcem, ki so “gradili lepšo socialistično prihodnost za vse nas”. Tretji razlog pa bi se lahko skrival v sicer deklarirani, a nedelujoči enakopravnosti spolov. Navkljub zaposlenosti žensk se delitev dela v gospodinjstvu ni spremenila v njihovo korist, hkrati pa je bilo očitno, da kuhanje ženskam jemlje čas za družbenopolitično delo in delovne akcije. *Naša žena* je s propagiranjem uporabe kupljene napol pripravljene hrane partiji morda sporočala tole: “Čeprav zatrjujete drugače, mora moderna ženska še vedno kuhati. Zato ji pač pomagamo. Da pa bi ji ostalo več časa za gradnjo socializma, jo nagovarjamo k hitri in enostavni kuhi.”

3.3.2 Zdrava prehrana

Konec šestdesetih let sta v *Naši ženi* pričela sobivati dva pogleda na zvezo med prehrano in zdravjem. Še vedno je bil precej prisoten stari, ki je razumel (pestro) prehrano kot vir zdravja in dober apetit kot njegov znak. Ta pogled je posamezno živilo povezal z boleznijo samo, če je v prehrani primanjkovalo določenih snovi, ali pa je odsvetoval določena živila pri nekaterih že nastalih boleznih (npr. jajca želodčnim bolnikom in pri vnetju žolčnika):

Kdor ceni svoje zdravje, skrbi za pravilno prehrano. Zato se mora vsakdo, ki si želi ohraniti zdravje, zavedati dejstva, da je vzrok številnih bolezni ravno v prehrani, ki ne vsebuje dovolj snovi (zlasti beljakovin, vitaminov in mineralov), potrebnih za pravilno delovanje človeškega organizma. (*Naša žena* 1969, št. 4: 55)

V skladu s tem pogledom je bil človek zdrav, če je jedel pestro hrano, če pa je zbolel (a ne zato, ker bi užival česa preveč), je moral pri hrani kvečjemu paziti. Nadaljuje se poudarek na beljakovinah, ki dobijo nov pridevnik, “polnovredne”, in razlago, da so samo v živilih živalskega izvora (zlasti v jajcih, mleku in drobovini), občasno se omeni, da tudi v soji. Pomembni ostajajo vitamini in minerali – pri vsakem novem živilu, ki ga je *Naša žena* podrobneje predstavila, je natančno navedla tudi, katere in koliko jih ima.

Drugi, manj pogost, a že ekspliciten pogled na zvezo med prehrano in zdravjem pa je zelo podoben današnjemu, ki demonizira posamezne sestavine. Konec šestdesetih se je tako že omenjalo povezanost pretiranega uživanja maščob in sladkorja z boleznimi srca in ožilja, sladkorno boleznijo in zgodnjo umrljivostjo. *Naša žena* je tudi že pisala o koristnosti nenasičenih maščobnih kislin, ki naj bi bile v koruznem, lanenem, bučnem in sončničnem olju. Olivno olje se je priporočalo v mediteranskih receptih, a brez konotacij zdravosti. Med dobrejdinimi sestavinami hrane so se pojavljale tudi vlaknine, ki pa jih revija še ni imenovala s tem imenom, temveč z izrazom “celuloza”.

Boljša preskrba s hrano in višji življenjski standard sta konec šestdesetih s seboj prinesla novo temo – preveliko telesno težo. A ta še zdaleč ni imela razsežnosti današnje zaskrbljenosti zaradi debelosti in tudi beseda “debelost” se v *Naši ženi* ni uporabljala,

uporabljala se je “debelušnost”. Člankov, ki bi bili izključno posvečeni hujšanju, je bilo malo, približno dva na letnik. Prevelika telesna teža je bila obravnavana kot zdravstveno in ne kot lepotno vprašanje ter marsikdaj tudi kot posledica dednosti; surovo sveže sadje in zelenjavo je *Niša žena* priporočala tistim, ki so “nagnjeni” k debelosti. Dednostna paradigma o debelosti je bila v velikem nasprotju z današnjo življenjskostilno, ki odgovornost za debelost v celoti pripisuje posameznikovemu ravnanju. V nasprotju z današnjim dogmatičnim tonom – “tisti, ki morajo shujšati, morajo uživati ...” – so bile tudi tedanje fraze, ki so uvajale nasvete za nadzorovanje telesne teže: “če želimo shujšati”, “da se ne zredimo preveč”. Vitkost je bila predstavljena kot možnost, ena od izbir in ne kot zapoved. Da je bila obremenjenost s telesno težo konec šestdesetih razumljena kot izjema in ne kot način življenja, kažejo tudi normativno in rigidno oblikovani jedilniki za shujševalne kure, ki so vodili bralko od ponedeljkovega zajtrka do nedeljske večerje, ter opozorila, da se je treba še pred tako milo shujševalno kuro posvetovati z zdravnikom. Danes, ko je nadzorovanje telesne teže oz. hujšanje glavno vodilo prehranjevanja, pa naj bi si živila in načine prehranjevanja bralke izbirale same. Množične norme za množično občinstvo je zamenjal diskurz individualizirane izbire, ki je pomemben vidik ideološke sile procesa individualizacije (Warde 1997: 89–90).

3.4 Konec sedemdesetih: babičina kuhinja

V sedemdesetih letih se je zviševanje osebnega standarda, ki se je začelo v šestdesetih, nadaljevalo. Ugodne gospodarske razmere, ki so jih v veliki meri omogočala tuja posojila, in možnost zasebnih potovanj v tujino so spodbudili potrošništvo. V Italijo in Avstrijo je bilo mogoče potovati brez vizuma, kar je vodilo v množični nakupovalni turizem Slovencev v njune obmejne kraje. Sredi sedemdesetih let je mejo pri Trstu letno prestopilo pribl. 19 milijonov jugoslovanskih državljanov, ki so šli po živila, kavbojke in druga oblačila, obutev, zlatnino, igrače, vespe, belo tehniko itd. (Čepič 2005d: 1134–1135; Luthar 2006). V sedemdesetih se je izbira blaga izboljšala tudi v Sloveniji; v Ljubljani in Mariboru so začeli graditi nove veleblagovnice. Izboljšala se je tudi opremljenost slovenskih gospodinjev z aparati. Zelo popularne so postale hladilne skrinje (veliki zamrzovalniki), ki so omogočile večjo porabo mesa in mesnih izdelkov med prebivalstvom in tudi bolj raznoliko prehrano čez leto. Ker je bila ponudba mesa pri mesarjih slaba, so mnoga mestna gospodinjstva na črno kupovala meso na veliko (npr. celega prašiča, pol teleta) (Čepič 2005d:1135–1136).

Konec sedemdesetih let pa je spet prišlo do gospodarske krize. Zaznamovali so jo več kot 20-odstotna inflacija, težave bank pri odplačevanju zunanjega dolga, pomanjkanje naftnih derivatov in življenjskih potrebščin. Oblast se je izrazu “gospodarska kriza” izogibala; namesto njega je uporabljala evfemizme, kot so “neugodna gospodarska gibanja” ter “nakopičeni problemi v gospodarstvu in družbena protislovja”. Ne samo da je obstoj krize javno zanikala, tudi razloge zanjo je iskala v napačni smeri. Ocenila je, da bi bilo mogoče krizo premagati z zmanjšano osebno porabo prebivalstva, zato je zmanjšala uvoz izdelkov za široko potrošnjo in surovin zanje ter bencina. Težave so bile tudi v preskrbi z elektriko, zato so uvedli “redukcije”, kar je pomenilo, da so vsak dan za nekaj ur izključili električno energijo. Primanjkovalo je olja, sladkorja,

kave, banan, pralnega praška, toaletnega papirja, ženskih higienskih vložkov in številnih drugih za prebivalce samoumevnih izdelkov. Inflacija je nezadržno naraščala, v začetku osemdesetih je bila že 45-odstotna (Gabrič 1995: 1149–1150; Čepič 2005e: 1151–1153). Realni osebni dohodki so začeli padati leta 1978. Po podatkih raziskave Slovensko javno mnenje je vsako leto več ljudi ocenilo, da živijo slabše ali dosti slabše kot prej. Leta 1978 je bilo takih 2 odstotka anketiranih, leta 1980 7, leta 1981 29 in leta 1984 kar 69 odstotkov (Toš 1997). Ljudje so bili odkrito nezadovoljni in gospodarska kriza je (tako kot danes) vse bolj postajala pod vprašaj tudi politično ureditev.

3.4.1 Kuharski nasveti

Vsebina receptov in člankov o prehrani v letu 1979/80 priča o gospodarski krizi. *Naša žena* je bralkam svetovala, kako varčevati pri hrani (npr. jejmo samo toliko, kot potrebujemo, in kupimo samo toliko hrane, kot je zares rabimo, da je ne bi metali stran), kako nadomestiti draga živila (npr. namesto vina lahko pri kuhanju uporabimo tudi kis, v segedin lahko damo tudi slabše kose mesa), kako nadomestiti rdeče meso, ki ga je tedaj na trgu primanjkovalo (npr. golaž lahko skuhamo tudi iz mesne konzerve), in kako porabiti ostanke (npr. iz starega kruha pripravimo krušne drobtine, kruhove cmoke in pecivo).

Ti nasveti so bili dveh vrst: v prvi skupini so tisti, ki so se odkrito naslavljali na draginjo in nezadostno ponudbo živil v trgovinah, druga skupina pa je popularizirala preprosto ljudsko prehrano in “babičino kuhinjo”. V tem obdobju je bilo izjemno veliko tradicionalnih receptov iz drugih jugoslovanskih kuhinj, ki so vsebovali poceni sestavine, receptov za zelenjavne enolončnice iz sezonske zelenjave ter domačih slovenskih jedi iz poceni zelenjave, krompirja in malo mesa. *Naša žena* je gospodinje v februarški številki leta 1980 podučila, da “ocvirki niso le za zabelo” in da so si “iznajdljive gospodinje izmislile jedi z ocvirki od juhe do sladice”. V decembrski številki leta 1970 so se vrstili recepti za fondue, punč, torte in piškote, leta 1980 pa so bile osrednja tema “narodne jedi v vsakdanji kuhi”, med katerimi so prevladovale jedi iz drobovine, fižola, krompirja in zelja. Od peciv sta bili opisani samo dve – tradicionalna slovenska potica in posipanec. Tudi v receptih za sladice se je poznalo, da je bilo vsakdanje življenje vse manj sladko.

V retraditionalizaciji je morda deloma odseval tudi tedanji trend, ki ga Alan Warde (1997: 13) imenuje komunifikacija in ki naj bi bil odgovor na skrajni moderni individualizem. Ker se ljudje ne morejo več identificirati z nobeno od tradicionalnih skupinskih identitet, si ustvarijo umišljene skupnosti, ki naj bi jim povrnile izgubljene občutke pripadnosti, varnosti in obvladljivosti družbenega sveta. Eden od rezultatov tega je nostalgичno obujanje/izumljanje tradicij. Čeprav menim, da je bila retraditionalizacija v receptih predvsem odgovor na jugoslovansko gospodarsko krizo, bi bila lahko deloma tudi odsev zahodih (kulinarčnih) idej zaradi geografske bližine Zahoda in kulturne povezanosti z njim.

Retraditionalizacija pa ni bila edina značilnost kuharskih nasvetov. V receptih so bile, tako kot v prejšnjih dveh obdobjih, številne novosti: še več je bilo rib, zelenjave in belega mesa, v mnogih receptih za sladice, kjer je bilo precej sadnih in podobnih

kup, je bila pogosta stepena smetana in v januarski številki leta 1979 tudi navodila za uporabo dresirne vrečke. Novost je bila tudi sadje v glavnih jedeh, npr. svinjska pečenka z grozrdjem, in sadje v kombinaciji z začimbami, ki se jih v Sloveniji tradicionalno uporablja v slanih jedeh, npr. s feferoni (v receptu za češpljev chutney) ali z gorčico (za mustardo). Priporočati se je začelo olivno olje, a bolj zaradi "svojstvenega okusa, ki ga daje solatam", kot zaradi zdravih učinkovin, ter k določenim jedem tudi rdeče vino, a še brez medicinskih utemeljitev. Še več kot prej se je priporočalo eksotične začimbe, npr. ingver, beli poper, gorčična semena, in uporabo svežih mediteranskih zelišč, ter nagovarjalo bralke k pripravi zeliščnih kisov in aromatiziranih olj.

3.4.2 Zdrava prehrana

Videti je, da sta se gospodarska kriza in skrb za zdravo prehrano izključevali. Uredništvu se je zdelo pomembneje, da je bralke seznanjalo z ekonomskimi prednostmi gospodarne babičine in narodne kuhinje kot pa z zdravstvenimi koristmi prehrane. Ideje o zdravi prehrani sicer ni povsem opustilo, saj je v prispevkih, v katerih je občasno podrobneje predstavljalo posamezna živila (npr. kostanj, zelje, skuto, ribez), opisovalo tudi njihovo hranilno in kalorično vrednost.

Člankov o zdravi prehrani je bilo malo. Je pa bil njihov diskurz podoben današnjemu, ki demonizira maščobna in sladka živila ter nerednost obrokov:

"V Sloveniji jemo/ preveč, premastno in preveč mesa. Za nameček pa množično odhajamo v vrtnice, šole in na delo brez zajtrka" (Naša žena 1980, št. 2: 22).

"Poleg tega ljudje zaužijejo veliko premalo vitaminov, mineralov, beljakovin in drugih hranilnih snovi, preveč pa maščob in ogljikovih hidratov. Posledice pa se kažejo v takomenovanih boleznih modernega časa" (Naša žena 1979, št. 4: 57).

"Sladica je še boljša – vendar tudi bolj grešna za vitkost – če vzamemo namesto mleka sladko smetano" (Naša žena 1979, št. 3: 59).

3.5 Konec osemdesetih: zastrupljajo nas

Inflacija se je v osemdesetih še stopnjevala in v drugi polovici osemdesetih let prerasla v hiperinflacijo (Borak 1995: 1212). Realni osebni dohodki so se v obdobju od 1981 do 1990 znižali za več kot petino, cene osnovnih življenjskih potrebščin pa so v obdobju od 1981 do 1985 narasle skoraj za 50 odstotkov, od 1986 do 1990 pa za skoraj 320 odstotkov (Borak 2005: 1212, 1215). Analiza primerjalnih anketnih podatkov iz Ankete o kvaliteti življenja (Černič Istenič in dr. 1991) v obdobju od 1984 do 1991 kaže dvojno sliko: po eni strani so bila leta 1991 gospodinjstva bolj opremljena s trajnimi dobrinami kot leta 1984: v obdobju sedmih let se je povečalo število lastnikov avtomobilov, telefona, osebnega računalnika in počitniških hiš. Izboljšala se je tudi opremljenost gospodinjstev z gospodinjskimi aparati ter avdio- in videonapravami. Po drugi strani pa se je močno zmanjšal obseg privarčevanih sredstev in povečalo se je število ljudi, ki so trdili, da jim zmanjkuje denarja za nakup hrane in drugih osnovnih potrebščin. Podatki raziskave Slovensko javno mnenje kažejo, da je leta 1990 približno tri četrtine anketiranih menilo, da živijo slabše kot pred petimi leti in da težje preživljajo svoje otroke (Toš 1997).

3.5.1 Kuharski nasveti

Konec osemdesetih so bile kulinarične strani *Naše žene* preplavljene z razmišljanjem o ekološko pridelani hrani (ki so jo tedaj imenovali še *biohrana*). Kolumnistke so izpostavljale problem onesnaženosti zemlje in zelenjave s težkimi kovinami, umetnimi gnojili in pesticidi. Sporočilo, ki ga je revija pošiljala v domala vsaki številki, je bilo nedvoumno: vse je zastrupljeno. Na začetku petdesetih, ko je na trgu primanjkovalo limon, je *Naša žena* gospodinji svetovala, naj doda limonino lupinico, če jo le ima, v sedemdesetih in osemdesetih uporabe limonine lupine ni pogojevala z ničimer, konec osemdesetih pa je svetovala samo lupino neškropljenih limon.

V povezavi z ekološko pridelano hrano je *Naša žena* pogosto omenjala še “naravno”, “slovensko”, “domačo”, “kmečko” in “tradicionalno” hrano. Namesto oglasov s podobami mladih žensk, oblečenih in sfriziranih po zadnji modi, ki so polnili kulinarične strani prej, zrejo v bralko ostarele kmečke gospodinje v predpasnikih, ki razkrivajo svoje recepte za domač kruh in tradicionalne poročne pogače, pečene v krušni peči. Boljši časi, ki jih je *Naša žena* obljubljala povojni gospodinji, če bo pomagala v kuhinji uresničevati družbenopolitične cilje, so se v osemdesetih premaknili v oddaljeno preteklost, “ko so ljudje pridelovali hrano brez rudninskih gnojil in zaščitnih sredstev, po poljih pa niso orali traktorji, temveč je plug vlekla živina” (*Naša žena* 1990, št. 4: 18).

Naša žena se je zares aktivistično zavzemala za ekološko pridelano hrano: objavljala je informacije o dejavnosti društev za “biodinamično” kmetijstvo, njihove zelo natančne nasvete za pridelavo hrane, prikrito tržila njihove izdelke ipd. V več zaporednih številkah je predstavljala filozofske ideje makrobiotike in njena pravila prehranjevanja. Informacije o ekološki pridelavi živil, ki jih je objavljala, pa niso bile samo tehnični napotki za gojenje rastlin, saj so bile tesno prepletene s pozivi k samouresničevanju in osebni rasti. Obdelovanje lastnega “biovrta” naj bi razvijalo ustvarjalnost, omogočalo sprostitvev po napornem dnevu, pomagalo človeku, da se uči od narave, in bilo oaza, v kateri začne razmišljati drugače, kot mu narekuje brezglava naglica sodobnega življenja.

V povezavi z zavzemanjem za “hrano brez strupov” je bila vse bolj kritična do živilske industrije, ki jo je do nedavnega glorificirala: “Skupni vzrok teh civilizacijskih bolezni, ki jih povzročata nepravilna prehrana, /.../ tiči v pomanjkanju vitalnih, naravnih snovi v hrani, saj v naši hrani prevladujejo tovarniško predelana živila” (*Naša žena* 1990, št. 5: 26).

3.5.2 Zdrava prehrana

Konec osemdesetih je *Naša žena* postavila enačaj med zdravo in ekološko pridelano hrano. Prvi in osnovni pogoj zdrave hrane je bil ekološki način pridelave. Šele potem se je imelo smisel spraševati o njenih sestavinah. Hkrati pa je revija dvomila v možnost pridelave hrane brez strupov, saj naj bi bila zemlja že zastrupljena. Poleg že opisanih aktivističnih pozivov k uživanju ekološko pridelane hrane je *Naša žena* v tem obdobju namenila veliko prostora tudi člankom o koristnosti uživanja svežega sadja in

zelenjave ter receptom zanju. To je po malem povezovala s spoznanji uradne medicine o “civilizacijskih boleznih”, po malem z užitkom – “aprila se nam že ob pogledu na prvo svežo zelenjavo v ustih naberejo sline” (Naša žena 1990, št. 4: 76) –, po malem pa z novim pojmovanjem telesa. Po novem ga ni več opisovala kot stroj, ki ga je treba polniti z ustreznim gorivom, ampak kot razmišljujoč organizem, ki ima svojo lastno modrost in voljo ter sporoča posamezniku, kdaj je jedel prav in kdaj narobe, in ki celo ve, katerih snovi mu primanjkuje:

“/.../ po zimskih mesecih telo prav zahrepeni po svežem, kot bi vedelo, da potrebuje novo zalogo vitaminov in rudninskih snovi. Pa saj morda res ve, morda nam je nagonška želja po tistem, kar potrebuje, ostala iz davnih časov, ko je človek živel bolj nagonsko in razumsko.” (Naša žena 1990, št. 4: 76)

Slovenija je bila, kot sem že omenila, na pragu devetdesetih let v obdobju velike gospodarske krize – več kot tri četrtine prebivalstva je bilo prepričanih, da živijo slabše kot pred petimi leti, da je težje dobiti zaposlitev in težje preživljati otroke (Toš 1997). Kritični so bili tudi do stanja okolja. Rezultati raziskave Slovensko javno mnenje (Toš 1997) iz leta 1990 kažejo, da je 62 odstotkov prebivalstva menilo, da je “okolje v Sloveniji onesnaženo do take mere, da bo težko še kaj popraviti”, 55 odstotkov jih je bilo prepričanih, da jim škodujejo “onesnaženost voda, industrijske odplake in kemikalije”, 62 odstotkov pa, da jim škoduje “uporaba kemikalij v prehrabnih proizvodih”. Hkrati je imela Slovenija ostre politične konflikte s Srbijo in jugoslovansko vojsko zaradi znakov, da se bo prej ali slej poskušala odcepiti od Jugoslavije. Zato razumem okupiranost *Naše žene* z zdravjem, ki se je kazala zlasti prek strahu pred zastrupljeno hrano, kot prikrito kritiko političnega sistema, vendar pa je revija iskala rešitve v napačni smeri, saj je bralke pozivala k iskanju *zasebnih* rešitev za *javne oz. strukturne* probleme.

4 Sklep

Skupni imenovalec nasvetov za zdravo prehrano za celotno analizirano obdobje so štiri prepričanja, in sicer da prehrana močno vpliva na zdravje, da je zdrava prehrana uravnotežen sistem *kemičnih* sestavin, da je zdravo prehranjevanje velika odgovornost in da je nosilka te odgovornosti ženska – žena – mati. In razlike? Mnenje o tem, kaj sestavlja zdravo prehrano, se je spreminjalo vsaj vsakih deset let: od raznovrstne in količinsko zadostne prehrane prek velikega poudarka na beljakovinah in vitaminih do demoniziranja sladkorja in maščob, glorificiranja sadja in zelenjave ter enačenja ekološko pridelane in zdrave hrane. Argumenti za zdravo prehranjevanje so bili podani na tri različne načine: konec štiridesetih let je bilo treba jesti zdravo zato, ker naj bi samo zdravi ljudje lahko učinkovito delali in s svojim delom zgradili novo, pravično državo, ki naj bi vsem jugoslovanskim narodom omogočila vsestranski razvoj. Od konca petdesetih do konca sedemdesetih je *Naša žena* smiselnost zdrave prehrane še vedno utemeljevala s sposobnostjo za delo, a brez eksplicitnega sklicevanja na pravice države, do konca osemdesetih pa je k sposobnosti za delo dodala še moralno dolžnost, dobro počutje, samouresničevanje in užitek. Na prvi pogled je videti, da so nasveti,

“kako skuhati socializem”, konceptualno zelo drugačni od poznejših, ki so enačili zdravo prehrano z dobrim počutjem, ugodjem in samouresničevanjem. A odkrito “soljenje pameti” je morda celo lažje zavrnilo kot mehko nagovarjanje k izpolnjenosti; ženska, ki ji ni bilo mar zdrave prehrane, sicer ni bila več državna sovražnica, je pa vse bolj postajala sovražnica same sebe. Še več, tudi nasveti s konca osemdesetih so imeli “državljanstvo” dimenzijo: eksplicitno osredotočeni na ekološko pridelano hrano, v resnici pa kritika političnega sistema, so ženskam svetovali, kako naj se pripravijo na življenje v družbi tveganja in v samostojni državi, ki je bila tik pred vrati. *Naša žena* nikoli ni bila *Svoja žena*, vedno je bila v lasti in službi nečesa večjega. In njena bralka idealne družbe s pravilnim kuhanjem ni dosegla nikoli: na začetku socializma jo je revija pošiljala v “moderno” prihodnost, na njegovem bridkem koncu pa v idilično “predmoderno”.

Viri

- Bideleux, Robert, in Ian, Jeffries (2007): *A History of Eastern Europe: Crisis and Change*. London in New York: Routledge.
- Borak, Neven (2005): *Gospodarska struktura Slovenije*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 1206–1217*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Caplan, Pat (1997): *Approaches to the study of food, health and identity*. V P. Caplan (ur.): *Food, Health and Identity: 1–31*. London in New York: Routledge.
- Charles, Nickie, in Kerr, Marion (1988): *Women, Food and Families*. Manchester: Manchester University Press.
- Čepič, Zdenko (2005a): *Urbanizacija in življenjska raven*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 1009–1015*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko (2005b): *Kolektivizacija kmetijstva*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 937–939*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko (2005c): *Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 893–900*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko (2005č): *Zvišanje življenjske ravni*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 1087–1093*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko (2005d): *Demografske in socialne spremembe*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 1127–1139*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čepič, Zdenko (2005e): *Gospodarska kriza*. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992: 1151–1153*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Černič Istenič, Majda, in dr. (1991): *Kvaliteta življenja: 1984–1991*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Debevec, Liza (2007): Z Maggi kocko do dvojno dobrega okusa: spremembe in kontinuiteta v vsakdanji prehrani v urbanem Burkina Fasu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 47 (3–4): 12–16.
- Gabrič, Aleš (2005): Politična kriza. V J. Fischer (ur.): *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*: 1148–1151. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jeraj, Mateja (1995): *Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1960*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Kamin, Tanja (2006): *Zdravje na barikadah: dileme promocije zdravja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Luthar, Breda (2006): Remembering Socialism. On desire, consumption and surveillance. *Journal of Consumer Culture*, 6 (2): 229–259.
- Madden, Helen, in Chamberlain, Kerry (2004): Nutritional Health Messages in Women's Magazines: A Conflicted Space for Women Readers. *Journal of Health Psychology*, 9 (4): 583–597.
- Murcott, Anne (1982): On the social significance of the cooked dinner in South Wales. *Social Science Information*, 21 (4–5): 667–696.
- Toš, Niko (ur.) (1997): *Vrednote v prehodu I: Slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Warde, Alan (1997): *Consumption, Food and Taste: Culinary Antinomies and Commodity Culture*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.

Naslov Avtorice:

Doc. dr. Blanka Tivadar

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

e-mail: blanka.tivadar@fdv.uni-lj.si

Špela Sajovic

O napredku in napredkovnem potencialu poznomodernih bivanjskih okoliščin

POVZETEK: Članek obravnava klasični sociološki koncept človeškega napredka, mu na podlagi refleksije njegove moderne postavitve podeli drugačno vsebino in jo v drugem delu aplicira na sodobne bivanjske okoliščine. Avtorica ugotavlja, da je moderno pojmovanje napredka človeku neustrezno, saj izhaja iz enodimenzionalne biološkosti človeške narave, tako da srečo vidi predvsem skozi materialni razvoj. Vendar je človek bitje, ki ima zaradi nagonске nespecializiranosti zmožnost preseganja naravnega, zato je njegova sreča tudi v zunajmaterialni sferi, v stanju samoizpolnitve kot edinemu stanju, ki je usklajeno s človeško naravo ali njegovo izvorno odprtostjo v svet. Kot skladne s človeško naravo in zato napredne avtorica prepoznava tudi poznomoderne bivanjske okoliščine, saj z dejstvom materialne varnosti in relativne strukturne nedoločnosti spodbujajo posameznika k samorefleksivnosti, večji avtonomiji in na ta način povečujejo možnost razvoja samoizpolnjenih oziroma srečnih ljudi.

KLJUČNE BESEDE: napredek, človeška narava, sreča, poznomoderni posameznik, samoizpolnitev

1 Uvod

Ideja napredka naj bi imela mesto v človekovi misli že v antiki (Nisbet 1994). Daleč nazaj od modernega odčaranja, »kolonizacije« narave ali navidezno dokončne prevlade človeštva kot vrste. Pa vendar se pojav njene popolne oblike, osvobodjene antičnega eklekticizma¹ ali krščanske ujetosti v onstranstvo, izvirni greh in božjo avtoriteto, zgodi ravno v kontekstu naštetega, se pravi kot izključno moderna kategorija (Bury 1920). Oblikovanje ideje kot prevladujočega duha časa ustreza razsvetljenju človeka, da je on sam nosilec svoje »usode« in da je pri tem vsaj na področju obvladovanja materialnega bivanja tudi presenetljivo uspešen. Nov, neprimerljiv porast človeškega poznavanja naravnega tako prinese sekularizacijo božje vsemoččnosti in utrditev ideje napredka, enako kot stoletje ali dve pozneje grenka razočaranja zaradi izkušnje svetovnih vojn, tehnološke degradacije naravnega okolja in splošne družbene neučinkovitosti povzročijo njen zaton. V objemu postmoderne družbene teorije dobi ideja napredka

1. Antične ideje napredovanja v večini niso alternativa teoriji degeneracije, pač pa so z njo združene (Bury 1920: 12).

status tabuja, vsakršno postavljanje možnih daljnosežnih okvirov naprednega razvoja pa oznako utopije.

Nasprotno se pričujoča razprava distancira od poznomoderne izkušnje razočaranja in se umešča v tako imenovani neomodernizem, ki upošteva postmoderno kritiko, a zavrača njeno relativistično in nihilistično držo. Bolj kot vlogo metateorije napredka zavzema obliko klica k vzpostavitvi in delovanju v smeri pozitivnega humanističnega cilja na podlagi poglobljenega in refleksivnega razumevanja človeške narave ali človekovih potreb. Upoštevaajoč dognanja s področja psihologije, se zdi, da je tovrstni način tudi edini, ki predstavlja »zdrav« razplet sicer prepotrebne postmodernistične dekonstrukcije moderne. Škodljivost, ki jo dolgotrajno stanje apatične nevpletenosti pomeni za posameznika, velja za učinek tovrstne drže tudi na ravni človeštva.

Še preden začnemo oziroma nadaljujemo razpravo, podajmo osnovne opredelitve in razmerja, iz katerih bomo izhajali. Definirajmo napredek kot progresivno usmerjen proces, ki ga označuje lastnost izboljševanja glede na poljubno izbran kriterij. Pri tem ni toliko pomembna oblika procesa kot vprašanje, »ali se zgodovinski proces izide v neto dobiček za človeštvo« (Wagar 1971: 11), kajti »celo cikli utegnejo predstavljati spiralno pot proti boljšemu življenju; celo premočrtne linije lahko vodijo naravnost v pekel« (prav tam). Tako lahko rečemo, da so si vse teorije napredka ob prepričanju o obstoju izboljševanja enotne tudi in predvsem glede končnega kriterija – **napredek vedno pomeni razvoj v dobro za človeka (človeštvo), pri čemer dobro pomeni povečevanje njegovega zadovoljstva, blagostanja.**² Odločilno vprašanje, ki se zastavlja, tako ni, kaj je končni namen napredka, ampak, kaj je njegova partikularna vsebina, kaj je tisto, kar je za človeka (in tako za človeštvo) dobro. Odgovor na slednje vprašanje se neizogibno navezuje na bistvo človeka in vsebino njegovih potreb, zato je tudi res, da vsakršno opredelitev človekovega dobrega pogojuje opredelitev človeške narave. Če je torej naša ambicija snovanje in podajanje drugačne teorije napredka (v odnosu do njene moderne postavitve), je njuna utemeljenost na prav tako drugačni definiciji človeške narave povsem umevna.

2 Moderno razumevanje napredka ali človeške narave

Poskus drugačne teorije napredka bomo zasnovali na refleksiji njene moderne postavitve. Vsebina, ki se nam pri tem ponuja, je diskurz družbenega razvoja, ki zgodovino in prihodnost človeštva razlaga kot usmerjen linearen proces, katerega naprednost je določena predvsem znotraj materialne razsežnosti. Bistvene kazalnike in jamstva napredka išče tam, kjer se je ideja v stoletjih manifestirala najneposredneje, to je na področju znanosti in na ekonomskem področju. Tisto, kar je dobro za znanost in za ekonomijo, naj bi bilo dobro tudi za človeka. Ali, *znanstveno dobro*, ki je dobro glede na notranji kriterij znanosti in predstavlja uspešno prizadevanje za dosego spoznanj

---

2. Raba izraza blagostanje ne bo omejena na razlago, kot jo podaja SSKJ, po katerem je blagostanje obilje materialnih dobrin, pač pa bomo izraz uporabljali za označevanje prijetnega stanja. Pri prvem delu besede blagostanje tako ne bo šlo za blagó (izdelek), pač pa za pridevnik blágo (prijetno).

glede različnih vidikov stvarnosti, in *ekonomska dobro*, ki je dobro glede na notranji kriterij ekonomije in pomeni povečevanje zmožnosti preskrbe materialnega blagostanja človeštva, sta istočasno tudi *človekovo dobro*. Seveda obstoja nematerialističnih vrednot, ki v omenjenem diskurzu nevtralen družbeni razvoj spreminjajo v napredek, ne gre spregledati. Razsvetljenje človeka, da je on sam nosilec svoje »usode«, implicira nastanek kritičnega uma, ki z namenom, da se ustvari čim boljša »usoda« za človeka in človeštvo, podvomi o tradicionalnih praksah in zahteva najboljše. Težnja k ustvarjanju dobrega družbenega reda pa se udejanji tudi v trdnejši, institucionalizirani vzpostavitvi pozitivno opredeljenih človeških vrednot. A kljub tej povečani refleksivnosti človeka, ki nastopi z modernim obdobjem, ostaja njena intenzivnost, da bi omejila diktat znanstvenega in ekonomskega sistema, ob njunem bolj ali manj vidnem spodjedanju človekovega dobrega, še vedno nezadostna.

Vztrajnost materialne razsežnosti v vsebini »modernega« napredka pa ni le posledica prenizke samorefleksivnosti, ki bi jo lahko pripisali naravi ciljnega racionalizma in funkcionalne diferenciacije, ampak v ozadju enako deluje razsvetljensko postavljena znanstveno-tehnološka ideologija, torej nek širši optimističen pogled na vlogo znanosti in tehnologije pri doseganju splošnega dobrega za človeka. S tega vidika bi lahko rekli, da je očitek pretiranega optimizma primeren za zgodnejše moderno obdobje, medtem ko problem pomanjkanja samorefleksije nastopi pozneje, ko se že začnejo pojavljati prvi vidnejši negativni učinki moderne prakse, ko se znanost in ekonomija po enaki logiki kot razsvetljeni posameznik osvobodita vseh tradicionalnih, regulativnih spon in ustvarita svoje polje dejanskosti.

In kaj nam to pove o moderni percepciji človeške narave, iz katere izhaja njeno pojmovanje napredka kot materialne izboljšave? Potreba po materialni varnosti kot človekova esencialna potreba, saj zlasti ta prispeva k njegovi sreči oziroma zadovoljstvu, je v skladu z evlucijskim gonom po preživetju, temeljnem imperativu naravnega sveta. Moderni odgovor tako ne priznava človekove edinstvenosti v povezavi z njegovo zmožnostjo izstopa iz naravnega, ampak ga, s tem ko reducira njegove potrebe predvsem na materialno razsežnost, popolnoma pripiše naravi. Želje, potrebe in delovanja ostajajo, enako kot živalske, ujete v prostor evlucijske logike naravnega.

3 K preoblikovanju ideje napredka

3.1 Paradoks človeškega bivanja ali dejstvo primarne odtujitve

Nestrinjanje z »moderno« materialnostjo človeške narave zahteva utemeljitev identifikacije človeka kot bitja, ki materialno presega. Zakaj ni človek le biološki aparat, ujet v dinamiko nagona po preživetju? Zakaj ni bitje okolja kot preostala živa bitja, ampak ga označuje odprtost v svet? Zakaj je »očitno del narave, materialnega sveta in le ena med živimi vrstami /.../, pa vendar je nekako izločen iz vsega tega« (Južnič 1987: 22), saj se edino on lahko »povzpne nad samega sebe in si iz centra, ki je hkrati onstran prostorsko-časovnega sveta, naredi vse za predmet svojega spoznanja, med drugim tudi samega sebe« (Scheler 1998: 42)?

Odgovor je pravzaprav preprost in se skriva v organski zgradbi človeka. Človekovo zavedanje samega sebe ali *paradoks njegovega bivanja* (Južnič 1987: 22), ko je del narave, a istočasno njen tujec, je posledica njegovih pomanjkljivosti, v smislu pomanjkanja nagonov in specializiranih čutov (Gehlen 1974). Ker je človek na ta način nespecializirano bitje, ne ve natančno, kaj storiti, kako se vesti. Da bi kljub tej »neopremljenosti« preživel, razvije sposobnosti preseganja danega (naravnega), saj je tisto, kar mu je dano, nezadostno. In če v problematiko vpeljemo še koncepta okolja³ in sveta,⁴ potem je človek bitje brez okolja oziroma je njegov življenjski prostor v primerjavi z drugimi živimi bitji svet. Zaradi njegove le delne »živalskosti« je vpetost v življenjski prostor odsotna, kar pomeni, da v svojem bivanju stalno doživlja občutka nedoločenosti in negotovosti (Virno 2007: 88–98).

Na podlagi ugotovitev, da je a) paradoks človekovega bivanja v njegovem domovanju in hkratnem brezdomstvu, b) ki je posledica tako imenovane *primarne alienacije* ali prvobitne odtujitve človeka naravi (Južnič 1987: 83), c) ki je posledica njegove sposobnosti opredmetovanja, č) ki je posledica organske strukture človeka, lahko rečemo, da se razvoj človekove sposobnosti opredmetovanja razvije v funkciji preživetja, tako da je potemtakem lahko celo kultura le marioneta gona po preživetju. A vendar se zdi, da se med tovrstnim procesom nehote in postopoma izoblikuje tudi zmožnost ločitve od naravnega, moč njene refleksije in s tem možnost delovanja, ki ni v vlogi služenja univerzalnemu biološkemu imperativu prilagajanja na okolje. Tako na primer O'Hear (1999) opozarja, da je s tem, ko naloga razuma ni le v odkrivanju načinov doseganja ciljev, ki so podani nerazumsko kot biološka (ali kot kulturna) nujnost, ampak tudi v zastavljanju ciljev za sebe, koncept teoretske resnice drugačen od koncepta uporabnosti teorije, da je glede evlucijskih koristi nepristranski. Človekove kognitivne zmogljivosti torej omogočajo tudi vidike, ki niso povezani s preživetjem. Konec koncev mu lahko tudi nasprotujejo.

A kljub tej široki potencialnosti človeka, ki jo obljublja njegova odprtost v svet, ostaja znotraj človeške vrste prostor za identifikacijo številnih univerzalij. Poleg že omenjene človekove razpetosti med naravo in kulturo ter hkratne nedoločenosti (svobode od) verjamemo, da je skupni imenovalec mogoče potegniti tudi pri njegovih potrebah in s tem pogojih za njegovo srečo.

-
3. Okolje se nanaša na življenjsko območje, ki je omejeno, nespremenljivo in vnaprej natančno določeno. Vsak del tega življenjskega območja je v skladu z določeno operativno nalogo nekega organizma, pri čemer ta organizem svojega življenjskega območja ne postavi predse kot predmet, pač pa je vanj vključen brez razmika, saj ne zaznava meja okolja. Ali povedano drugače, imeti okolje pomeni biti v harmoniji med zaznanim in storjenim – ne obstaja nič zaznanega, kar ne bi privedlo v neko operativno vedénje, in nasprotno, ni nobenega dejanja, ki ne bi bilo odvisno od ustreznega čutnega dražljaja (Virno 2007: 94–96).
  4. Če je za okolje značilno skladje med zaznanim in storjenim, svet opredeljuje dejstvo, da obstajajo zaznave, ki ne vodijo v operativno vedénje, in obstajajo dejanja, ki so neutemeljena, to je nenarekovana od zaznav. Svet je poln neznank in presenečenj, saj v primerjavi z okoljem ne ponuja končnega niza možnosti (Virno 2007: 96–97).

3.2 Srečen, zadovoljen človek

Naše opredeljevanje srečnega človeka se bistveno razlikuje od teorije subjektivnega blagostanja (*subjective well-being*), prevladujočega pristopa k preučevanju človekovega blagostanja (*well-being*). Teorija subjektivnega blagostanja opredeljuje srečo kot pozitivno čustveno in kognitivno vrednotenje kakovosti življenja. Linija sreče oziroma nesreče teče po prostoru posameznikovih pozitivnih oziroma negativnih občutkov in samoocen glede življenja. »Ko rečemo, da je oseba srečna, s tem mislimo, da do svojega življenja bolj čuti naklonjenost kot nenaklonjenost« (Veenhoven 1993: 17). Obratno evdajmonične teorije sreče, ki izhajajo z vidika »živeti dobro«, zanimajo vsebina srečnega življenja in procesi, ki so vključeni v vodenje takega življenja (Ryan in dr. 2008: 140). Predvidevajo, da obstajajo določeni nujni pogoji za srečno življenje, običajno izpeljani iz osnovnih človekovih potreb, ki morajo biti izpolnjeni, če naj bo človek srečen oziroma zadovoljen. Naše stališče pri opredelitvi srečnega človeka bo sledilo slednjim. Prvič, verjamemo v koncept človeške narave in s tem v obstoj določenih univerzalnih človekovih potreb, katerih vsebina je poleg fiziološke ravni vezana tudi na presežek gona po preživetju, na zmožnost transcendence. In drugič, teorija subjektivnega blagostanja v celoti temelji na predpostavki o posameznikovi zmožnosti zanesljive samoocene lastne srečnosti, ki pa je zaradi obstoja različnih človeških psiholoških obrambnih mehanizmov precenjena – opredelitev za zelo ali precej srečnega človeka ne implicira nujno dejanskega blagostanja, sreče ali globljega zadovoljstva z življenjem.

Opredeljevanje srečnega človeka kot osrednjega predmeta našega zanimanja bo tako izhajalo iz predpostavke, da je srečen, zadovoljen človek predvsem zadovoljen človek. Enega od odgovorov na vprašanje, kaj je pri človeku tisto, kar kliče po nujni zadovoljitvi, nam ponuja klasična Maslowova (1982) teorija, ki daje osnoven vpogled v razpon potreb in delovanj človeškega bitja. Maslowova klasifikacija osnovnih človekovih potreb⁵ in s tem glavnih motivacijskih organizatorjev človekovega vedénja, ki so v medsebojnem hierarhičnem odnosu – šele ko je zadovoljena potreba iz prejšnjega, nižjega razreda, lahko nastopi potreba, ki ji hierarhično sledi – omogoča razlago raznolikosti človeških vedénj, ko se za navideznim kaosom skriva univerzalna potencialnost, ki pa se, glede na različne »vnose«, materializira v različne prikaze. Vsebina vsakodnevnih želja in delovanj posameznika je posledica različnih stopenj zadovoljenosti ali nezadovoljenosti človeku inherentnih potreb. Oseba, ki ji manjka hrane, varnosti, ljubezni in spoštovanja, bo tako v povprečju izmed naštetih potreb najmočneje čutila pomanjkanje hrane, ki bo istočasno tudi glavni motiv njenega delovanja. Ko bodo zadovoljene njene fiziološke potrebe, bodo v ospredje stopile potrebe po varnosti in tako dalje, vse do potrebe po samoizpolnitvi. Slednja se pri tem bistveno razlikuje od svojih predhodnic. Motivacije za delovanje ne sproži občutek pomanjkanja, kot velja za tako imenovane »D-needs« (*deficiency needs*), ampak želja po osebni rasti, ta pa ne

---

5. Razpon človekovih osnovnih potreb od najnižje do najvišje je naslednji: (1) fiziološke potrebe, (2) potrebe po varnosti, (3) potrebe po ljubezni in pripadnosti, (4) potrebe po spoštovanju in (5) potrebe po samoizpolnitvi.

more biti nikoli zaključena. Cilj torej ni v prenehanju potrebe, pač pa v njenem gojenju – potreba nikoli ne preneha biti osrednji organizator posameznikovega vedénja.

Podobna predvidevanja predstavlja novejša teorija osnovnih psiholoških potreb, ki v okviru teorije samodoločenosti (self-determination theory) (Ryan in dr. 2008) izpostavlja potrebe po avtonomnosti, kompetentnosti in povezanosti. Njihova zadovoljitev je predpogoj, da je posameznik zmožen slediti intrinzičnim težnjam, te pa so edine, ki skozi samoizpolnitev obljublajo posameznikovo blagostanje. Odvisnost izhaja iz psiholoških primanjkljajev in lahko vodi le k ekstrinzičnim motivom delovanja (na primer bogastvo, privlačnost, slava in tako dalje), ki sami po sebi nimajo vrednosti, pač pa nastopajo le v vlogi neučinkovitih nadomestkov osnovnih potreb. Frommovo (2004) razlikovanje med temeljnima načinoma doživljanja, med usmeritvijo k imeti in usmeritvijo k biti, nam nadalje obrazloži obravnavano problematiko. Nezadovoljen posameznik v svojem delovanju in gledanju na svet izhaja iz občutenja pomanjkanja, zato je zanj povsem razumljivo značilna ekstrinzična usmerjenost k imeti. Pridobivanje in posedovanje nastopa kot mašilo za vse tisto, kar mu ni bilo nikoli v zadostni meri dano. Zanj edina možna identifikacija je *sem, kar imam* in tudi *sem, ker imam*. Identifikacija *sem, kdor sem*, je zanj nemogoča, saj je to, kar je, le bolečina in življenjski poraz. Povsem drugačna dinamika dojemanja in doživljanja sveta pa se kaže pri človeku, ki je zadovoljen ter zato varen in svoboden. Bistvena orientacijska komponenta je zanj notranja dejavnost, ki pomeni »izraziti svoje sposobnosti, svojo nadarjenost /.../, obnavljati samega sebe, rasti, se razdajati /.../, presegati ujetost svojega izoliranega jaza« (Fromm 2004: 83). Ker mu je dano optimalno psihološko stanje (zadovoljenost osnovnih potreb), presega primarnost imetja, je zmožen intrinzičnih teženj in samodeterminacije.

Določitev nujnih družbenopsiholoških bivanjskih okoliščin srečnega človeka je tvegano početje. Teorije subjektivnega blagostanja se zavedajo nejasnosti človekovih potreb (glej Veenhoven 1993: 9) in zato oblikovanje znanosti o sreči izpeljujejo induktivno. Vendar pa menimo, da je kljub težavnosti natančne identifikacije potreb zaključek o tem, da ne obstaja nobena izključna determinanta, ki bi bila zadostna za pojav sreče (glej Larsen in Eid 2008: 5), neustrezen. Pogled proti ključni potezi človeške narave, to je zmožnosti transcendence ali odprtosti v svet, je namreč tisti, ki nam omogoča izpeljavo temeljne človekove potrebe, če naj bo ta srečen. To je potreba po avtonomiji,⁶ saj **le avtonomen človek ustreza vsebini človeške narave, ker je edinole on sposoben odprtosti v svet**. Ker je avtonomen, so njegove težnje lahko intrinzične, njegovo bivanje pa zato zavzema obliko samoizpolnitve. **Stanje samoizpoljenosti je zato edino stanje, ki je v skladu s človeško naravo, ki jo označuje odprtost v svet** – samoizpolnitev ne ponuja »končnega niza možnosti« (Virno 2007: 96–97), saj je odsotna psihološka ujetost v komplekse pomanjkanja (v **okolje**), ki omejuje

---

6. Odločilna vloga avtonomije pri doseganju sreče je prisotna pri teorijah, ki izhajajo z evdajmoničnega vidika. Poudarjanje pozitivnih lastnosti, kot so samodeterminacija, neodvisnost in notranje uravnavanje vedénja (Ryff in Singer 2008: 23), izhaja iz spoznanja, da »nekdo ne more slediti resničnemu jazu in ne biti avtonomen« (Ryan in dr. 2008: 158).

možnosti našega delovanja le na iskanje potešitev. Edina omejitev samoizpolnjenega posameznika je kvečjemu v specifičnosti njegove osebnostne rasti, ko sicer je mogoča popolna svoboda za, a vendar znotraj nekih značajskih posebnosti (specifične »usode«) vsakega posameznika. Nikakor pa ne v smislu »okoljske« determiniranosti, ko je, enako kot žival, postavljen vanj (v okolje) brez razmika oziroma avtonomije. Obratno je nezadovoljen človek neavtonomen, saj vsebino njegovih delovanj in misli narekuje pomanjkanje, zato je zaprt v okolje, se pravi, da ima le omejen razpon možnih delovanj, katerih transcendenca je onemogočena. Nezadovoljen posameznik ne zmore vzpostaviti distanciranega pogleda na svet in nase, kot tudi ne širšega smisla življenja, kajti celotno stvarnost dojema izključno skozi lastne probleme.

Poudarjanje avtonomije, ki jo implicira človekova izhodiščna odprtost v svet, ne negira le prakse, ko »ljudje slepo sledimo genetskim in družbenim navodilom, opustimo nadzor nad zavestjo in postanemo nemočne igrache neosebni sil« (Csikszentmihalyi 2002: 18). Avtonomija je pred tem predvsem svoboda od lastnih psiholoških prisil in različnih kompleksov, ki uravnavajo naše vedênje. Šele na osnovi »notranje« svobode pa je mogoča tudi resnična avtonomija v odnosu do zunanjih okoliščin.

Ob predpostavki, da je srečno bivanje le tisto, ki je usklajeno s človeško naravo, lahko zaključimo, da je a) le samoizpolnjen, intrinzično usmerjen človek lahko resnično srečen človek, ker je b) edini zmožen avtonomne misli in delovanja ali psihičnega zdravja kot posledice c) zadovoljênosti osnovnih (fizioloških in psiholoških) potreb ali uspešno razrešenih univerzalnih faz osebnostnega razvoja (glej Erikson 1967). Doseganje avtonomne drže ali zmožnosti samoizpolnitve pelje torej prek zadovoljitve človeku inherentnih potreb, saj bo le zadovoljen človek lahko tudi avtonomen. Kot že povedano, je natančna specifikacija »nujnih« potreb diskutabilna, vsekakor pa Maslowova teorija razpona od materialne k transcendenčni ravni zajema bistvo človekovih fizioloških in psiholoških stremeljenj.

3.3 »Novi« napredek

S poskusom širše analize človeške narave kot bistveno drugačne od tiste, ki nam jo ponuja moderna, smo hkrati uresničili tudi na začetku zastavljeni cilj ponovne definicije napredka. Tisto, kar je namreč dobro za človeka, ki je edini predmet teorije napredka, je opredeljeno kot **zadovoljitev osnovnih potreb, ki vodi k pojavi psihološko zdrave osebnosti ali samoizpolnjenosti, in istočasna prisotnost ugodnega družbeno-kulturnega okolja, ki dopušča ter spodbuja razvoj takih ljudi**. Samo tako dobro, ki je v skladu z vsebino človeške narave (z odprtostjo in zmožnostjo transcendence), obljublja povečevanje človekovega zadovoljstva, blagostanja ali sreče, ki pa je edini smiseln kriterij človeškega napredka, kajti:

Kot končen in popoln označujemo tisti smoter, ki ga izberemo vedno le zavoljo njega samega, in nikdar ne zavoljo česa drugega. Zdi se, da je tak smoter predvsem srečnost. Srečnosti si želimo vedno le zavoljo nje same, nikoli ne zaradi česa drugega. Čast, naslado, razumnost in vsakršno sposobnost izbiramo sicer tudi zavoljo njih samih – saj bi se zanje odločili tudi, če nam ne bi prinesle nič drugega; izbiramo pa jih tudi za dosego srečnosti, ker smo prepričani, da nas bodo osrečile. Srečnosti pa nihče ne izbira zavoljo prej naštetih vrednot, pa tudi ne zavoljo kakega drugega smotra. (Aristoteles 1964: 81–82.)

S preoblikovanjem človeške narave smo zahtevali spremembo modernega pojmovanja človeka in vsebine njegovega napredka v vsaj dveh medsebojno povezanih točkah. Prvič, človek je bitje narave s sposobnostjo njenega preseganja. Osredinjenost na materialno komponento bivanja je v obsegu, kot to dela moderna, zato človeški naravi neustrezno. In drugič, strinjamo se z moderno osnovanostjo družbenega reda na ukazu o sledenju lastnim interesom in koristim, vendar le, če »koristi ne pojmujejo kot osebnih občutkov, kaj je za nekoga koristno, marveč v okviru človeške objektivne narave« (Fromm 2002: 106). Nekritično spodbujanje sledenja vseh subjektivno občutenih koristi je namreč ob dejstvu, da obstaja veliko ljudi z nezadostno zadovoljenimi osnovnimi potrebami (*sem, kar imam*), podeljevanje družbene legitimnosti materialistični ideologiji neomejene ekonomske rasti. Hkrati pa možnost emancipacije dodatno spodbija navidezno antagonistična zapoved nesebičnosti, ki zahteva, da se ljudje odpovejo svobodnemu, individualnemu razvoju osebnosti ter podredijo interesom skupnosti, torej ciljem, ki so zunaj njih. Pri tem izvirni greh neponižnosti in samoosredotočenosti ne služi le ohranjanju verske avtoritete, ampak je družbena norma nesebičnosti na splošno priročno sredstvo podrejanja za vsakršen vir vladanja ali moči.

Moderno in v veliki meri še vedno aktualno razumevanje napredka naj zato nadomesti napredek z mislijo na **resnične potrebe človeka, utemeljene v ključni potezi človeške narave, to je njegovi sposobnosti transcendence**. Ker temeljna sposobnost transcendence implicira temeljno potencialnost, naj bo enako prepoznana in priznana individualnost vsakega osebkca ter s tem njegova potreba po ustvarjalnem vodenju življenja. Reduciranje posameznikovega življenja na implementacijo domnevno naprednega kolektivnega projekta je korak nazaj v svet izenačujočih in vsedoločajočih gonov, kjer med posamezniki ni razlik, zato niti ni tako izrazite potrebe po individualnosti. A ker se človeštvo na svoji evolucijski poti razvija od gonov k vedno močnejši zmožnosti svobode od, mora vsako pojmovanje človekovega dobrega nujno upoštevati obstoj temeljnega notranjega impulza posameznika po izražanju, s katerim lahko zapolni svojo inherentno nedoločenoost. Kolektivne rešitve pri tem ne nudijo popolne zadovoljitve, saj kot vnaprej dani življenjepisi spet zanikujejo izvorno potencialnost človeka. **Le avtonomne individualne rešitve imajo lahko lastnost uspešne razrešitve človekovega večnega vprašanja, kako in zakaj bivati, napredek pa je smer, ko postane to dejstvo ozaveščeno tako na strani posameznikov kot družbe na splošno.**

4 Napredkovni potencial poznomodernih okoliščin bivanja

Definiranju napredka naravno sledi refleksija o možnosti aplikacije in stopnji njegove realizacije v zgodovini človeštva. Ker sta prostor razprave in naše znanje omejena, bomo prepoznavanje progresivnih elementov omejili na sedanost. Pri tem časovne osredotočenosti na zdaj ne gre razumeti le kot posledice omenjene omejenosti, ampak v veliko večji meri kot rezultat prepoznavanja prelomnosti aktualnega trenutka, ki jo ta z vidika teorije napredka predstavlja glede na pretekla obdobja človeškega razvoja.

Na splošno so spoznanja o prelomnosti sodobnega časa ena izmed osrednjih problematik aktualnega družboslovnega tematiziranja. Kot je bilo značilno že za moderno,

se glavna proizvodnja idej in rešitev nanaša na družbeno sfero. Na drugi strani širše javne razprave (kot osnove družbeni politiki, reformam) ob siceršnjem razcvetu različnih poljudnih psihoterapevtskih nasvetov ali volje do neposrednega obravnavanja vprašanja človekove sreče ni. Kljub implikacijam, ki jih lastnosti srečnih ljudi imajo (tudi) za družbeno realnost: osredinjenost na probleme zunaj sebe, večja identifikacija s človeško vrsto in temu ustrezna prizadevanja za izboljšanje človeštva, trdna vrednotna struktura in objektivnejše dojetje stvarnosti, ki ne dopušča manipulacij, večja demokratičnost, lažje razlikovanje dobrega od zla, če naštejemo le nekatere (Maslow 1982: 197–221). Ni le kakovost individualnega odvisna od kakovosti družbenega, ampak velja tudi obratno, da je kakovost družbenega odvisna od kakovosti individualnega.

Ker je končni namen napredka srečnost človeka, konkretnije, samoizpolnitev, mora biti temu ustrezno tudi iskanje potencialov in rešitev progresivnega razvoja – na ravni posameznika ali v poznomodernih okoliščinah njegovega bivanja.

4.1 Poznomoderni posameznik in njegove bivanjske okoliščine

Lastnosti poznomodernega posameznika izhajajo iz okoliščin njegovega bivanja, imperativne refleksivnosti, ki je dosegla horizont vsakdanjega življenja in tradicionalni avtonomi subjekt spremenila v »'doma narejen' duševni organizem« (Ule 1991: 895). Refleksivnost kot »občutljivost glede večine vidikov družbenega delovanja in materialnih odnosov z naravo« (Giddens 1991: 20) ter njihova kronična revizija v luči novih informacij in znanja (prav tam) sledi znanstvenemu odčaranju »mitično-magijskih, organsko-celostnih, kvalitativnih pogledov na svet« (Ule 2000: 11) ter postane poleg procesov časovno-prostorske diferenciacije in ekspanzije sredstev izkoreninjenosti, osrednji konstitutivni element moderne, ki pa se v njeni pozni (aktualni) manifestaciji razširi v samo jedro posameznikovega sebstva (Giddens 1991). Enako kot institucionalno, strukturno refleksivnost sproži razhajanje nadnaravnega in zemeljskega, se refleksivni jaz ali samorefleksivnost pojavi v razhajanju družbe in subjekta, z »relativnim osvobajanjem posameznika od njegovih strukturnih določenosti in z njegovimi poskusi osmišljanja lastne eksistence v kontekstu relativne neodvisnosti« (Luthar 1997: 112). V tradicionalni družbi je, nasprotno, osmišljanje lastne eksistence nepotrebno, saj sta identiteta in življenjski potek vnaprej določena s pripadnostjo spolu, skupnosti, družini, etniji in tako naprej. Poznejša emancipacija izpod omenjenih določevalcev v procesu detradicionalizacije sicer oblikuje avtonomen novoveški subjekt, ki pa ga v primerjavi z njegovim poznomodernim naslednikom še vedno označuje tako imenovana »programska individualizacija, ki je omejena s slojno obarvanim kolektivnim življenjskim vzorcem« (Ule 2000: 37), kot posledica tiste strani moderne, ki narekuje podrejanje in represijo. Na dualističnost moderne nas v delu *Critique of Modernity* opozarja tudi Touraine (1995). Zasnova moderne je preplet racionalizacije in subjektivizacije. Vendar se v imenu gotovega triumfa razuma in znanosti ideja subjekta opusti, posameznikovo predhodno podrejenost svetemu pa nadomesti družbena utilitarnost. Avtonomen moderni posameznik, ki ga obljublja prelomnost moderne s predmodernim, postane le agent kolektivnega projekta, brez možnosti izražanja potenciala ustvarjalnega delovanja.

Bistveno drugačne pa so značilnosti avtonomije poznomodernega posameznika. Oddaljenost med subjekti in družbo je vse večja, objektivni določevalci subjektivne komponente posameznika vse manjši (Luthar 1997: 114). Subjektiviteta se izoblikuje kot »samostojen osebni sistem« (prav tam: 115), ki v svojem nastajanju in delovanju zahteva veliko bolj angažirano prisotnost subjekta. Prostor, ki ga odpira visoka stopnja individualizacije, namreč implicira nujnost vpogleda navznoter, saj je nekoč povsem zadosten pogled navzven zdaj obsojen na tavajoče izgubljanje v nepregledni neskončni množici izbir. Poleg relativne strukturne nedoločnosti je torej tu tudi družbena pluralizacija, ki, podkrepjena s časovno-prostorskim krčenjem sveta, ustvarja množstvo različnih razpoložljivih vsebin, med katerimi je posameznik prisiljen napisati svoje življenje. Vprašanja »kaj narediti«, »kako ravnati« in »kdo biti« (Giddens 1991: 70) niso pripisano odgovorjena. Ne zadostuje opiranje na modrosti drugih, bistvena postane posameznikova sposobnost obvladovanja umetnosti življenja, iskanja in najdenja lastne, individualne rešitve.

Splošna odsotnost izkoriščanja opisane svobode je razlog, zakaj se zdi, da poznomoderne bivanjske okoliščine vsebujejo predvsem negativne nastavke. Vse pogosteje smo priča razkrojenemu, zasičenemu, multiplemu jazu kot nasprotju modernim samostalnikom osrediščenosti, stabilnosti in avtonomnosti. Po Gergenu (2000: 6–7) so tehnološke spremembe in z njimi povezana izpostavljenost zelo veliki količini družbene stimulacije pripeljale do stanja zasičenosti, do mnogoterosti nekoherentnih in ločenih odnosov, ki posameznika vlečejo v nešteto smeri in nešteto vlog ter brišejo njegovo stanje osrediščenosti in avtentičnosti. Ker je vse relativno ali stvar perspektive, obstaja zavedanje, da je takšna tudi vsakršna izbira, to pa povzroča stalno negotovost in nezadovoljstvo. »Tujost zdaj ni več samo vnanja, postaja vse bolj notranja« (Kosovel 1994: 21), zato podeljena svoboda bolj kot vsebino njene pozitivne manifestacije (svobod za) zavzema obliko temačne globeli, ki mimoidočemu povzroča močne občutke negotovosti in strahu. Temeljna nevprašljivost, ki je bila včasih dana z lokaliziranimi konteksti zaupanja (sorodstveni sistem, lokalna skupnost, verska kozmologija in tradicija), postane zdaj predmet izpraševanja, občutenje ontološke varnosti pa zaradi tega nevarno nizko. Da bi zapolnili nastalo praznino, ljudje vznemirjeno preklaplajo med različnimi komodificiranimi življenjskimi stili ali pa se zatekajo v tradicionalne avtoritete in bežijo pred svobodo (Fromm 1960), da si na najpreprostejši način zagotovijo varnost. Naj bodo pri tem uspešni ali neuspešni, vzroki za njihove občutke strahu in tesnobe ali neizkoriščanje pozitivne svobode niso v okoliščinah pozne moderne, pač pa v njihovi notranji nesposobnosti, neopremljenosti za bivanje v razmerah, ki zahtevajo visoko stopnjo osebnostne zrelosti. Od nje je namreč odvisno, kako bodo razrešene osrednje dileme poznomodernega posameznika, če naj ta ohrani »koherentno pripoved samoidentitete« (Giddens 1991: 188).

4.2 Točke napredkovnega potenciala

Prepričanje o obstoju napredkovnega potenciala izloča gotovost napredno usmerjenega razvoja, prepoznava pa njegovo možnost, ki biva v bivanjskih okoliščinah sodobnega posameznika. Ti prvič v zgodovini človeštva postavljajo v ospredje **materialno**

preskrbljenost (v zahodnem svetu) in posledično **možnost izbire avtentičnega ali neavtentičnega bivanja**, vsaj v tako intenzivnem in ekstenzivnem obsegu, ki njeno siceršnjo univerzalnost na ravni posameznika, ko ta vseeno nekje globoko čuti, da je življenje pravzaprav »vse to, kar naredi iz njega: veselo ali žalostno, smiselno ali nesmiselno, polno ali prazno« (Pečjak 2002: 54), dviguje v manifesten kulturni pojav.

Možnost izbire avtentičnega ali neavtentičnega bivanja se logično navezuje na splošno možnost poljubnosti vsebine bivanja, ki se izraža v individualizaciji življenjskih potekov kot posledici relativne strukturne nedoločenosti posameznikov. Individualizacija življenjskih potekov ne implicira samodejno emancipacije posameznikov in zato niti avtentičnosti bivanja. Vseeno pa prinaša v posameznikov svet povsem drugačne situacije, ki ne sprašujejo le *kako* (ciljna racionalnost), temveč vpeljujejo tudi *zakaj* (vrednotna racionalnost). Ko posameznik reflektira možne odločitve glede možnega poteka in vsebine življenja, se sprašuje, zakaj. Zakaj izbrati določeno možnost, nešteto drugih pa zavreči? Motiviranost odgovorov je lahko raznovrstna (giblje se od motivov pomanjkanja do metamotivov rasti), a že samo dejstvo imperativnosti refleksije kot posledice nedoločenosti in množstva razpoložljivih vsebin povečuje verjetnost pojavljanja avtentičnih odgovorov, torej odgovorov angažiranega samouresničevanja ali sledenja resničnemu jazu.

Nedoločenost sodobnega posameznika lahko dojemamo tudi v smislu povratka človeške narave, njegovega izvornega stanja potencialnosti. Virno (2007) tako meni, da je pozna moderna čas, ko nastopi »absolutna skladnost med biologijo in družbo«, med človekovo naravno potencialnostjo in kulturno-družbenim ustrojem. V predmodernih in klasičnih modernih družbah je bila človeška narava z vzpostavljanjem psevdookolij zastirana. S tako imenovanimi kulturnimi protezami so se zagotavljale tisti okoliščine varnosti, ki človeku primanjkujejo z biološkega vidika. Obratno se družba pozne moderne relativno osvobodi psevdookolij – posamezniki postanejo obsojeni na svetne izkušnje, to je »doživetja in duševna stanja, pri katerih se varovalna vloga družbeno-kulturnih niš razbline« (prav tam: 104). Naprednost je torej v **ponovnem prebujenju človeške narave ali siljenju posameznika, da si sam na podlagi refleksije ustvarjalno zapolni svojo izvorno nedoločenost (uresniči organsko dano potencialnost) in na ta način udejanji življenje srečnega človeka**, saj je le življenje, ki se človeški naravi prilega, lahko zadovoljujoče in srečno.

Pri doseganju sreče in uresničitvi opisanega progresivnega potenciala strukturne nedoločenosti posameznika igra pomembno vlogo tudi »moralni ideal samoizpolnitve« ali tako imenovana »kultura pristnosti« (Taylor 2000), ki se kot del individualizma krepi vse od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Če je bilo v preteklosti za polno bivanje posameznika bistveno, da se poveže z virom zunaj sebe, bogom ali idejo dobrega, je zdaj vir, s katerim se moramo povezati, če naj živimo polno življenje, globoko v nas (kar seveda ne izključuje tega, da bi bili v odnosu z bogom ali višjimi idejami) (prav tam: 28). Zvesti moramo biti samim sebi, pri čemer to pomeni »biti zvest svoji lastni izvirnosti in to je nekaj, kar lahko izrazim in odkrijem samo jaz. S tem ko jo artikuliрам, hkrati tudi branim sebe. Uresničujem potencialnost, ki je prav moja lastna« (prav tam: 30).

Če poskušamo večjo izpostavljenost posameznika izbiri avtentičnega ali neavtentičnega bivanja in prisotnost moralnega ideala samoizpolnitve umestiti v širši kontekst, ugotovimo, da sta neločljivo povezana s splošno evolucijo človeštva kot gibanja v smeri od zadovoljevanja nižjih potreb do pojavljanja in zadovoljevanja višjih, človeško specifičnih potreb. Ključna vloga pripada **materialni varnosti**, ki naj predstavlja vse tiste vidike, ki nas ne delajo edinstvene ali ki služijo občemu nagonu po preživetju. Z evlucijskim stopnjevanjem materialne varnosti se aktivira nebiološkost človeka, preseganje samozavedanja v funkciji preživetja, katerega vrhunec se zdi ravno potreba po samoizpolnitvi. Da je tako, skuša z obsežno raziskavo vrednot pokazati Inglehart (1997). Kot glavni dejavnik vsebine vrednot navaja občutenje negotovosti ali gotovosti preživetja. Odraščanje z občutki materialne varnosti prinaša vrednote samoizražanja, politične participacije, kakovosti življenja, svobode izražanja, poudarjanje pomena in smisla življenja in tako dalje. Na drugi strani materialna negotovost osredinja vrednote okoli preživetja, ki ne vzdržijo višjih ravni človeške narave, zato se namesto svobode dotikajo reda in zahtevajo psevdookolske izkušnje. Občutne spremembe tvorbe posameznikovih vrednot se zgodijo predvsem po drugi svetovni vojni, ko ekonomska rast in pojav države blaginje proizvedeta neprimerljive občutke materialne varnosti (Inglehart 1997: 32). In ker naj bi med glavnimi terminalnimi in instrumentalnimi vrednotami ter glavnimi motivacijskimi področji potreb obstajalo sovpadanje (Rokeach v Musek 2000: 280), lahko Inglehartova dognanja prenesemo na Maslowovo hierarhijo potreb ter rečemo, da porast postmaterialističnih vrednot pomeni tudi porast nematerialističnih motivov, oddaljevanje od biološkosti in približevanje potrebami po ljubezni, pripadnosti, spoštovanju in samoizpolnitvi. Seveda pri tem nikakor ne gre za sorazmernost v smislu tega, da porast samoizpolnjenih ljudi ustreza porastu števila ljudi s postmaterialistično orientacijo. Trdimo le, da se je zgodil preobrat v občutenju materialne varnosti, ki sproža druge vrednote, ki so bližje konceptu samoizpolnitve in s tem srečnosti posameznika, človeštva.

Ozrmo se še v smeri argumentov tistih, ki v naših točkah potencialnega napredka ugotavljajo točke nazadovanja. Poznomoderne bivanjske okoliščine se tako označujejo za kulturo narcizma (Lasch 1991), ki s klicem po avtentičnosti in samoraziskovanju ne ustvarja psihološko zdravih, srečnih posameznikov, ampak spodbuja nastajanje patološkega narcizma, umeščena v kulturo permisivnosti, razdrobljene individualnosti in »psevdoemancipacije« (Boyers 2004: 16). Na vseh ravneh družbenega življenja se pojavlja zahteva po avtentičnosti, odstranjevanju maske, odtujenih družbenih vlog in represivnih pravil, ki onemogočajo izražanje pravega jaza, izvirne ustvarjalnosti. Vendar namesto kritičnega, osvobojenega posameznika prihaja na plano negotova, plitka in konformistična osebnost, za katero je značilna predojdipska odvisnost, ki se kaže kot spodletela simbolna identifikacija z očetovskim idealom jaza (Žižek 1985: 122). Pomanjkanje avtoritet, ki jo izkušajo poznomoderni posamezniki, ima tako za posledico odsotnost ponotrnanja simbolnega zakona, občutke notranje praznine, izgube lastne identitete, saj ni zaveze, ki bi dodelila mesto v intersubjektivni simbolni mreži (prav tam: 115). Patološki narcis se pojavlja kot nasprotje klasičnega nevrotika, zaznamovanega s (pre)strogim in trdnim superegom, in v okoliščinah vsesplošne

permisivnosti, birokratske organizacije, terapevtske ideologije, združene z lažno obljubo osebne izpolnitve (Lasch 1991: 43–49), postaja prevladujoč subjektivni ustroj poznomoderne družbe ali celo družbeno nujna oblika subjektivnosti v smislu, da vsaka družba kot enega izmed nujnih pogojev lastne reprodukcije oblikuje tudi sebi potreben psihološki ustroj posameznika (Godina 1990: 143).

Razdrobljen, željan potrditve in le nase osredotočen posameznik je vsekakor ena od oblik izpeljave poznomoderne svobode od in s strani potrošniškega kapitalizma zahtevana vsebina posameznikovega odnosa do sveta. Upadanje avtoritet povzroča oblikovanje nove »dominantne patologije našega časa« (Kohut v Battan 1983: 202), ki se v bolj blagi različici kaže v obliki težav pri ohranjanju konsistentne samopodobe, občutkih negotovosti in pogoste nezadovoljenosti, stremjenja k hedonističnim užitek in tako dalje. Vendar kljub naštetim lastnostim poznomodernega posameznika, tudi v službi družbene reprodukcije obstoječih odnosov moči, enostranska obsodba klika k opuščanju avtoritet, ideala samoizpolnitve in osredotočanja nase spregleda napredkovni potencial tovrstnega odpiranja »prostora« v svet. Poleg patologije je tako lahko tukaj tudi »demokratizacija osebnosti« (Clecak v Battan 1983: 209), prisila, da zavestno pritegnemo vse tiste svoje moči, ki jih je modernizem zatiral in puščal zakrnele (Kosovel 1994: 27), ali pa priložnost, da obvladovanju zunanjega sveta (*Herrschaftswissen*) dodamo tudi obvladovanje notranjega življenja (*Witaltechnik*) (Scheller v Novak 1989: 293). Zato poznomoderne bivanjske okoliščine ne implicirajo avtomatično razdrobljenega, multiplega jaza, prav tako ne kličejo k vrnitvi v toge strukture, ampak dajejo prostor jazu, kot ga predpostavlja humanistična psihologija – ki je in hkrati *postaja*, se stalno spreminja, vendar ne skozi izkušnjo razkrojenosti, temveč integriranosti (Hoffman in dr. 2009: 152). Hkrati poznavanje koncepta samoizpolnitve in lastnosti samoizpolnjenih ljudi pomeni zavedanje, da samoizpolnitev nikakor ni enako kot osvobojenost od simbolnega pakta, narcistično sledenje neposrednih interesov ali instrumentalizacija medosebnih odnosov. Je ravno nasprotno. Bistvo samoizpolnitve je podiranje mej lastnega ega, globoko doživljanje in stapljanje z bližnjimi ljudmi kot človeštvom na splošno, nadpovprečno stroga in nekoliko samosvoja etičnost, trden vrednotni sistem, torej nič od tega, kar bi kazalo na predojdipsko odvisnost oziroma nesposobnost navezave na simbolno. Poznomodernih bivanjskih okoliščin zaradi tega **ne gre razumeti izključno v smislu spodbujanja patološkega narcizma, ampak predvsem dajanja prostora individualni zaplnitvi izvorne človekove nedoločenosti** na način, ki je skladen s človeško naravo. Prvič v zgodovini je človek prisiljen sam napisati svoje bistvo, smisel in identiteto. Če želi biti s svojim »pisanjem« zadovoljen, mora preseči svojo ujetost v okolje, to pa lahko stori le z obračanjem vase. Koliko posameznikov je pri tem uspešnih, nas tukaj ne zanima. Menimo le, da neopremljenost ljudi oziroma nizka stopnja njihove osebne zrelosti, da se soočijo z »novo« svobodo, ne more biti razlog obsodbe ideala samoizpolnitve ali prepoznavanja regresivnih značilnosti poznomodernih bivanjskih okoliščin.

5 Zaključek

Ponovno definiranje napredka je zahtevna, a hkrati za človeštvo nujna naloga. Neustreznost družbenega sistema, izražena z ekološko problematiko, aktualno finančno krizo, nepravilnostjo socialnih razmerij in nezadovoljenostjo posameznikov, zahteva ponoven pogled proti ključnemu vprašanju vsakega snovanja družbene ureditve – kaj je za človeka dobro? Kje je vir njegovih občutkov blagostanja ali sreče?

Spoznali smo, da je moderna opredelitev človekovega dobrega ali njegove narave ujeta v pojmovanje človeka kot bitja bioloških teženj. Primarnost motiva materialne varnosti namreč ustreza gonu po preživetju in spada v tisti del potreb, ki so z razvojnega vidika postavljene prvotno. Vendar človekova struktura bivajočega, definirana z nespecializiranostjo gonov, implicira sposobnost opredmetovanja in s tem preseganja biološkega. V človeku obstajajo tudi nedarvinistični viri utemeljevanja in motivacije, zato njegova narava ne more biti opredeljena na način moderne. Potrebno je hkratno upoštevanje potreb drugačnih, nematerialističnih razsežnosti, katerih vrh predstavlja stanje, ki je s človeško naravno odprtostjo tudi najbolj usklajeno. To je stanje samoizpolnitve, ki ne pomeni bivanja (ujetosti) v **okolju**, v prostoru psiholoških kompleksov in kulturnih protez kot posledice občutenja primanjkljaja zadovoljitev osnovnih potreb, ampak ustreza človekovi začetni nedoločenosti, njegovi odprtosti v **svet**, ko osebna rast omejuje odprtost le z zahtevo po avtentičnosti. Napredek kot povečevanje človekovega blagostanja tako predvideva zadovoljênost človekovih tako nižjih kot tudi višjih potreb s končnim ciljem samoizpolnitve, saj je **le bivanje, ki ne zastira človeške narave, lahko tudi srečno bivanje**.

V drugem delu članka smo svojo misel nadaljevali v smeri poznomodernih bivanjskih okoliščin. Trditev o ponovnem vstopu človeške narave (potencialnosti) v obstoječo družbeno ureditev (Virno 2007) smo razširili na koncept napredka in prišli do spoznanja, da materialna varnost, relativna strukturna nedoločenost in pluralnost izbir spodbujajo k individualni refleksiji ter povečujejo možnost pojava samoizpolnjenih, srečnih ljudi. Odsotnost imperativnih modelov življenjskih potekov sicer vzbujajo množično občutenje negotovosti in tesnobe ter iskanje varnosti v avtoritarizmu in avtomatičnem konformizmu. Vendar pa tovrstna človekova nezrelost ne more biti razlog za ponovno vzpostavitev mehanizmov prekrivanja človekove odprtosti. Namesto tega jo je treba dojemati kot povod za temeljito raziskovanje človekovih potreb in njegove duševnosti kot osnove tistemu delu razvoja človeštva, ki mu lahko rečemo napredek.

Literatura

- Aristoteles (1964): *Nikomahova etika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Battan, Jesse F. (1983): The "New Narcissism" in 20th-Century America: The Shadow and Substance of Social Change. *Journal of Social History*, 17 (2): 199–220. Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=4&hid=102&sid=8a988326-d273-45d9-a3b4-f536818d2e5c%40sessionmgr109#db=aph&AN=5013670> (22. 5. 2009).

- Boyers, Robert (2004): The Culture of Narcissism after Twenty-Five Years. *Raritan*, 24 (2): 1–20. Dostopno prek: <http://web.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/ehost/pdf?vid=9&hid=105&sid=a760b37b-e4ab-4d4a-b65a-ed4f08270963%40sessionmgr108#db=aph&AN=15173244> (20. 5. 2009).
- Bury, John Bagnell (1920): *The Idea of Progress: An Inquiry into Its Origin and Growth*. Dostopno prek: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext03/ideap10.txt> (1. 3. 2008).
- Csikszentmihalyi, Mihaly (2002): *Flow: The Classic Work on How to Achieve Happiness*. London idr.: Rider.
- Fromm, Erich (1960): *The Fear of Freedom*. London: Routledge and Kegan Paul LTD.
- Fromm, Erich (2002): *Človek za sebe*. Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- Fromm, Erich (2004): *Imeti ali biti*. Ljubljana: Vale-Novak.
- Gergen, Kenneth J. (2000): *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York : Basic Books
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Godina, Vesna V. (1990): Patološki narcis in problem družbeno nujne socializacijske forme. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 22 (1/2): 142–175.
- Gundelach, Peter, in Kreiner, Svend (2004): Happiness and Life Satisfaction in Advanced European Countries. *Cross-Cultural Research*, 38 (4): 359–386.
- Hoffman, Louis, in dr. (2009): Toward a Sustainable Myth of Self: An Existential Response to the Postmodern Condition. *Journal of Humanistic Psychology*, 49 (2): 135–173. Dostopno prek: <http://jhp.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/49/2/135> (15. 5. 2009).
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton (New Jersey), Chichester: Princeton University Press.
- Južnič, Stane (1987): *Antropologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kosovel, Ivan (1994): Človek kot subjekt v dobi postmoderne. *Dialogi*, 30 (9/10): 20–27.
- Lasch, Christopher (1991): *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York, London: W. W. Norton & Co.
- Larsen, Randy J., in Eid, Michael (2008): Ed Diener and the Science of Subjective Well-Being. V M. Eid in R. J. Larsen (ur.): *The Science of Subjective Well-Being: 1–13*. New York: Guilford Press.
- Luthar, Breda (1997): Subjektiviteta skozi tekste v »družbi tveganja«. *Časopis za kritiko znanosti*, 25 (183): 107–130.
- Maslow, Abraham H. (1982): *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Musek, Janek (2000): *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Nisbet, Robert A. (1994): *History of the Idea of Progress*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Novak, Bogomir (1989): *Antropologija človekove svobode*. *Anthropos: časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo*, 20 (3/4): 287–302.
- O'Hear, Anthony (1999): *Beyond Evolution: Human Nature and the Limits of Evolutionary Explanation*. Oxford: Clarendon Press.

- Pečjak, Vid (2002): Psihologija in smisel življenja. *Anthropos: časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo*, 34 (4/6): 53–59.
- Ryan, Richard M., in dr. (2008): Living Well: A Self-Determination Theory Perspective on Eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, 9 (1): 139–170. Dostopno prek: <http://www.springerlink.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/lm757167wj1578rp/fulltext.pdf> (15. 5. 2009).
- Ryff, Carol D., in Singer, Burton H. (2008): Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 9 (1): 13–39. Dostopno prek: <http://www.springerlink.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/m6211q716253m47/fulltext.pdf> (15. 5. 2009).
- Scheler, Max (1998): *Položaj človeka v kozmosu*. Ljubljana: Nova revija.
- Touraine, Alain (1995): *Critique of Modernity*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Ule, Mirjana (1991): Psihologija in postmoderni subjekti. *Teorija in praksa*, 28 (7): 893–896.
- Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Veenhoven, Ruut (1993): *Happiness in Nations: Subjective Appreciation of Life in 56 Nations, 1946–1992*. Rotterdam: Erasmus University of Rotterdam.
- Virno, Paolo (2007): *Človeška narava in zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- Wagar, Warren W. (1972): *Good Tidings: The Belief in Progress from Darwin to Marcuse*. Bloomington: Indiana University Press.
- Žižek, Slavoj (1985): »Patološki narcis« kot družbeno-nujna forma subjektivnosti. *Družboslovne razprave*, 2 (2): 105–141.

Naslov avtorice:

Špela Sajovic, univ. dipl. soc.

Štefeta 10, 4000 Kranj

tel.: 031/635454

e-mail: spela.sajovic@hotmail.com

Tanja Oblak Črnič

Družinska (ne)harmonija ob računalniških zaslونih

POVZETEK: Značilnost sodobnih komunikacijskih tehnologij je njihova naraščajoča prisotnost v naših domovih. Zato so pomemben dejavnik konstituiranja zasebnosti, po drugi strani pa se vse bolj domestificirajo. Proces domačenja zahteva analizo vzrokov, motivov in vzorcev prisvajanja komunikacijskih tehnologij. Namen prispevka je poiskati tipične družinske odzive na vstop in uporabo računalnika v slovenskih domovih ter ujeti morebitne generacijske razlike. S pomočjo osebnih intervjujev s starši in mladoletniki v slovenskih družinah ugotavljamo, da je ključni dejavnik, ki je računalniku kot sodobnemu družinskemu aparatu dodal mnoge pomene, njegova internetna razsežnost, ki je razširila komunikacijski in družbeni značaj računalniške tehnologije. Računalniku, sprva le službeni ali igralni škatli, se danes pripisujejo novi pomeni: ni le »naložba v prihodnost« in »podaljšek starševskega dela«, pač pa ima več, tudi izključevalnih vlog: lahko je »vsiljivec« in »škodljivec« ali »tolažnik« in »orodje za vse«. V ozadju teh razlik so generacijski razkoraki: mladim računalnik v sferi doma pomeni most, ki različne strukture vsakdanjega sveta tesno povezuje, medtem ko ga starši razumejo kot novo dezintegrativno točko v družinskem življenju.

KLJUČNE BESEDE: domestifikacija komunikacijskih tehnologij, družinska tehnokultura, zasebna sfera, osebni računalnik in internet, generacijske razlike

1 Uvod

Značilnost modernih komunikacijskih tehnologij je njihova naraščajoča prisotnost v naših domovih. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije je imelo v letu 2007 kar dve tretjini (66 %) slovenskih gospodinjstev osebni računalnik, 55 % jih je bilo priklapljenih na internet. Deset let pred tem je osebni računalnik imela le tretjina slovenskih domov (Oblak 2008: 163–164). Zato je dandanes poleg drugih že krepko usidranih medijev računalnik pomemben dejavnik konstituiranja zasebnosti, po drugi strani pa je tudi tehnologija, ki se vse bolj domestificira. V intimne prostore družin vnaša novosti, ki vplivajo na spreminjanje domačega okolja, hkrati pa je odziv nanj določen z obstoječimi odnosi v družini in zunaj nje. Proces »domačenja« se tako nanaša na sposobnost družbene skupine – v našem primeru družine oz. gospodinjstva – da sprejme tehnološke artefakte in posredniške tehnosisteme v svojo lastno kulturo do te mere, da postanejo znotraj vsakdanjih rutin tako rekoč nevidni (Silverstone in Hirsch 1992).

Vprašanje dostopa, načina uporabe in razumevanja pomenov, ki jih nove tehnologije dodajajo v vsakdanji svet družin, pesti strokovnjake s področja sociologije, antropologije, marketinga in komunikologije že dalj časa. Na tem mestu uporabljamo pristop, ki izhaja iz kulturnih in medijskih študij ter je namenjen razumevanju prisvajanja novih tehnologij in njihove adaptacije na prostore in ritme, ki vladajo v vsakdanjih okoljih, predvsem v domovih in gospodinjstvih (Bakardijeva 2005: 24). Gre za t. i. model *domestifikacije tehnologij*, ki so ga v zgodnjih 90. letih zasnovali člani odmevne angleške raziskovalne skupine v Birminghamu, ki je pri medijski recepciji poudarjala aktivno vlogo in pomen konteksta med različnimi skupinami občinstev. Ne le medijski teksti, temveč tudi tehnologije, ki nudijo »tehnično platformo« vsebinam – torej radio, videorekorder, televizija ali računalnik – so polisemični teksti, vkodirani s strani oblikovalcev, razvijalcev in oglaševalcev, njihovi pomeni pa aktivno dekodirani na strani uporabnikov. Polisemični značaj komunikacijskih tehnologij vnaša pomemben preobrat v dojemanje njihovih »funkcij« in »rab«: tako dojete tehnologije in programska periferija niso preprosto privzete, temveč je njihova vloga v življenju uporabnika rezultat nenehnih pogajanj, osebnih preverjanj in transformacij. Še več, kot so v 90. ugotovili na posameznih primerih potrošnje radia (Moore 1988), televizije (Silverstone 1994), satelitske televizije (Moore 1996) in domačega računalnika (Haddon 1992), uporabniki proizvajajo mnogotere interpretacije v odnosu do tehnoloških artefaktov in vkodirane pomene tudi redefiniirajo.

Izhajajoč iz domneve, da so odnosi, ki jih posamezniki vzpostavljajo znotraj zasebne sfere, pomensko različno obteženi, se članek usmerja na prikaz v slovenskem prostoru ene redkih študij s področja etnografije komunikacijskih tehnologij.¹ Proces domačenja zahteva analizo vzrokov, motivov in vzorcev prisvajanja komunikacijskih tehnologij, pri čemer se usmerja na identifikacijo generacijskih, spolnih ali statusnih razlik med člani danega gospodinjstva. Glede na to, da se je v slovenske domove v poznih 90. letih pričela intenzivno širiti tudi »računalniška tehnokultura«, ki si je morala mesto v prostorih, zaznamovanih s starimi mediji, šele izboriti, razkrivamo na primeru slovenskih družin različne vzorce domačenja osebnih računalnikov. V ta namen smo izvedli ločene intervjuje s starši, ki so običajno najpogostejši pobudniki za nakup računalnikov, in srednjeolci, ki so postali njihovi glavni potrošniki. Analiza je usmerjena na identifikacijo *generacijskih razlik v družinskih odzivih* na udomačeni računalnik, medtem ko statusnih razlik ali razlik po spolu zaradi prostorskih omejitev ne vključuje.

Kot kažejo primerljive raziskave iz tujine (Bakardijeva 2005; Facer in dr. 2003; Holloway in Valentine 2000; Lalley 2002), vstop računalnika v zasebne prostore domov ni naključen niti samoumeven. Pogosto je rezultat definiranja računalniške tehnologije skozi dominantno racionalnost o produktivnosti in učinkovitosti (Bakardijeva 2005: 93),

---

1. Skromen delež kvalitativnega raziskovanja rabe medijev v kontekstu slovenskih družin dopolnjuje sveža študija, vezana na proces udomačenja televizije (Pušnik 2008). Razumevanje računalniške tehnologije, predvsem interneta, je v slovenskem empiričnem raziskovanju v večji meri obravnavano s pomočjo statističnih trendov in je redko usmerjeno v družinski kontekst.

kar ni osamljen diskurz, prisoten v družinskih interpretacijah. Nasprotno, omenjene študije potrjujejo, da je družbena difuzija komunikacijskih tehnologij kompleksen proces, podprt z različnimi motivacijami in nepričakovanimi preobrati, ki pomembno prestrukturirajo obstoječe družinske ritme, načine preživljanja časa in celo vzorce bivanja v domačih prostorih. Še več, govor o osebnem računalniku kot novem »družinskem članu« pogosto spremlja govor o učinkih na družinske medosebne odnose, o novih oblikah medsebojne (ne)pomoči in težavah, ki jih imajo družinski člani pri medsebojnem razumevanju.

Računalniški tehnologiji, sprva zgolj računski ali igralni škatli, ki bodisi lajša službene obveznosti ali širi prostočasne aktivnosti, se dandanes pripisujejo nove lastnosti: računalnik ni zgolj »dobra naložba v prihodnost«, namenjena izobraževanju otrok, pač pa je tudi »škodljivec« v medosebnih odnosih in celo »tolažnik« ob družinskih nesporazumih. S pomočjo osebnih intervjujev s člani družin ugotavljamo, da je ključna intervenirajoča sprememba, ki je računalniku dodala mnoge pomene, njegova internetna razsežnost, ki je pomembno razširila njegovo komunikacijsko in družbeno dimenzijo. Po drugi strani so razumevanja, ki izrazito ločujejo govorico staršev in govorico njihovih otrok, pogojena s predružačeno predstavo o tem, kaj računalnik danes sploh je: medtem ko ga starši v tukaj predstavljeni študiji ocenjujejo skozi lastno perspektivo ločevanja doma in službe, se srednješolci z domačimi in šolskimi obveznostmi spopadajo kar *skozi* računalniški ekran. Četudi jih računalniki na področju doma ne spremljajo že od malih nog, je bil računalnik prepleten z njihovim občutljivim časom odraščanja. Mladim torej prisotnost računalniške tehnologije v sferi doma pomeni most, ki različne strukture vsakdanjega sveta povezuje med seboj, medtem ko imajo starši v odnosu do računalnika bolj ločevalen odnos. Življenje v njihovih očeh ne poteka skozi računalniški ekran, temveč raje *mimo* njega. Vprašanje domačenja računalniških tehnologij se torej ne nanaša le na posameznikovo prisvojitve objektov, temveč govori tudi o tem, kako se prek teh objektov počutimo doma v svojih vsakodnevnih okoljih, kako jih naredimo udomačene in udobne ter kako uporabljamo te objekte pri soočanju z družbenim svetom (Lalley 2002: 2).

2 Materialne kulture domov in prisvojitveni modeli tehnologij

V današnji družbi je materialna kultura domov vedno bolj dovršena, kar se kaže v razporeditvi prostorov, naraščajoči prisotnosti tehnologij ter tudi v redefiniciji standardov in hierarhije vrednot (Putnam 1992: 195). Aktivnosti članov gospodinjstva niso odvisne zgolj od družinske strukture, temveč tudi od vključenosti članov v družbene vezi zunaj doma. Nove tehnologije, še posebej tiste, ki člane povezujejo z zunanjim svetom (televizija, internet, mobilni telefon), prinesejo v zasebne prostore domov lastnosti in pomene, ki jim sledijo *diferencirani načini rab in medsebojnih (dez)integracij*.

Pomembna značilnost novih tehnologij je povezana z njihovo vpetostjo v mrežo odnosov med zasebnimi in javnimi sferami družbenega življenja. Naraščajoče možnosti medsebojne integracije različnih tehnologij (televizije z internetom, mobilne telefonije

in interneta itd.) omogočajo povezovanje gospodinjestev z zunanjim svetom in prehajanje značilnosti karakteristik zunanjega sveta v svet notranjosti. Uporabnik se znajde v spletu raznovrstnih determinant, ki izvirajo iz globalne mreže institucionalnih in kulturnih sistemov: po eni strani sistemov, ki narekujejo razvoj sofisticirane tehnološke podpore ter tistih struktur, ki kontrolirajo produkcijo in distribucijo programske opreme in vsebin; po drugi strani sistemov, kjer se uporabnik sooča s procesom potrošnje tehnoloških artefaktov – torej prvenstveno na področju svojega službenega okolja in doma.²

V nadaljevanju prikazujemo tri uveljavljene pristope v sociologiji potrošnje in medijskih študijah, ki vsak s specifičnega zornega kota nakazujejo soodvisnost med procesom *proizvodnje* tehnoloških artefaktov in praksami, ki se izražajo skozi njihovo *potrošnjo* v zasebni sferi doma. Kot prvo prikazujemo teorijo difuzije in prisvojitve, ki ji ob bok postavljamo model udomačenja tehnologij, na koncu pa omenjamo še metodo družbene biografije tehnologij, ki postaja v medijskih študijah uveljavljen način raziskovanja potrošnje.

2.1 Teorije difuzije in prisvojitve

V potrošni družbi pride večina tehnologij na trg z namenom ustvarjanja profita za razvijalce tehnologij in njihove posrednike, v očeh kupcev pa so pogosto sprejete kot nekaj, kar pripomore k »izboljšanju« njihovega življenja. Različni koraki, v katerih se inovacije širijo po populaciji potrošnikov, sestavljajo *proces difuzije*, medtem ko zadevajo razlogi in postopne odločitve za nakup proizvoda *proces prisvojitve*.³ Obstaja »klasična« oz. Bellova krivulja, ki nakazuje stopnjo difuzije tehnologije skozi čas. Začetno obdobje označuje relativno počasno naraščanje, ki mu sledi obdobje hitre prisvojitve, tej faza upočasnjene rasti, dokler ni dosežena točka tržne saturacije (Green 2000). Odločitve za nabavo visoke tehnologije so običajno odločitve »visoke vključenosti«. ⁴ Teza o vključenosti je v tem smislu relacijsko pogojena: več ko je vpletenih v nabavo in premislek o nakupu, višja je vključenost v odločanje, s tem pa je večja tudi »emocionalna investicija« pri prisvojitvi.

Rogersova teorija prisvojitvenega procesa (1995) govori o tem, da se potrošnik v procesu nabave sprehodi skozi različne faze, preden se odloči za nakup novega proizvoda: po (1) zavedanju o novem produktu se oblikuje (2) zanimanje za produkt, ki mu sledi (3) evalvacija informacij o proizvodu, nato (4) pogajanje o uporabi in končno (5)

-
2. Spoznanja o povezanosti med šolskim sistemom in družbeno vlogo tehnologij ponuja članek, usmerjen v proučevanje računalniške pismenosti skozi učiteljski diskurz (Volčič in Erjavec 2008), pri čemer vpliva družinskih vzorcev ali medgeneracijskih razlik ne obravnava.
  3. Pristop temelji na marketinški teoriji o posvojitvi in difuziji Rogersa in Larsena (1984), ki sta proučevala razširjenost računalnikov v ameriški Silicijevi dolini.
  4. Ta pristop predpostavlja, da so ljudje posebej pozorni na to, kakšne rezultate jim bodo prinesli nakup, investirani čas in denar, namenjen tehnologiji. V takšno visoko vključenost v nakup so običajno vključene tudi druge posledice: nakup mogoče pomeni odpoved družinskemu dopustu, želja družinskih članov po posebnem modelu, zahtevani zmogljivosti in dizajnu pa zahteva večji strošek.

prisvojitvev – sprejem ali zavrnitev produkta.⁵ »Prisvojitelje« tehnoloških objektov se tako deli na več kategorij: a) *inovatorji* (2,5 %): zlahka tvegajo in so običajno mnenjski voditelji; so mlajši, izobraženi, imajo večji ekonomski kapital, družbeno so bolj mobilni in aktivni posamezniki; b) *zgodnji prisvojitelji* (13,5 %): v večji meri percipirajo tveganje kot inherentno lastnost tehnološke prisvojitve, zato jih skrbi možnost, da gre kaj narobe; ostale lastnosti si delijo z inovatorji – so dobri iskalci informacij in kot dobri poznavalci tehnologij pogosto mnenjski voditelji; c) *zgodnja večina* (34 %): potrebujejo »dokaze« o koristnosti in uporabnosti tehnologij, zanašajo se bolj na osebne izkušnje kot na informacije iz medijev, so starejši kot prvi dve skupini, družbeno so manj mobilni in v povprečju manj izobraženi; d) *pozna večina* (34 %): so bolj skeptični kot druga skupina in bolj odzivni na družbene pritiske; kot potrošniki imajo manj alternativ, običajno so starejši, z nižjim statusom in s še nižjo mobilnostjo, bolj percipirajo tveganje ob nakupu; tveganje je lahko funkcijsko (produkt ne bo deloval skladno s pričakovanji), fizično (artefakt je nevaren), psihološko (vključuje skrb, strah pred uporabo) ali povezano s časom (objekt prinese izgubo časa); e) *zamudniki* (13,5 %): imajo malo družbenih interakcij, inovacije običajno sprejmejo z obžalovanjem in občutkom "vdanosti" v tehnološki napredek; f) *neprisvojitelji*: se upirajo spremembam, običajno so starejši in manj premožni.

»Marketinška perspektiva« tehnokulture ima svoje pomanjkljivosti, ker ne odkriva družbenih, kulturnih ali političnih razsežnosti tehnologij, čeprav velja, da je v družbi potrošnje marketinški diskurz v ospredju in pomembno določa družbeni odnos do inovacij. Toda pomeni tehnologij se kažejo skozi prakse in diskurze proizvodnje, marketinga in tudi potrošnje. Ravno medsebojna pogojenost teh dimenzij pomeni večrazsežnost samega procesa *konstrukcije kulturnih tehnologij*. Moderne tehnologije so skupaj z lastnostmi, ki jih iz sveta javnega prinesejo v svet intimne, nedvomno različno razpršene – glede na spol, starost, izobrazbo.⁶ Model, ki kaže, kako to poteka, prikazujemo v nadaljevanju.

2.2 Domestifikacija kot potrošnja tehnologij v sferi doma

Avtorji, ki na področju kulturnih in medijskih študij analizirajo načine in vzorce domačenja komunikacijskih tehnologij (Silverstone in Hirsch 1992; Miller in Slater 2001; Facer in dr. 2003; Bakardijeva 2005), pojem gospodinjstva razumejo kot sistem »moralne ekonomije«. Gre za model gospodinjstva kot dela transakcijskega sistema v odnosu do formalne ekonomije javne sfere. V tem smislu je gospodinjstvo aktivno povezano s produkti in pomeni, ki jih formalna ekonomija proizvaja. Znotraj gospodinjstva se

5. Popravljeni model odločanja pri nakupih predlaga Schiffman s sodelavci (1997): potrošnik najprej oblikuje določeno (1) vedenje ali znanje o proizvodu; sledi (2) prepričanje, ko oblikuje stališča do proizvoda in njegove uporabnosti, nato (3) odločanje, kar vključuje aktivnosti, ki vodijo v nakup, (4) implementacija, ko potrošnik uporablja proizvod in ga ocenjuje/vrednoti, ter končno (5) iskanje potrditve za sprejeto odločitev.
6. V slovenskem prostoru je dostop do interneta še danes bolj razširjen v gospodinjstvih z višje izobraženimi in mlajšimi člani, medtem ko se razlike med spoloma od 2002 zmanjšujejo (glej Oblak 2008: S164–S165).

pomeni vključijo in redefiniirajo glede na vrednote in interese njegovih članov, tehnologija pa skozi svoje attribute in pomene, ki ji jih pripiše marketing v »prisvojitvenem krogotoku« (glej Oblak 2007), posreduje družbena znanja in kulturna pričakovanja. Razumevanje gospodinjstva kot moralne ekonomije pomeni, da ga obravnavamo kot del transakcijskega sistema, dinamično vključenega v javni svet proizvodnje in izmenjave izdelkov. Predmeti in pomene, tehnologije in mediji s tem, ko prehajajo mejo med javno sfero, kjer so proizvedeni in distribuirani, in zasebno sfero, kjer so vključeni v osebno pomensko ekonomijo, označujejo pomembno prakso družbene reprodukcije znotraj moralne ekonomije gospodinjstva (Silverstone in dr. 1992: 18–19). Komunikacijske tehnologije so bistvene za ta proces – ne zgolj kot proizvodi in posvojeni predmeti, temveč tudi kot *posredovalci družbenega znanja in kulturnih užtkov*.

Pomemben prispevek k razumevanju razmerij med zasebnim svetom doma, javno sfero zunaj njega in pojavom komunikacijskih tehnologij ponuja v zgodnjih 90. letih zastavljeni projekt angleških predstavnikov medijskih študij (glej Silverstone in Hirsch 1992), ki se je osredotočal na vzorce in kontekste »potrošnje tehnologij« kot materialnih artefaktov. Pristop predpostavlja, da se proizvodnja tehnologij, ki je rezultat mnogih kontekstov, odločitev in interesov znotraj različnih institucij, ne konča s tem, ko se tehnologija »porazgubi« v okolju doma, temveč se nadaljuje v potrošnji: »Potrošnja obsega vključitev predmeta v posebno in družbeno identiteto potrošnika« (Gell v Hirsch 1992: 209), kar posledično pomeni, da so predmeti »neuničljivi, saj živijo skozi družbene odnose, ki jih ustvarjajo« (prav tam). Nove tehnologije postajajo del vsakodnevnih rutin, obenem pa jih spreminjajo. Tako so »vsakdanje rutine konstruirane okrog naprav, ki postanejo s procesom domačenja nevidne« (Bausinger 1984: 346). Nekega predmeta torej ne pogrešamo zgolj zaradi njegove funkcionalnosti, pač pa tudi zato, ker nam njegova odsotnost poruši utrjeno strukturo vsakdanjika. Relacije med udeleženi potrošniki se znotraj procesa udomačenja zaokrožujejo v fazah prisvojitve, objektivizacije, vključitve in pretvorbe.

Prisvojitve objekta označuje točko, ko postane objekt lastnina posameznika ali celotnega gospodinjstva, s tem ko zapusti svet proizvodnje in ekonomske menjave ter prestopi prag med formalno in moralno ekonomijo. Prisvojitve se ne nanaša le na materialne objekte, temveč tudi na njihove simbolne forme (posredovane vsebine, programje, tehnološke vmesnike itd). Pomeni, ki so tem storitvam dodeljeni v javni sferi, pa se ne skladajo nujno s pomeni, ki jim jih pripisujejo člani gospodinjstva; že v fazi prisvajanja ima namreč gospodinjstvo različne strategije – lahko jih preoblikuje, ponotranji ali pa se od zunanjih pomenov celo odtuji.

Če se prisvojitve kaže v lastništvu, pa *objektivizacija* vključuje načine razmišljanja o tem, kako se bo predmet prilegal življenju doma in se z njim stapljal, zato se prvenstveno izraža s fizično razporeditvijo objektov v prostorskem okolju doma. Tehnologije na tej točki pridobijo možnost, da so prisvojene znotraj dane estetike okolja. Objekte zato člani gospodinjstva nujno postavljajo v že vnaprej oblikovano in nenehno rekonstruirano okolje, pri čemer se principi razporejenosti lahko kažejo v razlikah glede na spol in starost.

Vključitev pomeni osredotočenost na način uporabe tehnologije in ravno ta raven postavlja v ospredje vprašanje spolne in generacijske strukture gospodinjstva, skupaj z objektivizacijo pa zagotavlja osnovo procesoma diferenciacije med člani in identifikacije znotraj gospodinjstva ter posledično razkriva tudi razlike med gospodinjstvi. Na ta način se namreč ustvarjajo časovne in prostorske meje med člani v gospodinjstvu. Ravno ta korak opozarja, da pomen simbolnih form ni vnaprej fiksiran v proizvodnji, temveč so pomeni v moralno ekonomijo vključeni skozi trajno strukturo gospodinjstva, vsebine pa pogosto »objektivizirane« v pogovorih (ali z odsotnostjo pogovora) med člani gospodinjstva. Če se torej objektivizacija osredotoča na prostorske vidike moralne ekonomije, se vključitev nanaša na prilagoditev tehnoloških predmetov na časovne strukture gospodinjstva in njegove rutine. Kje stoji naprava, kdo, kdaj in kako jo bo uporabljal, postanejo bistveni elementi moralne ekonomije kot celote. Zadnja faza, faza *pretvorbe*, tako kot prva označuje odnos med gospodinjstvom in zunanjim svetom, pri čemer označuje vključevanje individualnega razumevanja tehnoloških objektov v širši okvir potrošnje. Posameznik se na tej točki poskuša zavedati tudi družbenih učinkov predmeta, ki ga je kupil in pričel uporabljati.

2.3 Družbena biografija tehnologij

Pri proučevanju vprašanj o tem, kdo je potrošnik stvari, kaj kupuje, pod katerimi pogoji in v kakšnih okoliščinah, se je uveljavila teza, da ima sleherni tehnologija svojo »družbeno biografijo« (Kopytoff 1986). Kopytoff med drugim razlaga,⁷ da imajo predmeti prav takšne biografije kot ljudje; njihova življenja niso zgolj stvar sprememb, temveč se skozi njih razkrivajo tudi kvalitete okolij, skozi katera prehajajo (glej tudi Silverstone in dr. 1992: 17). Družbena biografija tehnologij tako dopušča, da obstaja več možnih realitet, več možnih interpretacij, in ne prisega na načelo gotovosti. Nasprotno, s pomočjo diskurzivne analize omogoča, da konstruiramo in primerjamo različne kulturne kontekste, v katerih se odvija raba tehnoloških artefaktov. Celostna slika je zato subjektivna konstrukcija na osnovi fragmentov informacij, interpretacije spoznanj pa presegajo ocene o bolj »ustreznih« ali bolj »veljavnih« odzivih neke skupnosti na dano tehnologijo.

Pri tem družbena biografija tehnologij predpostavlja, da potrošnja tehnologij poteka znotraj diskurza, v katerem je bila tehnologija sama oblikovana – gre za zgodbe, ki jih pripovedujemo o objektih ter skozi katere sporočamo pomene in ponujamo vrednote o objektih.⁸ Tehnologija je v tem smislu postavljena v širši družbeni kontekst tistih, ki jo uporabljajo, in onih, ki so z njeno uporabo povezani. Pristop k družbeni biografiji

7. Gre za dekonstruktivistični pristop k raziskovanju, ki je usmerjen v pogled onstran pomena, ki je konstruiran, da bi razbrali in interpretirali predpostavke in vrednote, ki so vpisane v pomeno stvari.

8. Pojem »konstrukcija« se nanaša na to, da je učinek nekega diskurza uokvirjenje, oblikovanje pomenov, ki nastajajo v družbenih procesih. Recimo, migrant bo svoj pomen v odnosu do telefona skonstruiral na osnovi svoje življenjske poti in zelo verjetno je, da bo zanj telefon orodje ali način za ohranjanje stikov z izvorno oz. primarno skupnostjo, ki jo je zapustil; za Amiša, pripadnika radikalne verske ločine, pa je telefon »motnja« iz zunanjega sveta.

tehnologij pomeni, da tehnologijo razumemo kot družbeni artefakt, ki je tesno povezan z vsakdanjim življenjem posameznikov v danem družbenem okolju, času in zgodovinskem kontekstu. Tehnologija je torej bistveno *več kot nevtralni skupek funkcionalnosti in rab*. Tehnološki objekti in lastništvo nad njimi predstavljajo tudi pričakovanja in strahove, projekcije iz preteklih izkušenj in osebna pričakovanja v odnosu do zaželenih veščin. Zato se strinjamo z Lutharjevo, ko ugotavlja, da »stvari niso le pasivne refleksije družbenih odnosov, temveč so ti odnosi ustvarjani skozi postopke in procese, v katerih te oblike same nastajajo« (Luthar 2007: 9).

3 Sodobne družinske računalniške kulture

Z vse večjo razširjenostjo komunikacijskih tehnologij, od računalnikov, priklopljenih na internet, do mobilnih telefonov in ipodov, ki od konca 90. let množično preplavljajo vsakdan razvitega zahodnega sveta, se množijo tudi družboslovne študije njihovih rab. Te postajajo vse bolj fokusirane na morebitne generacijske (Holloway in Valentine 2003), spolne (Haddon in Silverstone 2000), starostne (Facer in dr. 2003), medvrstniške ali statusno določene razlike (Livingstone 2008), pri čemer se zaradi kompleksne narave samih tehnologij pogosto izolirano usmerjajo na specifičen tehnološki objekt: bodisi na osebni računalnik kot novo »domačo tehnologijo«, na mobilni telefon kot nov »statusni objekt«, na socialna omrežja na spletu kot nov »intimni prostor samoizražanja« in podobno.

Osebni računalnik kot primer udomačene tehnologije ni postal atraktiven šele z nastopom interneta, temveč so njegovo mesto in predvsem specifike v odnosu do drugih komunikacijskih medijev znotraj zasebne sfere raziskovalci iskali že od 90. let dalje. Pri tem mnogi avtorji (Silverstone 1992; Holloway in Valentine 2003; Facer in dr. 2003; Lalley 2002) še danes izhajajo iz teze, da »domače medijske tehnologije, kot so računalniki, delujejo kot medij, skozi katerega kaže družina lastne vrednote sebi in širši skupnosti: vzpostavitev mej z zunanjim svetom skozi pogajanja o različnem dostopu do medijev med različnimi člani družine in skozi ohranjanje ali preizpraševanje vzpostavljenih rutin v družinskem času in praksah« (Facer in dr. 2003: 46). Naraščajočo pozornost do računalnika je ob prelomu v novo tisočletje pospešil prihod interneta, ki je temeljito preobrazil vzorce, motive in razumevanja predhodnih rab. Četudi je dostop do interneta mogoč tudi zunaj doma in prek mobilnih naprav, obravnavamo sodobno računalniško kulturo v kontekstu družin le prek njegove vloge kot »fiksne objekta«, ki se različno domestificira.

Kot smo ugotavljali že drugje (Oblak 2008: 163), se je v slovenskem prostoru po podatkih raziskave Slovensko javno mnenje (SJM) naraščanje števila osebnih računalnikov v zasebni sferi pričelo leta 1994 in je od takrat v samo sedmih letih skočilo s približno 15 % (april 1994) na 50 % gospodinjstev (november 2001). Tabela 1 kaže naraščanje deleža gospodinjstev z osebnim računalnikom glede na starostno strukturo, kjer je očitna tekma med najmlajšo in srednjo generacijo, v kateri starejši del populacije vidno zaostaja. Po podatkih Statističnih letopisov je še leta 1996 dostop do interneta imelo le 3 % gospodinjstev, leta 1999 15 %, leta 2007 pa kar 58 % gospodinjstev. Istega leta je bil osebni računalnik prisoten že v dveh tretjinah slovenskih domov (66 %).

Tabela 1: Gospodinjstva z računalnikom glede na starostno strukturo 1991–2001 v odstotkih (vir: SJM)

	jan. 91	nov. 93	apr. 94	nov. 95	jun. 96	dec. 97	nov. 98	nov. 99	dec. 00	nov. 01
manj kot 30 let	16 %	16 %	17 %	28 %	30 %	41 %	44 %	57 %	62 %	69 %
30–46	15 %	18 %	19 %	26 %	32 %	39 %	39 %	57 %	55 %	64 %
46–60	9 %	8 %	17 %	22 %	23 %	29 %	37 %	39 %	46 %	50 %
več kot 60 let	3 %	5 %	5 %	5 %	7 %	9 %	12 %	16 %	16 %	14 %
SKUPAJ	12 %	13 %	15 %	21 %	24 %	32 %	34 %	45 %	46 %	49 %

Pri tem velja poudariti, da računalnik vstopa v *že obstoječe družinske prakse* in da tehnologije, ne glede na to, kako inovativne so, delujejo na osnovi tega, kar že oblikuje življenja ljudi (Strathern 1992). Zato se skozi fazo objektivizacije, torej skozi prakse, ki določajo, kam in kje se bo nek objekt fizično usidral, izrazijo vnaprejšnje omejitve (ali osvoboditve) na ravni konkretnih rab. Osebni računalnik, ki dobi svoje mesto v dnevni sobi, namenjeni skupnim aktivnostim in preživljanju prostega časa, pridobi svojo »družinsko identiteto« na čisto drugačen način kot pa računalnik, ki je že ob prihodu umaknjen v delovni kabinet ali mladinsko sobo. Kot pravi Lalley, je domači računalnik prenesen v domači kontekst, ki je že organiziran okrog starostnih, spolnih struktur, hierarhij in drugih vlog, ki jih določajo predobstoječi vzorci interakcij, in ki že vsebuje številne objekte ter druge tehnologije (Lalley 2002: 8).

Po drugi strani velja upoštevati *tehnološko determiniran kontekst* družinske potrošnje. Računalnik namreč ne vstopa v »prazen prostor tehnološke nedolžnosti« (Strathern 1992: 34). Računalniška tehnokultura v sferi doma se praviloma razvija v relaciji do že prisotnih »starih medijev«, ki imajo znotraj družinskih vsakodnevnih rutin utrjene vloge. Zato se morajo novi prišleki dvojno artikulirati – najprej skozi umestitev v omenjene ritme in prakse družinskih članov, ki so povezani z vzorci uporabe drugih medijev, nato pa še skozi novosti, ki jih vpeljujejo kot novi »udomačeni« objekti.

Kot tretje je glede vzorcev računalniških rab pomembno izpostaviti še njihovo *transformativno naravo*, ki je rezultat naglega razvoja programske opreme in pripadajoče računalniške periferije. Zaradi pospešenega razvoja ob koncu 80. in v sredini 90. let se je računalnik simbolno preoblikoval v komunikacijski medij, ki so mu od 80. let dalje kulturne in družbene prakse, pogojene z njegovo tehnično podstatjo, pridale raznovrstne pomene. Kot v tem kontekstu ugotavlja Lalley (2002), je bilo domače računalništvo v 80. letih primarno zaznamovano kot hobi, medtem ko je v poznih 80. letih po mnenju Haddona računalnik postal neke vrste softverska igra za dom (Haddon 1988). Skozi 90. leta se je zgodila pomembna transformacija v reprezentaciji, diskurzih in javnem razumevanju domačega računalništva: osebni računalnik kot nova vrsta »informacijskega pripomočka« za dom in internet kot »informacijsko orodje« sta postala pomembna medija za razvijanje večšin ter novih oblik zabave in kreativnih vzorcev preživljanja časa (Lalley 2002: 3).

Zaključimo lahko, da računalnik s seboj prinaša niz pomenov in vrednot, ki so povezane tako s prostim časom in zabavo kot tudi z »resnimi« rabami na področju dela in izobraževanja (Lalley 2002: 101). Da bi razumeli, na kakšne načine družinski člani razvijejo personaliziran odnos do teh tehnologij, v nadaljevanju prikazujemo nekatere *tipične vloge računalnikov* znotraj gospodinjstev. S pomočjo primerljivih študij se osredotočamo na identifikacijo različnih tipov »udomačenih družinskih računalniških kultur«, ki jih pogojuje s tehnološkimi objekti vse bolj prežet vsakdanjik. Pri tem se opiramo na več konkretnih raziskav.

Prva se nanaša na raziskovalni projekt »Screenplay« (Facer in dr. 2003), ki je potekal med letoma 1998 in 2000 v Veliki Britaniji, kjer so avtorji analizirali uporabo računalniških tehnologij med mladimi tako v sferi njihovih domov kot tudi v šolah.⁹ Primerljivo študijo je nekaj let kasneje izvedla Bakardijeva (2005), ki se je osredotočila na rabe računalniške tehnologije in interneta znotraj kanadskih družin.¹⁰ V interpretacije umeščamo tudi rezultate samostojne študije, ki je osredotočena na povezovanje starševske govorice o načinu domačenja računalniških tehnologij z interpretacijami, ki jih v odnosu do teh tehnologij privzemajo mlajši družinski člani.¹¹ Vsem omenjenim raziskavam je skupno to, da izhajajo iz modela domestifikacije sodobnih tehnologij, izbrana raziskovalna vprašanja pa proučujejo na kvalitativen način prek intervjujev in opazovanja z udeležbo.

3.1 Udomačenost računalnikov skozi starševsko govorico

Več študij (Facer in dr. 2003; Holloway in Valentine 2003; Lalley 2002) je pokazalo, da predhodne izkušnje staršev z računalniki, recimo na njihovem delovnem mestu, vplivajo na oblikovanje različnih metafor o vlogi računalnika v družinskem življenju. Ni pa delovno mesto edini kontekstualni dejavnik, ki strukturira pomen

---

9. Na tem mestu uporabljamo rezultate, ki so jih sodelavci projekta oblikovali s študijo primerov rab računalnikov doma med 18 mladimi, s pomočjo izvedenih intervjujev z otroki in starši ter z opazovanjem rabe računalnikov. Podrobnosti glej v Facer in dr. (2003).

10. Bakardijevo (2005) je v študiji zanimalo, na kakšen način se vzpostavi "domači" internetni uporabnik, kako oblikuje "prostor za internet" v okviru svojega doma, kako se spreminjajo interakcije med člani družine in družinske vrednote ter kako uporabnik upravlja "virtualno združevanje". V ta namen je izvedla poglobljene intervjuje s 23 prostovoljci obeh spolov, različne starosti in različne izobrazbene strukture. Podrobneje glej v Bakardijeva (2005: 76–91).

11. Vzorec 9 družin, v katerih smo intervjuvali po enega od staršev in po enega srednješolskega člana, obsega skupaj 18 intervjuvancev ter vključuje primestno in mestno populacijo obeh spolov. V vzorec so bile vključene družine, ki so tehnološko dobro opremljene, posedujejo osebni računalnik vsaj 5–8 let in katerih najmlajši člani so že v srednji šoli. Strukturirani intervjuji, ki so jih delno izvedli študenti pri predmetu Komuniciranje in nove tehnologije, so bili izvedeni po vnaprej pripravljenem načrtu novembra in decembra 2006. Identiteta intervjuvancev v članku ni razkrita. Intervjuji so se nanašali na vprašanja o začetkih vstopa računalniške tehnologije v prostor domov in razlogih zanje, o načinu objektivizacije teh objektov, o konkretnih oblikah rab in o zaznavi sprememb, do katerih naj bi pripeljala vse bolj tehnološko sofisticirana domača okolja.

računalnika v sferi doma. Zato v nadaljevanju prikazujemo tipične kategorije vlog skozi primerjavo med »harmonično govorico«, ki pridobitev računalnika interpretira kot nekaj dobrodošlega, koristnega ali celo nujnega, in bolj »konfliktno govorico«, ki prihod računalnika v prostor doma označuje kot vzrok za slabše medosebne odnose, interna nerazumevanja in potencialne konflikte.

3.1.1 Funkcionalne, samoumevne in neizogibne vloge računalnika

Kako se torej na računalnik kot nov tehnološki objekt odzivajo starši? Kdaj in v kakšne namene ga kupijo? Kako (pre)oblikujejo njegov pomen znotraj družinskega življenja? Ena od ključnih ugotovitev glede razmerja med računalnikom in gospodinjstvom kot področjem zasebnega je, da računalnik ni preprosto »ekskluziven domači artefakt«, temveč prihaja v sfero doma kot »tehnologija, povezana z delovnim mestom staršev« (Facer in dr. 2003: 32). Zato so avtorji projekta »Screenplay« naleteli na primere, ko je bil računalnik kupljen predvsem za pridobitev ustreznih kvalifikacij staršev obeh spolov (2003: 34). Za ta tip družin je značilno, da računalnik interpretirajo v luči »**podaljška službe staršev**«. Takšne izkušnje zasledimo tudi pri slovenskih družinah, s tem da je med zajetimi primeri »službene« razloge za prihod računalniške tehnologije v sfero doma omenjalo več očetov kot mater.

Poglejmo primer mame, ki pojasnjuje vzroke za nakup: »/.../ Ko je mož začel s samostojno potjo, kot obrtnik. In potem smo morali kupit računalnik, pač da je imel kam shranjevat podatke, pa za vnašanje in tiskanje« (mama dveh otrok, 37 let). Ali drug primer očetovske službene nuje: »Ja, jst sm ga rabil predvsem zaradi službe, ker sem s. p. in to zahteva velik dela doma. Tko da mislem, da je bil to glavni razlog« (oče dveh otrok, 52 let). Po drugi strani pa najdemo tudi osebno zgodbo mame, ki je motiv za nabavo računalnika povezala s svojo profesionalno potjo:

»Glavni namen je bil, da bi se poleg dela v službi delalo tudi doma na računalniku. Takrat sem bila še mlajša in veliko bolj ambiciozna in sem se hotela z delom dokazat v službi. Ravno takrat sem zamenjala službo in se mi je zdel velik plus, če sem lahko še kaj dodatno naredila za službo in se s tem še bolj dokazala« (mama dveh sinov, 44 let).

Posledično se v fazi objektivizacije družine tega tipa pogosto odločijo, da računalnik umestijo v posebno delovno sobo ali kabinet, kar omogoča bolj izolirano, predvsem pa bolj načrtovano rabo tehnologije, do katere dostop ni samoumeven. Za ta tip družin je tudi značilno, da je odločitev o tem, kje bo računalnik fizično situiran, povsem v rokah staršev: »Točno se spomnim, kdaj smo ga prnesli in da smo ga postavili v delovni kabinet. Zakaj tja? Zato, da sva imela z možem mir pri delu. Se pravi, da je zadeva odmaknjena od radovednih otrok« (mama dveh otrok, 45 let).

Kot kažejo druge raziskave, je večina družin računalnik opisala kot nujnega sopotnika v življenju otrok, bodisi za njihovo prostočasno aktivnost ali službeno prihodnost. Računalnik je tu dojet tudi kot simbolna reprezentacija starševskih aspiracij in njihovih pričakovanj o prihodnosti otrok (Facer in dr. 2003: 34). Tovrstne družine, ki računalnik dojemajo predvsem kot »**priložnost za otroke**«, računalnik običajno postavijo v otroške sobe. Da je računalnik »koristno« pomagalo ali nuja, namenjena predvsem izobraževanju otrok, pričajo tudi intervjuji s slovenskimi starši, vendar v

manjši meri, kot je bilo zabeleženo v tujih raziskavah: »Prvi 'pravi' računalnik smo kupili zaradi začetka šolanja starejše hčerke na gimnaziji. Prvotni namen je bil kot učni pripomoček« (oče dveh otrok, 51 let). Ali drug primer: »Ja, kupili smo ga predvsem zaradi otrok, zaradi šole, ker so ga rabili ... Mislim, da si ga je še najbolj izmed nas želel moj sin« (oče treh otrok, 50 let).

Povezava med prvima dvema tipoma družinskih podob o vlogi računalnika v sferi doma se kristalizira denimo v neke vrste podtipu, ko je računalnik razumljen predvsem kot **»neizogibna naložba v prihodnost«**. Takšen diskurz se je v slovenskih intervjujih s starši največkrat pojavil. Recimo v primeru očeta, ki ponosno razlaga, kako je z nabavo računalnika družino »rešil« pred morebitnim razvojnim zaostankom: »/.../ sem ga jaz prinesel v našo hišo, predvsem zato, ker je bilo to nekaj novega in ker sem želel, da naša družina ne bi bila za novosti prikrajšana. Otroka, predvsem starejši sin, sta stalno igrala igrice, sam pa sem ga nekoliko kasneje začel uporabljati v službene namene« (oče dveh otrok, 53 let). Podoben, a na ravni izjav bolj omiljen opis naložbe v prihodnost, ki delno meji že na percepcijo računalnika kot nuje, ponuja drug primerljiv primer: »Kupili smo ga predvsem zato, ker smo ga rabili, ker je bil zelo dobrodošel pripomoček in ker se je ponudila priložnost za nakup. Sprva sva ga uporabljala samo midva z možem, postopoma pa je postal uporaben in vse bolj potreben tudi otrokoma« (mama dveh otrok, 37 let). Najbolj »obremenjen« pogled z neizogibnostjo nakupa pa ponuja tale oče:

»Vzrok za nakup je bil čisto preprost: smo ga potrebovali. Postal je popularen, veliko ljudi ga je že imelo, govorilo se je o prednostih, ki jih bo računalnik prinesel, tako da smo ga kupili. Kot je bila nujna TV, tako je bil nujen računalnik« (oče treh otrok, 45 let).

Zadnji primer kaže na od zunaj narekovano strukturno nujnost, kot jo določajo pritiski »popularnosti« ali bojazen, da je tehnologija drugje že prisotna, posledično pa govori o nerefektirani pozni večini prisvojiteljev, ki so ujeti v trende koristne prisile. Naložba v prihodnost je tako pogojena z diskurzom o funkcionalni, napredni in nujno potrebni tehnologiji.

Tretji tip družin, ki nov pripomoček zlahka vključujejo znotraj danih družinskih pričakovanj in ritmov, pa računalnik dojema kot **»srce doma«**. V tem primeru računalnik ni obtežen s predhodno določenimi pomeni, niti v smislu izobraževalnega orodja niti kot nuja za primerno pot v prihodnost. Namesto tega so računalniku dodani raznoteri pomeni hkrati – lahko je stroj za igro, pripomoček za delo ali sodelovanje (Facer in dr. 2003: 42). V slovenskem vzorcu družin smo naleteli le na en primer, ki bi ga pogojno lahko označili kot takšnega: »Razlogi za nakup ... Iti s časom naprej, uvid v koristnost domačega računalnika, uporaba za šolske in študijske namene, širi razgledanost in daje možnosti za samoizobraževanje« (mama treh otrok, 48 let).

3.1.2 Konfliktne obrazi računalnika: vsiljivec, škodljivec ali tolažnik?

Poleg zgoraj navedenih »harmoničnih podob«, ki izpričujejo relativno neproblematične posege računalnika v prostor doma, pa so pogovori s starši razkrili tudi manj prijetne, mestoma celo težavne plati domače računalniške kulture. Enega od tovrstnih tipov družin lahko opišemo kot računalniško ne povsem udomačen prostor, saj je zanj

značilno, da računalnika celostno sploh ne vključi v lastne okvire. Tak izostanek udomačenja je običajno reduciran zgolj na enega člana družine, zato je podoba računalnika kot »**vsiljivca**« precej individualizirana. Računalnik tu ostane kot nujno »življenjsko dejstvo« (Facer in dr. 2003: 39), ki se mu ni moč upreti, saj bi njegova odsotnost pomenila pomembno oviro za otroke, ki brez računalnika ne morejo tekmovali z drugimi. Poglejmo primer: »Otrokom je računalnik pomenil strašno zabavo in adrenalin ter željo po spoznavanju novih stvari. Tudi mojemu možu je prinesel obilico užitek, predvsem pa mu je olajšal delo v službi. Meni osebno pa je bil že ob samem začetku vsiljivec in tudi danes se še nisem navdušila nad njim« (mati dveh otrok, 50 let).

Če zgoraj navedeni diskurz namiguje na nek neracionalen, abstrahiran in odklonilen odnos do novega zabavljača, ki izvira iz strahu pred tehniko ali iz pomanjkljivega poznavanja tehnologije, se je v slovenski študiji med starši izrisal še drug tip konfliktna interpretacije: gre za prenos krivde za manj uspešne osebne odnose v družini na računalnik. Kot »**škodljivca**« starši računalnik ocenjujejo, ko ga označijo kot krivca za družinske konflikte, kar pojasnjujejo z vse manjšo prisotnostjo članov v skupnih prostorih doma. To pa naj bi posledično vodilo v zmanjšane komunikacijske poti med člani:

»Že večkrat sem znorela, ker se ne morem z nikomer več pogovarjat. Vsi so po cele dneve za svojo 'kišto' in srfajo po internetu itd. Včasih se mi zdi, kot da smo si tujci. Če se skregamo, se dostikrat ne pogovorimo več, ampak se vsak umakne v svoj kotiček in se dela, da je zaposlen ter da nima časa za pogovor. Joj, kako sem včasih besna, da je prišlo do takšnega tehnološkega napredka!« (mati dveh hčera, stara 47 let).

Da je računalnik nekaj »slabega«, kaže tudi drug primer: »Za otroke se mi zdi, da je potuha. Postali so leni. Tudi osebni stiki ... ni to več to. Gibanje se je omejilo. Enostavno nasprotujem temu, da bi računalnik kdajkoli bil srce doma, mislim, da je prej sovražnik dobrim in zdravim odnosom« (mati dveh otrok, 37 let).

Tretji tip konfliktna starševske govorice v odnosu do računalnika pa je posrednega značaja. Gre namreč za primere, ko otroci iščejo uteho na računalniškem zaslonu, a je to v očeh staršev moteče oz. neprimerno. Poglejmo primer očeta, ki računalniku dodaja vlogo »**neprimernega tolažnika**«: »/.../ sem že večkrat opazil, da otroci po prepiru tolažbo najdejo v računalniških igricah, kar pa se mi ne zdi primerno. Raje bi videl, da se zjokajo na postelji, kot da se sesedejo pred računalnik, ker to ni rešitev« (oče treh otrok, 45 let). Enako izpoveduje član družine, ki računalnika sicer ne dojema kot vzrok za osiromašene medsebojne odnose niti ga ne krivi za slabšo komunikacijo. A v isti sapi izjavlja, da »se po vsakem prepiru otroka umakneta v svoje sobe in tolažbo iščeta v računalniku« (oče dveh otrok, 53 let).

3.2 Tranzicijske in ambivalentne vloge računalnikov med mladimi

Starševske podobe, ki se izražajo skozi spomine na »družinsko biografijo« domačega računalnika in razlago učinkov sedanjih rab, so mnogotere in medsebojno izključujoče. Pomembne so zato, ker delujejo kot modeli, prek katerih starši predstavijo »primerno« rabo računalnikov svojim otrokom. Ti pa lahko vkodirane pomene staršev sprejmejo ali pa jih skozi lastne rabe postavijo pod vprašaj.

Eden od priročnih načinov za razumevanje, kaj računalnik pomeni v življenju otrok, je, da na računalnik pogledamo kot na obliko potrošnje. Potrošno blago, kamor uvrščamo tudi računalnike, je »prepojeno s pomeni« (Facer in dr. 2003); računalniki lahko delujejo kot totemi v modernem svetu, ki posredujejo različne družbene identitete in simbolizirajo participacijo v različnih družbenih skupinah. Mnogi avtorji tako ugotavljajo, da mladim računalnik pomeni različne stvari: »Za nekatere ima središčno mesto, za druge je povsem nepomemben; nekaterim lahko pomaga pri oblikovanju določene oblike ženskosti, medtem ko drugim ponuja izključno moške pomene« (Facer in dr. 2003: 113).

Toda pojasnjevanje rabe računalnika v prostoru domov obenem predvideva, da mladi prinesejo s seboj vrsto različnih pogledov na to, kaj računalnik sploh je; ti so pogojeni z njihovimi šolskimi izkušnjami, vrstniško kulturo, obšolskimi dejavnostmi in ustaljeno medijsko potrošnjo.

Zato je v primerjavi s starševsko ena pogostejše prisotnih, lahko bi rekli kar dominantnih podob računalnika med mladimi »*tranzicijske narave*«: zaradi diapazona raznoterih izkušenj, ki jih imajo današnji srednješolci, se v njihovih izjavah kaže prehod od »**računalnika kot igrač(k)**« k »**računalniku kot orodju za vse**«. Dva nazorna primera govora o tem: »Na začetku je bil računalnik zame ena sama igra. Iz dneva v dan sem se preizkušal v isti igri in primerjal, za koliko sem napredoval iz prejšnjih dni. Ja dons je pa računalnik itak vse. Nikol mi ne zmanjka idej, kaj počet na njem ...« (najmlajši sin, star 17 let). In podobno:

»Ja, pač na začetku je bila zame to igračka. Dons pa je ta igračka dobila nov pomen, in sicer je ratala to stvar, ki jo uporabljam za vse. Za iskanje plonkcev in seminarskih nalog, za zabavo, za pogovor s prijatelji, tud punce sem že prek klepetalnic osvajal, za iskanje muske in filmov, pa tud za gledanje in poslušanje teh ... U glavnem, vse je možno počet, če maš računalnik« (srednji sin, 16 let).

Ta tranzicija je seveda pogojena z razliko med tem, kar je računalnik omogočal v svoji *predinternetni in kaj v internetni dobi*. Sodeč po pogovorih, bi lahko rekli, da je internet čisto na novo osmisлил vlogo računalnika, sploh v luči mladih, ki na različne načine poudarjajo, da jim internet pomeni tako rekoč vse. Integriranost računalniške tehnologije prek interneta v vsakdanji ritem srednješolcev je intenzivna do te mere, da je njihov vsakdan dobesedno »voden« skozi računalniški zaslon in v tem smislu absolutno udomačen: »Na spletu najdem vse, kar rabim. Od zapiskov do povzetkov knjig in še in še. Največ uporabljam kar iskalnike, drgač pa veliko časa prečvekam na MSN-ju ... in s sošolkami na tak način debatiramo o fantih, pa o šoli, pa o žuru itd.« (hčerka, 17 let). Računalnik torej ni več zgolj učni pripomoček, koristen za izpopolnjevanje šolskih obveznosti, temveč je tudi *družbeni in komunikacijski prostor*, skozi katerega se utrjujejo prijateljske vezi, iščejo novi partnerji, sklepajo dogovori in sooblikujejo pritočasne aktivnosti.

To pa je v očeh staršev mnogokrat težko razumljivo, kot kaže naslednji primer: »Opazila sem, da se mlajši sin zelo veliko pogovarja prek interneta s svojimi prijatelji. Ne vem, kako se pravi tem rečem, prek katerih se pogovarjajo. Hočem rečt, da mi ni jasno, kako je taka komunikacija sploh možna. Meni se zdi brezosebna, neprimerna«

(mama dveh sinov, 50 let). Da lahko internet kot »dodana informacijska vrednost« starše in otroke tudi poveže, pa govori naslednji primer: »Danes pride dostikrat mami do mene v mojo sobo, kjer je računalnik, in me prosi, če ji lahko kaj pogledam na spletu ... Zanimivo je, da ga danes tudi starša veliko uporabljata, čeprav sta bila še nekaj let nazaj njegova glavna nasprotnika« (mlajši sin, 17 let).

Ni pa nujno, da je ta prehod od igrarke k orodju za vse vedno dojet kot pozitivna sprememba. Izjava srednješolke, ki kaže na »omejitve« računalnika danes, pravi naslednje: »K je pršu, mi je pomenu eno novo igrarčo, k ga takr't še nism kej dost rabla in sm sam igrce igrala. Zd'j mi pa pomen nadlogo, ker morm pisat razne seminarske. Igrce mi pa niso več zanimive« (mlajša hčerka, 18 let).

Druga izrazita skupina mladostniških pogledov na računalnik deluje precej zaščitniško v odnosu do tega osebnega pripomočka, saj ga, v nasprotju s podobo nekaterih staršev, ne povezuje s »slabšimi« razmerami v družini. Celo več: nekateri mladi jasno trdijo, da *računalnik za slabše medosebne odnose preprosto »ni kriv«*, kar kaže na željo po nevtralizaciji vsakdanjih pojavov, povezanih s tehnologijo. Poglejmo primer: »Mogoče se ne pogovarjamo več toliko, ker je vsak v svojem kotu in dela stvari za službo ali šolo. /.../ Nekako smo vsi toliko zaposleni sami s seboj, da nimamo več časa za globlje pogovore, ampak mislem, da ni razlog v računalniku. Tako je pač danes, ljudje ves čas nekam hitimo in nimamo več časa drug za drugega« (najmlajša hčerka, 17 let). Ali drug primer, ki kaže na »nekrivdno« pozicijo računalnika: »Prav veliko ni blo med nami nikoli komunikacije in zato ni treba, da krivimo računalnike. Res pa je, da naša mami to bolj težko razume, ker je edina v družini, ki je računalnik ne zanima in ga zelo redko uporablja« (najmlajši sin, 17 let).

Četudi mladi reflektirano priznavajo, da je z odraščanjem nastopilo obdobje, ko je komunikacije znotraj družine manj, te posledice ne prepisujejo nujno tehnologiji, kot to počnejo nekateri starši. Razloge iščejo *zunaj doma*, pogosto pa učinke računalniške tehnologije na preživljanje prostega časa povezujejo s časom televizije, ki je ravno tako »atomizirala« družinske člane. Kot denimo v primeru, ki navaja, da sprememb na ravni medosebnega komuniciranja ni:

»Isto je! Odnosi se niso spremenili, čeprav marsikdo bo rekel, da so se ... Ponavadi starši, sam oni itak vedno mislijo, da premalo časa preživijo z nami ... Kar ni res. Sicer smo mladi več pred računalnikom kot pred TV-jem, tko malo bolj razbiješ čas in se res manj pogovarjaš. Sam sej prej, ko nismo imeli računalnika al pa interneta, smo imeli pa televizor, a ne?« (sin, 18 let).

4 Zaključek

Model domestifikacije tehnologij je priročen za iskanje odgovorov na vprašanje, kako družine utemljujejo lastno porabo novih produktov in storitev ter kakšne so posledice diferenciranega dodeljevanja pomenov tem tehnologijam. Usmerja se ne zgolj na vzpostavljene vzorce rab, temveč tudi na vprašanja o tem, kdo tehnologijo kupuje, za koga, s kakšnim interesom in predvsem s kakšnimi pričakovanji.

Potrošnja novih tehnologij, tako pri nakupu kot končni uporabi, pa – sodeč po tukajšnjih ugotovitvah – ustvarja tudi pritisk časa in veččin, ki je lahko celo večji kot

izhodiščna motivacija za nakup.¹² Pojasnjevanje udomačenja računalniške tehnologije, čeprav omejeno zgolj na prikazovanje družinskih vzorcev delovanja, je tako pogojeno s strukturnimi dejavniki, ki segajo zunaj družinskega okolja in onkraj marketinškega diskurza. Statusna, izobrazbena in razredna pozicija gospodinjstva gotovo narekuje razlike v starševskih aspiracijah, tako glede njihove lastne službene kariere kot tudi glede pričakovanj do prihodnosti njihovih otrok. Širši družbeni pritiski k produktivnosti, učinkovitosti in fleksibilnosti, ki predvsem v tranzicijskih družbah povzročajo nemalo negotovosti in zmede pri strukturiranju »ustreznega« vsakdanjega sveta, pa lahko po drugi strani povzročajo celo popačeno zaznavo subjektivnih motivov in vzorcev rab. Potrošniki, ujeti v kulturni in družbeni kontekst, ki pomembno narekuje potrebe, aspiracije in užitke, prilagajajo lastne družinske vzorce prisvajanja novih tehnologij zunanjim determinantam in jih posledično racionalizirajo, nevtralizirajo ali celo demonizirajo. Računalnik ima, sodeč po tukajšnjih ugotovitvah, v prostoru doma tako več obrazov, ki so pogojeni z različnimi pričakovanji staršev in njihovimi aspiracijami, kot tudi s strahovi in bojznimi, kaj se »za« računalniškim ekranom dogaja.

Mladi, po pogovorih sodeč, dobro reflektirajo generacijske razlike, saj spremenjenih ritmov preživljanja časa in načinov upravljanja s potencialnimi družinskimi konflikti ne prenašajo kar na samo tehnologijo. Nasprotno, nekateri kot razlog za spremenjene načine komuniciranja celo eksplicitno navajajo drugačno strukturo porabe časa, ki je vse bolj obremenjena s šolskimi ali službenimi obveznostmi. Mladi skušajo ovire za pomanjkljivo druženje v družini ali za bolj poglobljene pogovore utemeljiti zunaj računalniškega zaslona, čeprav se obenem zdi, da je njihov vsakdan vse bolj voden in prepleten z dogajanjem na njem. S pomočjo interneta, ki je v svoji sodobni spletni platformi temeljito razširil oblike družbenih delovanj in s tem osebnemu računalniku dodelil novo »komunikacijsko identiteto«, se življenje mladih intenzivno odvija tudi prek spleta – tu iščejo informacije, pridobivajo šolsko gradivo, oblikujejo šolske obveznosti, med seboj komunicirajo, iščejo nova poznanstva, poslušajo glasbo, gledajo filme. Spletna okolja postajajo tako zrcalna podoba njihovega vsakdanjega življenja. Pri tem ostaja vprašanje, v kolikšni meri se ravno zaradi te udomačene tehnologije mladi v svojih sobah sploh še počutijo doma oz. na kakšen način se soočajo z vse bolj mobilno logiko svojega vsakdanjega sveta. Njihovi starši, po drugi strani, domači računalnik dojemajo kot relativno ločen del svojih življenj, čeprav si tudi sami vse večji del vsakdanjega življenja urejajo s pomočjo spleta. A vendarle, njihova zgodovina in način, kako so računalnik »pripeljali« v svoje domove, ostajata dominantni kazalnik njihovih trenutnih nerazumevanj tega, kar se dogaja v mladinskih sobah, in tam potekajočih vzorcev internetne uporabe.

Za bolj poglobljene interpretacije razlogov teh generacijskih konfliktov in iskanje splošnejših vzorcev računalniških »družinskih vlog« bi potrebovali obsežnejšo študijo,

---

12. Prve izkušnje z domestifikacijo računalniške tehnologije so denimo pokazale, da se je veliko računalnikov nabiralo v kletih in na podstrešjih domov, ker se je uporabnikom njihova raba zdela preveč zapletena (Green 2000).

ki bi omogočila boljše pojasnitve in posploševanja. Na osnovi tu predstavljene študije in primerljivih raziskav iz tujine lahko vseeno nakažemo nekaj korakov nadaljnjega raziskovanja. Z vidika vpetosti obstoječih družinskih vlog, ki jih starši in mladi pripisujejo računalniški tehnologiji, bi veljalo raziskovanje usmeriti v analizo javnega diskurza, ki v slovenskem in tudi širšem kontekstu upoveduje sodobne telekomunikacije, da bi lahko razbrali, na kakšne načine današnji oglaševalski, oblikovalski in proizvodni sistemi govorijo o odomačeni tehnologiji. Po drugi strani bi pod drobnogled veljalo vzeti tudi zgodbe in oglase v različnih medijih, ki nagovarjajo mladino, in te javne pomene primerjati s pomeni, ki jih mladi oblikujejo v okolju doma. Nenazadnje, interpretacije o spremenjenih družinskih tehnokulturah bi veljalo umestiti v širši medijski kontekst in spremljati družinske rabe vse bolj integriranih in personaliziranih medijev. Zagotovo lahko trdimo, da se na področju domače potrošnje komunikacijskih tehnologij izražajo mnogi družbeni procesi, ki bi jih veljalo z dodatnimi študijami v prihodnje še bolj poglobljeno in kritično osvetliti.

Literatura

- Bakardijeva, Maria (2005): *Internet Society: The Internet in Everyday Life*. London: Sage.
- Bausinger, Hermann (1984): *Media, Technology and Daily life*. *Media, Culture and Society*, (10) 6: 343–351.
- Facer, Keri, in dr. (2003): *ScreenPlay: Children and Computing in the Home*. London: Routledge-Falmer.
- Green, Leila (2000): *Communication, Technology and Society*. London: Sage.
- Haddon, Leslie (1992): *Explaining ICT Consumption: The Case of Home Computer*. V R. Silverstone in E. Hirsch (ur): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Space*: 82–96. London: Routledge.
- Haddon, Leslie, in Silverstone, Roger (2000): *Information and Communication Technologies and Everyday Life: Individual and Social Dimensions*. V K. Ducatel, J. Webster in W. Herrmann (ur): *The Information Society in Europe*: 233–258. New York: Rowman&Littlefield.
- Hirsch, Eric (1992): *The Long Term and Short Term of Domestic Consumption: An Ethnographic Case Study*. V R. Silverstone in E. Hirsch (ur): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic space*: 208–226. London: Routledge.
- Holloway, Sarah L., in Valentine, Gill (2003): *Cyberkids: Children in the Information Age*. London: RoutledgeFalmer.
- Kopytoff, I. (1986): *The Cultural Biography of Things: Commoditisation as Process*. V A. Appadurai (ur.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*: 64–91. Cambridge: Cambridge University press.
- Lalley, Elaine (2002): *At Home with Computers*. Oxford: Berg.
- Livingstone, Sonia (2008): *Taking Risky Opportunities in Youthful Content Creation: Teenagers' Use of Social Networking Sites for Intimacy, Privacy and Self-Expression*. *New Media&Society*, 10 (3): 393–411.
- Luthar, Breda (2007): *Mobilni telefon in pospešena kultura*. V *Javnost/The Public*, suplement, vol XIV: 5–18.

- Miller, Daniel, in Slater, Don (2000): *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.
- Moore, Shaun (1988): »The Box of the Dresse«: Memories of Early Radio and Everyday Life. *Media, Culture & Society*, 10 (1): 23–40.
- Moore, Shaun (1996): *Interpreting Audience: The Ethnography of Media Consumption*. London: Sage.
- Oblak Črnič, Tanja (2007): Med simbolnimi pomeni in realnimi praksami mobilnega vsakdanjika. V V. Vehovar (ur.): *Mobilne refleksije*: 87–114. Ljubljana: FDV
- Oblak Črnič, Tanja (2008): O začetkih interneta na slovenskem. V M. Pušnik (ur.): *Prispevki k zgodovini medijev na slovenskem, Javnost/The public*, suplement: S151–S172.
- Putnam, Tim (1992): Regimes of Closure: The Representation of Cultural Process in Domestic Consumption. V R. Silverstone in E. Hirsch (ur.): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Space*: 195–207. London: Routledge.
- Pušnik, Maruša (2008): Udomačenje televizije na Slovenskem: Javne in zasebne rabe televizije v zgodovinski perspektivi. V M. Pušnik (ur.): *Prispevki k zgodovini medijev na slovenskem, Javnost/The public*, suplement: S113–132.
- Rogers, E., in Larsen, J. (1984): *Silicon Valley Fever: Growth of High Technology Culture*. New York: Basic books.
- Schiffman, L., in dr. (1997): *Consumer Behaviours*. Sydney: Prentice Hall.
- Silverstone, Roger (1994): *Television and Everyday Life*. London: Routledge.
- Silverstone, Roger, in Hirsch, Eric (1992): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Space*. London: Routledge.
- Strathern, Marilyn (1992): The Mirror of Technology. V R. Silverstone in E. Hirsch (ur.): *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Space*: vii–xii. London: Routledge.
- Volčič, Zala, in Erjavec, Karmen (2008): Technological Developments in Central-Eastern Europe: A Case Study of Computer Literacy Project in Slovenia. *Information, Communication & Society*, 11 (3): 326–347.

Naslov avtorice:

Tanja Oblak Črnič, izredna profesorica

Katedra za medijske in komunikacijske študije

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

e-mail: tanja.oblak@fdv.uni-lj.si

Marjan Svetličič, Sabina Kajnc

Neformalni viri vpliva v EU: trda in mehka znanja ter učinkovitost slovenske državne uprave v času predsedovanja Svetu EU¹

POVZETEK: Cilj članka je ugotoviti, kako je bila Republika Slovenija (oz. njena strokovna in diplomatska elita) kot predsedujoča Svetu EU v prvi polovici leta 2008 »opremljena« s kompetencami za izrabo mehkih virov vpliva, ki naj bi jih skladno s teorijo v EU imele male države članice. Članek analizira rezultate ankete, izvedene med več kot 600 državnimi uslužbenci, ki so pri predsedovanju sodelovali z vsebinskimi nalogami. Rezultati kažejo, da pri izvajanju nalog ni bilo problematično trdo znanje, pač pa so bile dosti bolj potrebne mehke veščine. Glede na – sicer subjektivno – oceno nosilcev predsedovanja slovenska državna uprava ne izkorišča dovolj svoje majhnosti, ki naj bi ji omogočala večjo učinkovitost, saj jo pestijo problemi med- in znotrajresorskega usklajevanja, hierarhičnost, ki zlasti vpliva na (ne)informiranost, in pa nizka stopnja neformalnih stikov med uslužbenci.

KLJUČNE BESEDE: Slovenija, EU, predsedovanje, znanje, kompetence, male države

1 Uvod²

Republika Slovenija (RS) je mala in mlada članica EU. Ima formalne oblike moči odločanja, ki pa niso edini vir vpliva v EU. Moč ali vpliv države v političnem življenju EU lahko poveča (ali zmanjša) njen sloves, ki ga sestavljajo konsistentnost, konstruktivnost, načelnost in, nenazadnje, strokovnost ter ustreznost delovanja njene politične, diplomatske in strokovne elite (prim. Wallace 2005). Zato je eden temeljnih izzivov

1. Članek je del raziskave programske skupine P 5-177 *Možnosti in priložnosti Slovenije in njenih akterjev v procesih globalizacije*, ki jo financira ARRS, izvaja pa Center za mednarodne odnose, FDV, Ljubljana.
2. Avtorja se zahvaljujeta anonimnima recenzentoma za komentarje na osnutek tega članka in Živi Brodar za pomoč pri statističnih obdelavah. Prav tako se zahvaljujeta 23 nosilcem predsedovanja iz 12 resorjev, ki so bili udeleženci delavnice, organizirane skupaj s Službo Vlade RS za evropske zadeve na temo predsedovanja 14. 11. 2008 v Ljubljani. Sabina Kajnc se zahvaljuje Compagnii di San Paolo, ki je v okviru programa *European Foreign and Security Policy Studies Programme* financirala njeno raziskovalno delo.

članstva razpolaganje z ustreznimi kompetencami, ki omogočajo delovanje v smeri izboljšanja slovesa in s tem neformalne moči države v EU.

Predsedovanje Slovenije Svetu EU v prvi polovici leta 2008, tj. niti štiri leta po njenem pristopu k EU, je spodbudilo val priprav in usposabljanja kadrov za naloge predsedovanja. Predvsem male države članice so tiste, katerih vpliv v EU je – ob manjši formalni politični moči (npr. manjšem številu glasov v Svetu, manjšem številu poslancev v Evropskem parlamentu) in gospodarski teži – v večji meri odvisen od njihovega slovesa ter s tem od delovanja njihove politične in diplomatske elite. Cilj članka je ugotoviti, kako je bila Slovenija (oz. njena strokovna in diplomatska elita) kot predsedujoča EU »opremljena« s kompetencami za izrabo svojih mehkih virov vpliva, ki naj bi jih skladno s teorijo v EU imele male države članice. Poleg običajnih strokovnih kompetenc je predsedovanje zahtevalo še bistveno širši nabor vodstvenih, organizacijskih in diplomatskih ter komunikacijskih in pogajalskih kompetenc in ne nazadnje tudi nabor novih interdisciplinarnih znanj, potrebnih pri soočanju z vse bolj soodvisnimi problemi v EU. EU posveča tako veliko pozornost posebnim kompetencam EU, da je izdelala okvir kompetenc, ki služi kot skupni standard vsem državam članicam.³ Te kompetence so: komuniciranje v maternem in tujem jeziku, računalniška pismenost, medosebne in družbene kompetence, matematična pismenost, kompetence v znanosti in tehnologiji, zmožnost učenja, podjetništvo in kulturne kompetence.

Analiza potrebnih znanj v obdobju predsedovanja in ustreznosti izobraževanja za predsedovanje je tako eden od ključnih elementov izgradnje strategije uspešnega in zlasti učinkovitega delovanja RS v EU tudi v času »normalnega« članstva. Članek analizira rezultate ankete, izvedene med nosilci slovenskega predsedovanja⁴ Svetu EU, z vidika ustreznosti priprav in potrebnih kompetenc za predsedovanje ter nadaljnega učinkovitega delovanja Slovenije v EU. Avtorja najprej predstaviva konceptualni okvir za razumevanje različnih vrst znanj oz. kompetenc. Nato kompetence poveževa s teorijo delovanja male države v EU. V naslednjem razdelku je predstavljena metodologija raziskave, v četrtem delu pa sledi analiza rezultatov po izbranih vidikih: razmerje med mehкими in trdimi znanji, uspešnost izobraževanja za predsedovanje in analiza ključnih problemov izvajanja nalog v času predsedovanja. Članek zaključujeva s sklepi in orisom idealnega kadra, ki bi povečal administrativno sposobnost in s tem neformalne vire vpliva (RS) v EU.

2 Trdo in mehko znanje v okolju EU: teoretični okvir

Kompetence so sposobnosti učinkovito opravljati določene naloge. Perrenoud (1997) razume kompetence posameznika kot aktivacijo, uporabo in povezanost znanja, sposobnosti, motivov, samopodobe in vrednot, ki mu v kompleksnih, raznovrstnih in nepredvidljivih situacijah omogočajo uspešno opravljanje vlog, nalog in reševanje

---

3. Komisija je predloge vključila v predlog Priporočila Evropskega parlamenta in Sveta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (COM(2005)548 končno; Bruselj, 10. 11. 2005).

4. Z izrazom *nosilci predsedovanja* pomenjujeva tiste, ki so imeli pri predsedovanju vsebinske naloge.

problemov. Gre za celoto vedenjskih vzorcev, ki jih mora posameznik obvladovati, če želi uspešno in učinkovito opravljati svoje delo, ter sposobnost njihovega uveljavljanja v (medkulturnih) timih, ki zahtevajo zmožnost soočanja z razlikami. To vsebuje tako trdo znanje kot veščine (mehko znanje) in ustrezno motiviranost za njihovo udejanjanje (Weinert 2001).

Ozko gledano, je trdo znanje tisto, po katerem iz A vedno sledi B. Je znanje, ki se ga da kodificirati in ga pridobivamo v šoli. Daje odgovore na vprašanja *kaj* in *zakaj*. Gre za formalno znanje, ki se ga da prenašati, saj je ločeno od njegovega nosilca in je eksplicitno izraženo z besedami, številkami, podatki, formulami, zapisi ali priročniki (npr. priročnik za vožnjo avtomobila je trdo znanje, medtem ko je mehko znanje vožnja avtomobila sama).

Mehka so tista neoprijemljiva znanja, ki jih je težko kvantificirati, kodificirati in skladiščiti ter prenašati, saj se nanašajo bolj na osebne značilnosti ali poteze ter vključujejo presoje in izkušnje. Skrivajo se npr. v odgovorih na vprašanja, kako in s kom se je treba dogovarjati, kako strokovno znanje artikulirati ter p(r)odati na enostaven in razumljiv način. Vedeti *kako* se nanaša na sposobnost izvajanja določenih nalog, vedeti *kdo* pa na to, kdo ima znanja o *kaj* in *zakaj* (trda znanja). Mehka znanja so osebna, skrita (*tacit*), neformalizirana znanja, ponotranjene veščine, ki se jih pridobi prek izkušenj in z vajo. Izkušnje pa nekaj pomenijo le, če se udejanjajo na ustrezni strokovni podlagi. Veščine se nanašajo na procedure, spretnosti in inkulturirano znanje, vezano na kontekst (znanje o medkulturnem komuniciranju in komuniciranju nasploh, pogajanjih, retorika, timsko delo, obvladovanje stresa itd.) (Kohont 2005; Pavlin 2007).

V teorijah mednarodnega poslovanja so mehka znanja opredeljena v povezavi z neoprijemljivimi (*intangible*) viri, kot so tehnologija, informacije, menedžerske, trženske in podjetniške veščine, organizacijski sistemi, motivacijske strukture (Dunning in Lundan 2008: 96). V neoprijemljivi kapital (menedžerska literatura govori o intelektualnem kapitalu) se uvršča vse, kar je povezano z inovacijami in kreativnim potencialom, torej patenti, blagovne znamke, avtorske pravice, organizacijske prakse. V državah članicah Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) tvori neoprijemljivi kapital že kar 80 % njihovega bogastva (Svetličič 2007: 222). Vrednost neoprijemljivih virov podjetij je po oceni agencije S&P z 20 % leta 1980 do danes poskočila na 70 % (Economist 2006: 11). Skrite dejavnosti, kamor se uvrščajo tudi komunikacijske in pogajalske dejavnosti ter mreženje, tvorijo že kar 45 % vseh dejavnosti zaposlenih (Beardsley in dr. 2006). Med takšne generične, predmetno neodvisne kompetence spadajo tudi socialne (karizma, prepričljivost) ali medosebne kompetence, ki so zelo pomembne za uspešno sodelovanje posameznikov v katerikoli skupnosti, sploh pa v večkulturnem in večjezikovnem prostoru, kakršna je EU. Mehke kompetence so relacijske, pogojene z določenim okoljem in določeno situacijo ter postajajo v negotovem okolju vse bolj pomembne – vse bolj pomembne pa so tudi v mednarodnih odnosih. Nye (2003) »sposobnost vplivanja na vedenje drugih, da dobimo rezultate, ki jih želimo,« opredeljuje kot mehko moč, katere pomembnost se v kompleksno soodvisnem svetu veča, v nasprotju s trdo močjo, ki je v mednarodnih odnosih tradicionalno

vezana na vojaško moč. Fukujama celo govori o tem, da svet danes vodijo šibke države, ker običajni instrumenti moči (kot je vojaška moč) ne delujejo prav dobro. Za takšen novi svet je potreben nov nabor veščin (Fukujama 2008: 40). Mehko moč pa je mogoče uspešno udejanjati le s pomočjo sposobnosti prepričevanja in na temelju verodostojnosti svojega delovanja. Izguba spoštovanja in verodostojnosti lahko to spodkoplje, pravi Nye (2004). Na področju evropske diplomacije raziskovalci zaznavajo brisanje razlik med diplomati in strokovnjaki ter porast menedžerskih nalog, ki jih opravljajo diplomati, še zlasti tisti iz manjših držav z manjšim številom zaposlenih v notranji in zunanji službi zunanjih ministrstev. Opravljanje strokovnih in menedžerskih nalog pa zahteva drugačna znanja in s tem tudi drugačno izobraževanje (Jazbec 2008).

Ker gre pri članstvu v EU za delovanje v mednarodnem in medkulturnem okolju, morajo imeti kadri, ki se s tem spopadajo, tudi nekatere specifične kompetence, ki jih potrebujejo globalni pogajalci oz. menedžerji. Beamish in Killing (2001: 178–195) med takšne kompetence uvrščata: sposobnost razvijanja in uporabe strateških veščin, upravljanja sprememb in kulturnih raznolikosti; delovanje v fleksibilni organizacijskih strukturah in timih; sposobnost odprtega komuniciranja ter učenja in prenosa znanja v organizaciji. Raziskave, ki se nanašajo na vodstvene kadre v podjetjih, kažejo, da imajo vodilni najšibkejše kompetence prav na področju medkulturne občutljivosti, uvajanja sprememb in voditeljstva. Zato tudi ne preseneča, da je večji problem od samega začrtovanja strategij, kako njihove cilje udejanjati (Hrebiniak 2005), in prav to je prva naloga vsakokratnega predsedstva EU.

Delovanje v kontekstu EU označujeta tudi specifični institucionalna zgradba in kultura, ki sta se razvili v desetletjih povezovanja na evropski celine. *Sui generis* institucionalna zgradba relativizira pomembnost prebivalstva, velikost teritorija in gospodarsko moč držav članic, s tem ko so manjše članice nadproporcionalno zastopane, pri najbolj pomembnih vprašanjih pa ohranjajo suverenost s pravico do veta. Države v EU imajo možnost črpati iz formalnih, pa tudi neformalnih virov moči (Wallace 2005). V ospredje stopajo oblike moči, ki jih Thorhalsson (2006: 8) imenuje preferenčna, perceptivna in politična velikost. Preferenčna velikost se nanaša na ambicije in postavljanje prioritet s strani vladnih elit v odnosu do mednarodnega sistema (in s tem EU). Perceptivna velikost je vprašanje videnja države tako s strani notranjih kot zunanjih akterjev. Politično velikost pa Thorhalsson (2006: 18) razume kot skuppek vojaških in administrativnih zmogljivosti ter kohezije v državi. Administrativna zmogljivost je opredeljena kot sposobnost vodenja države in sodelovanja v bilateralnih in multilateralnih pogajanjih, pri čemer so ključne praktične veščine osebja državne uprave (Thorhalsson 2006: 19). S. Baillie (1998) je prek analize delovanja Luksemburga v Evropski skupnosti (ES) postavila izhodiščne predpostavke za teorijo malih držav v ES/EU. Po njenem so viri malih držav članic ES/EU za doseganje zelenih učinkov trije (Baillie 1998: 195–197):

1. Sredstvo njihovega vpliva izhaja iz njihovega zgodovinskega konteksta.
2. Prednosti so v njihovi institucionalni ureditvi, ki se odraža na ravni EU in na nacionalni ravni. Na ravni EU je to kvazifederalni način odločanja, ki temelji na enakosti držav in na *acquis communautaire*, po katerem se z njim pridobljene pra-

vice ne morejo odvzeti brez soglasja. Na nacionalni ravni pa je to majhna državna uprava, ki se ukvarja z vprašanji EU, kar omogoča učinkovitejše odločanje (prim. Katzenstein 1985).

3. Potencialni vir moči malih držav je izogibanje konfliktom, saj jo drugi vidijo kot šibko, kar lahko izkoristi kot priložnost. To pomeni štiri stvari. Prvič, v taki vlogi ne tekmujejo z drugimi državami. Drugič, zavedajoč se svoje šibkosti, vzdržujejo dobre odnose s svojimi partnerji, kar jim pomaga udeležati svoje interese. Tretjič, s pozicije neizpostavljanja (*low profile*) v pogajanjih ne »stopijo na prste« drugim in zato lažje uveljavljajo svoje interese, ko so ti resnično pomembni. Četrto, z igranjem vloge poštenega posrednika ali nevtralnega koordinatorja si lahko priigrajo osrednje mesto v procesih odločanja, kar jim omogoča braniti svoje nacionalne interese.

V primeru Slovenije kot nove članice je zgodovinski kontekst popolnoma drugačen in ji položaj nove članice bolj odvzema kot dodaja moč. Po drugi strani pa ima možnost, da pridobi ugled kot najuspešnejša nova članica. Predsedovanje Slovenije EU v prvi polovici leta 2008 je ponudilo izjemno priložnost za pridobitev ugleda. Rotirajoče predsedstvo vsem državam članicam omogoča, da povezavi dajo svoj pečat, za obdobje šestih mesecev pridobijo večjo formalno moč, hkrati pa imajo možnost, da teh šest mesecev izkoristijo tudi za povečanje svojih neformalnih virov vpliva, ki jih lahko izkoristijo tudi po koncu predsedovanja. Predsedovanje EU postavi državo članico v središče politike in diplomacije v EU in tudi v delovanju EU navzven. Predsedujoča država je zadolžena za usklajevanje in nemoteno delovanje v Svetu, za odnose med Svetom in ostalimi institucijami EU, za podajanje smernic in vodenje EU ter za zunanje zastopanje povezave. To so zelo velike naloge, ki zahtevajo izjemne priprave in dodatne zaposlitve tudi v velikih državnih upravah. Vendar pa analize predsedovanj kažejo, da tudi male države s svojimi manjšimi državnimi upravami in pa z naslonitvijo na pomoč evropskih institucij, zlasti Komisije in Generalnega sekretariata Sveta (GSS), predsedujejo uspešno.⁵ Manjše državne uprave so prožnejše, njihovo osebje bolj stalno.⁶ Probleme vertikalnega in horizontalnega sodelovanja v državni upravi, ki so nepremakljivo utemeljeni v birokraciji kot instituciji s procesno-organizacijsko kulturo, oplajata pa jih hierarhičnost in medresorska tekmovalnost (prim. Deal in Kennedy v Haček in Bačlija 2007: 74–77), v majhnih upravah pogosteje zmanjšujejo neformalni stiki, ki jih omogočajo fizična bližina in osebna ter dolgoletna poznanstva.

Analize predsedovanj EU s strani majhnih držav tudi nakazujejo, da so majhne države dobre predsedujoče prav zaradi tega, ker manj potiskajo v ospredje svoje nacionalne interese (to pa prav zato, ker so premajhne), da bi imele več interesov z razsežnostjo EU. Velike države so namreč lahko pred skušnjava, da svoje nacionalne

5. O večji naslonitvi na evropske institucije, izrecno na GSS, več v Beach (2004). *Journal of Common Market Studies Annual Review* vsebuje analize obeh predsedovanj, ki sta se zvrstili vsako leto.

6. Značilen je primer Luksemburga, ki je kar tri zaporedna predsedovanja – sicer v času, ko je bilo manj članic EU in so se predsedovanja zato vrstila pogosteje – opravil z veliko večino istih uslužbencev.

interese potiskajo v ospredje kot skupne interese EU (prim. Beach 2004; Quaglia in Moxon - Browne 2006; Schout in Vanhoonacker 2006).

Po širitvi EU leta 2004 so se pojavljali strahovi, da bodo nove članice preprečevale ali onemogočale delo EU, ker niso navajene odločati konsenzualno in ker so kadrovske šibke (prim. Juncos in Pomorska 2007). Pred slovenskim predsedovanjem se ti strahovi še niso pomirili in pričakovanja so bila nizka (prim. Economist 2007: 40, Kajnc 2008). Slovenija je med pripravami na predsedovanje in med predsedovanjem pokazala sposobnosti uravnoteževanja, mediatorstva in posluha za kompromisne predloge (Kietz in Perthes 2007; Kajnc 2008a; 2008b; 2009a), kar navaja k potrditvi njenega obnašanja kot male države (neizpostavljanje in vloga poštenega posrednika); v kolikšni meri je s tem povečala svoj sloves in neformalne vire vpliva, pa je odvisno tudi od strokovnosti njenih diplomatov in strokovnjakov ter od primerjalnih prednosti njene (male) državne uprave.

3 Metodološki okvir

Temeljno raziskovalno vprašanje, na katerega podajava odgovor v članku, je, v kolikšni meri je bila Slovenija tako z vidika strokovnosti državnih uslužbencev kot z vidika učinkovitosti državne uprave »opremljena« za izvajanje predsedovanja. Strokovnost razumeva kot celoto trdih in mehkih znanj. Konkretno gre v prvem primeru za poznavanje vsebine problematike, s katero se posameznik (nosilec predsedovanja) ukvarja, in za poznavanje političnega sistema (institucij EU) ter političnega procesa (postopkov in sistema odločanja). V primeru mehkih znanj gre za kompetence, ki služijo pripravi stališč (analitične sposobnosti, organizacija dela) in njihovemu komuniciranju ter zagovarjanju (retorične, jezikovne, vodstvene, pogajalske sposobnosti in pisno sporočanje). Učinkovitost državne uprave v smislu primerjalne prednosti majhne države je odvisna od horizontalnega in vertikalnega sodelovanja, neformalnih stikov med akterji ter hierarhičnosti na eni strani, na drugi pa ne gre zanemariti zadostne kadrovske sestave državne uprave.

Naštete elemente strokovnosti in učinkovitosti državne uprave v obdobju slovenskega predsedovanja EU sva preverjala z anketiranjem nosilcev predsedovanja. Med 9. julijem in 4. septembrom 2008 smo izvedli anonimno spletno anketo, ki je vsebovala 40 vprašanj.⁷ Poslana je bila neposredno na distribucijski seznam podskupine za kadre za predsedovanje, ki vključuje 454 oseb, ki so imele pri predsedovanju vsebinske naloge. Posebej je bila anketa poslana še 169 diplomatom in ostalim sodelavcem, ki so pokrivali vsebinske naloge na Stalnem predstavništvu RS v Bruslju (SPBR), ter na ostala diplomatska in konzularna predstavništva RS v tujini (gre za 44 anket, naslovljenih na veleposlanike). Skupaj je bila tako anketa poslana na 667 naslovov. Prejeli smo 407 izpolnjenih anket, med katerimi jih je 235 v celoti odgovorjenih in 172 takšnih,

---

7. Anketo smo začeli izvajati v tednu, ki je sledil prenehanju predsedovanja. Mnogim od začasno zaposlenih kadrov je delovno razmerje prenehalo veljati 4. 7. 2008, tako da večina teh kadrov, vključno s študenti, ni bila zajeta v raziskavo.

pri katerih anketiranec ni odgovoril na najmanj eno vprašanje. Stopnja odgovora je, upoštevaje dejstvo, da vsak od anketirancev ni mogel odgovoriti na vsa vprašanja, ker so pač posegala izven njegovega strokovnega področja, visoka: odgovorilo je 61 % vprašanih, 35 % v celoti. Dejstvo, da se pri delno odgovorjenih anketah delež neodgovorjenih vprašanj povečuje proti koncu ankete, navaja k sklepu, da je na nedokončane ankete vplivalo tudi pomanjkanje časa. Namen ankete je bil ugotoviti, kako nosilci predsedovanja ocenjujejo uspešnost in dejavnike uspešnosti predsedovanja, s ciljem začrtati elemente za prihodnjo evropsko in razvojno politiko Slovenije.⁸ Gre torej za evalvacijsko študijo.

Rezultati ankete so z vidika zastopanosti posameznih kategorij nosilcev predsedovanja glede na njihov položaj v državni upravi, izkušnje in tudi področja dela reprezentativni. Največ so odgovarjali uslužbenci (22 %), vodje sektorjev in oddelkov (18,2 oz. 17,2 %), diplomati na SPBR (16,7 %) in diplomati nasploh (14,8 %). Najmanj odgovorov smo dobili s strani analitikov (10,5 %) ter ministrov in državnih sekretarjev (0,5 %).

Očitna je dokaj enakomerna porazdelitev med vodstvenimi (vodje sektorjev in oddelkov) ter ostalimi kadri. Diplomati so enakomerno porazdeljeni med diplomatsko in konzularno mrežo in SPBR.

Pri predsedovanju so sodelovali in tudi odgovarjali na našo anketo izkušenejši kadri, saj je bilo takšnih z več kot 4-letnimi izkušnjami kar 74,7 %, od tega 42,8 % z več kot 11-letnimi izkušnjami. Tistih z manj kot letom dni izkušenj je bilo le 9 %.

Rezultati ankete torej odražajo stališča izkušenih kadrov. Relevantnost odgovorov je še višja, če upoštevamo, da so se anketiranci močno ukvarjali z zadevami EU. Kar 61 % se jih je ukvarjalo z zadevami EU več kot 13 ur na teden, od tega 39 % več kot 20 ur na teden. Tudi področna zastopanost je bila zagotovljena, čeprav so anketiranci zaradi interdisciplinarnosti velikega števila področij nekatera področja obkrožili večkrat kot druga.

---

8. Več o oceni in problemih predsedovanja glej v Kajnc in Svetličič 2009.

Tabela 1: Področna zastopanost (razvrščeno po številu; anketiranci so lahko izbrali vse odgovore, ki ustrezajo).

Področje	N	%
zunanja in varnostna politika EU, zunanji odnosi EU	73	17,4
pravosodje in notranje zadeve (pravica, svoboda in varnost), boj proti goljufijam	44	10,5
kmetijstvo in ribištvo	36	8,6
razvojno sodelovanje in človekoljubna pomoč, človekove pravice	33	7,9
okolje	29	6,9
notranji trg, konkurenca, potrošniki, podjetja	28	6,7
energija	23	5,5
gospodarstvo in denarne zadeve	21	5,0
javno zdravje, varnost živil	21	5,0
širitve EU	19	4,5
zunanja trgovina, carine	17	4,1
raziskave, inovacije, informacijska družba	17	4,1
izobraževanje, usposabljanje, mladina, zaposlovanje in socialne zadeve	16	4,0
promet, pomorske zadeve	13	3,1
kultura, avdiovizualno področje in mediji	12	3,0
institucionalne zadeve, proračun, obdavčenje	10	2,4
regionalna politika	7	1,6
skupaj	419	100,0

Da bi odgovorila na osnovno raziskovalno vprašanje, sva anketne odgovore analizirala v povezavi s kompetencami, potrebnimi za predsedovanje, koristnostjo izobraževanja za predsedovanje, problemi, ki so jih anketiranci zasledili med predsedovanjem, in tem, kaj bi bilo treba v primeru ponovnega predsedovanja narediti drugače.

4 Strokovnost: pomanjkanje mehkega znanja

4.1 Strokovnost v primerjavi z večinskimi znanji

Dve ugotovitvi sta ključni. Prvič, trda znanja niso bila problematična (glej Tabela 2). Drugič, anketiranci so ocenili mehka znanja kot bolj pomembna od trdih. To kažejo odgovori o pomembnosti posameznih kompetenc za predsedovanje, o koristnosti, ki so jo anketiranci pripisali posameznim oblikam izobraževanja (Tabela 3), kot tudi odgovori o potrebnih spremembah v primeru ponovnega predsedovanja (Tabela 5).

Nizko uvrščanje pomembnosti trdega znanja je verjetno rezultat treh dejavnikov. Prvič, samoumevnostne logike anketirancev, da je znanje pač nujen predpogoj za uspešno predsedovanje, in ga zato posebej ne izpostavljajo. Poleg tega je bilo to znanje tudi predpogoj, da so bili sploh izbrani v ekipo, ki je sodelovala pri predsedovanju. Drugič, ker je pri predsedovanju, ko gre bolj za koordinacijo, vodenje sestankov in

iskanje kompromisov v pogajanjih, trdo znanje relativno manj pomembno. Tretjič pa zato, ker so le redki pripravljeni priznati, da nečesa ne obvladajo zadosti.

Tabela 2: Pomembnost kompetenc (razvrščeno od večje do manjše).

	Število veljavnih odgovorov	Da, pomembno (v %)	Ne, nepomembno (v %)
znanje angleščine	228	100,0	0,0
sposobnost govornega sporočanja	227	99,1	0,1
sklepanje poznanstev	225	93,3	6,7
timsko delo, organizacija dela (delitev dela)	226	91,2	8,8
sposobnost pisnega sporočanja	226	90,3	9,7
pogajalske veščine	222	86,0	14,0
analitične sposobnosti	225	85,8	14,2
priprava stališč	225	85,3	14,7
vodenje sestankov	223	78,9	21,1
znanje francoščine	219	57,5	42,5
znanje nemščine	206	20,4	79,6

Dajanje prioritete veččinam tudi pomeni, da so bili problemi bolj na ravni načina uveljavljanja tega znanja kot v sami strokovnosti. Analiza pokaže, da so tisti, ki so označili, da je bilo področje, na katerem so delovali, pomembno za Slovenijo, pogosteje označili višjo pomembnost znanja oz. problem pomanjkanja znanja na področju delovanja. To navaja k zaključku, da je strokovno znanje bolj pomembno, kadar je treba zagovarjati specifičen vsebinski interes.⁹ Kar 33 % anketirancev je navedlo, da na področjih, na katerih so delovali, Slovenija ni imela posebej izraženih interesov. To navaja k sklepu, da so veščine postale bolj pomembne takrat, ko je bilo bolj pomembno to, da so zadevo, ki je bila vsebinsko manj pomembna, večje pripeljali do zaključka.

Toda tisti, ki so bili najintenzivneje vključeni v predsedovanje, ki naj bi imeli na tem področju tudi največ znanja – to so diplomati in strokovnjaki na SPBR –, ugotavljajo, da je poznavanje institucij EU zelo slabo. Skoraj 43 % anketiranih diplomatov v SPBR je nepoznavanje institucij EU izpostavilo kot enega izmed treh ključnih problemov. Iz nizkih ocen sodelovanja s preostalimi institucijami državne uprave s strani diplomatov SPBR¹⁰ je mogoče sklepati, da ti problemi – v očeh diplomatov SPBR – niso navzoči znotraj SPBR, temveč v drugih delih državne uprave. Sklepati je zato mogoče, da diplomati na SPBR, ki že iz izkušenj verjetneje bolje poznajo delovanje institucij EU, pomanjkanje teh znanj opažajo zlasti v svojem stiku s »prestonico«.

9. Več o zagovarjanju interesov glej v Kajnič in Svetličič 2009.

10. Povprečne vrednosti ocene sodelovanja z akterji v slovenski državni upravi, ki so jih podali diplomati na SPBR, so: z akterji v matičnem ministrstvu 3,91; na drugih ministrstvih 3,11; s SVEZ-om 3,06; z drugimi diplomati iz diplomatske in konzularne mreže 3,69; s SPBR 4,64.

Med mehкими znanji se takoj za angleščino med najbolj pomembne kompetence uvršča govorno sporočanje, sklepanje poznanstev, timsko delo, retorika in pogajalske veščine. Neformalnim stikom se je pripisovala manjša pomembnost. Pri tem se izpostavlja tudi problem podcenjevanja in premajhne motiviranosti za krepitev neformalnih stikov, v primerih medresorskih neformalnih stikov pa gre pogosto tudi za vprašanje hierarhije med institucijami, ljubosumje, zavist in fizično razdaljo.

Posebna kategorija med veščinami je znanje tujih jezikov, ki je v primeru mednarodne dejavnosti ena najbolj pomembnih. To potrjujejo anketiranci, ki so znanje angleščine (Tabela 2) označili ne le kot najbolj pomembno kompetenco, ampak tudi kot tisto, kar bi pri izobraževanju v prihodnje veljalo še izboljšati. Posebna vrednost angleščine¹¹ v luči dejstva, da je bila angleščina izbrana za osnovni jezik komuniciranja v času slovenskega predsedovanja, ne preseneča.

Če povežemo pomembnost kompetenc za predsedovanje (Tabela 2) s pomembnostjo izobraževanja (Tabela 3) in s tem, kar bi anketiranci spremenili (Tabela 5), če bi Slovenija ponovno predsedovala Svetu EU, ugotovimo, da je znanje angleščine pomembno tako kot potrebna kot zelena kompetenca.

Tabela 3: Koristnost izobraževanja (razvrščeno po aritmetični sredini; 1 – nekoristno, 5 – zelo koristno).

Oblike priprav	Število veljavnih odgovorov	Aritmetična sredina	Standardni odklon	Zelo koristno
udeležba na sestankih delovnih teles Sveta pred predsedovanjem	209	4,18	1,222	76,11
sestanki s predstavniki institucij EU in drugih držav članic	208	4,13	1,172	38,86
nadgrajevanje znanja tujega jezika	211	3,89	1,200	43,65
splošno poznavanja institucij in delovanja EU	213	3,76	1,143	51,7
izgradnja osebnostnih kompetenc: retorika, vodenje sestankov, pogajanja, uporaba diplomatskih tehnik	208	3,75	1.158	51,4
poznavanje postopkov in sistema odločanja na specifičnem področju, na katerem delujem	195	3,59		54,92
spoznavanje ljudi, s katerimi sem potem delal	187	3,24	1,481	37,4
poznavanje problematike/področja, na katerem delujem	175	3,17	1,358	45,1

11. Ne smemo prezreti, da je znanje drugih tujih jezikov pomembno v določenih situacijah in na določenih področjih delovanja. Tako je 65,4 % tistih, ki so v času predsedovanja delali v Bruslju, označilo znanje francoščine kot pomembno kompetenco (N = 26), znanje nemščine pa 12 % (N = 25). Podobno velja za neformalne stike. Uporaba nemščine je v primerjavi s

4.2 Izobraževanje in usposabljanje

V povezavi z izobraževanjem in kompetencami za predsedovanje smo v anketi spraševali o udeležbi in oceni koristnosti organiziranega izobraževanja v času priprav na predsedovanje,¹² pogostosti delovnih obiskov v Bruslju v času priprav in kompetencah, potrebnih med predsedovanjem. Z vprašanji o izobraževanju so se posredno povezovala tudi vprašanja o problemih med predsedovanjem, oceni sodelovanja z domačimi institucijami in institucijami EU ter drugimi zunanjimi akterji, vključno z neformalnimi stiki, ter delovanju v delovnih skupinah Sveta.

Merjenje koristnosti izobraževanja s korelacijskimi koeficienti¹³ je pokazalo, da je najmočnejša korelacija med koristnostjo izobraževanja za strokovno področje ter postopki odločanja na tem področju (0,699), zatem med koristnostjo izobraževanja na področju postopkov in sistema odločanja s koristnostjo nadgrajevanja znanja tujega jezika (0,576). Le malo nižji je korelacijski koeficient med koristnostjo izobraževanja na področju poznavanja institucij in nadgrajevanja znanja tujega jezika (0,567). To pomeni, da tisti, ki jim je primanjkovalo znanja o postopkih odločanja, potrebujejo tudi dodatna znanja tujih jezikov. Očitno izobraževalni sistem ne daje dovolj znanj za uspešno sporočanje v tujih jezikih pri odgovornih nalogah, ko so, poleg znanja jezika, potrebne še komunikacijske, retorične in pogajalske spretnosti. To potrjuje močna korelacija med koristnostjo izobraževanja na področju tujega jezika z izgradnjo osebnostnih kompetenc: retoriko, vodenjem sestankov, pogajanjem, uporabo diplomatskih tehnik (0,557). Skratka, nezadostno znanje tujih jezikov je problematično, ko se poveže s težavnostjo uveljavljanja stališč, sposobnostjo artikulacije stališč, lobiranja in neformalnimi stiki.

Odgovori kažejo, da je izobraževanje nadgrajevalo trda in še bolj mehka znanja (glej Tabelo 3). Nizko uvrščanje koristnosti izobraževanja s ciljem pridobivanja trdih znanj o EU je verjetno posledica tega, da so mlajši kadri, za razliko od starejših, že na univerzi pridobili ustrezna znanja o EU (prim. Kajnc in Svetličič 2009). Deloma lahko manjšo pomembnost trdega znanja pri predsedovanju pripišemo temu, da je program predsedovanja v veliki meri opredeljeval dnevni red, s tem pa tudi dovoljeval zadostne priprave na delovanje.

Izobraževanje je krepilo znanje angleščine, toda bilo je pod pričakovanji glede njegove učinkovitosti. Zelo podoben je odnos do pogajalskih veščin. Te kot potrebna kompetenca le malo zaostajajo za angleščino, toda so najbolj zaželena veščina pri ponovnem predsedovanju, pri čemer znanje tujih jezikov le malo zaostaja. To kaže, da je na tem področju najbolj potrebno dodatno usposabljanje. Koristnost izobraževanja s

---

francoščino sicer zelo majhna, vendar sta število nemško govorečih politikov in uradnikov ter skupna interesna področja Slovenije z Avstrijo ali Nemčijo pomembna dejavnika, ki govorita v prid intenzivnejšemu učenju in uporabi nemščine med slovenskimi diplomati.

12. Glej Strategijo Vlade RS za izobraževanje 2006 in Poročilo o pripravah na predsedovanje. V 18 mesecih pred predsedovanjem je bilo izvedenih skupaj 263 pripravljanih seminarjev, ki so zajeli skoraj 6000 udeležencev.

13. Vse omenjene korelacije so statistično značilne pri manj kot 1% tveganju.

ciljem nadgradnje znanja tujega jezika so anketiranci na petstopenjski lestvici v povprečju ocenili z oceno 3,89, kar je tretja najvišja ocena pomembnosti izobraževanja (samo za udeležbo na sestankih v Bruslju (4,18) ter sestanki s predstavniki institucij EU in drugih držav članic (4,13)), čeprav je manj tistih, ki so bili s tem zelo zadovoljni.

Za nadaljnjo politiko izobraževanja s področja EU je pomembno tudi, katero vrsto izobraževanja je večina ocenila za zelo koristno/nekoristno (ne upoštevamo ocene med koristnim in nekoristnim) in ne le, katera področja so bila povprečno ocenjena kot najbolj pomembna. Tudi tu je daleč v ospredju pomembnost udeležbe na sestankih, zatem poznavanje postopkov odločanja in institucij EU ter osebne kompetence. Najmanj koristno je bilo izobraževanje s področja stroke. To utrjuje sklep, da je bila strokovnost pri predsedovanju relativno najmanjši problem. Poznavanje delovanja in postopkov institucij EU ter poznavanje sistema odločanja na področju, na katerem so delovali, so anketiranci pri vprašanju koristnosti izobraževanja uvrstili na 4. in 5. mesto. Kljub temu, da trdemu znanju pripisujejo manjšo pomembnost, so vseeno ta znanja želeli – vendar v bolj specifični obliki.

Usposabljanje je bilo, kot kaže, premalo specializirano po posameznih področjih ali za posamezne skupine glede na vrsto dela in vloge udeležencev ter zato ni omogočilo dovolj spoznavanja ljudi in postopkov na področju, kjer so udeleženci delovali. Sicer pa kompetenci mreženja (navezovanje stikov) anketiranci pripisujejo veliko pomembnost (3. mesto pri kompetencah). Zato ne preseneča, da je kot največji problem predsedovanja izpostavljena šibka medresorska koordinacija.

Anketa kaže, da so bile izkušnje relativno bolj pomembne od formalnega izobraževanja.¹⁴ Kar 76,1 % anketirancev je udeležbo na sestankih delovnih teles Sveta pred predsedovanjem ocenilo kot zelo koristno (Tabela 3), in to ob tem, da se je kar 72 % anketirancev udeležilo izobraževanja za predsedovanje. Relativno visoka pogostost delovnih obiskov v Bruslju – kar 40 % anketirancev je bilo v Bruslju več kot 3-krat, 34 % jih je bilo v Bruslju več kot 5-krat, 14,4 % med 3- in 5-krat, 13 % 2-krat in le 28,3 % nikoli – kaže, da so bila potovanja v Bruselj v času priprav tudi oblika nabiranja izkušenj ter znanj.

Koristnosti udeležbe na sestankih in sestankom s predstavniki institucij EU (Tabela 3) so anketiranci pripisali najvišjo oceno (4,18 oz. 4,13). Tudi korelacije med koristnostjo izobraževanja in udeležbo na sestankih delovnih teles Sveta pred predsedovanjem ter na sestankih s predstavniki institucij EU so najmočnejše. Glede na to, da anketiranci visoko pomembnost pripisujejo navezovanju stikov (na 3. mestu med kompetencami, ki so jih potrebovali pri predsedovanju (glej Tabela 2)), je mogoče sklepati, da so takšni obiski v precejšnji meri opravljali vlogo dopolnjevanja znanj in navezovanja neformalnih stikov. Ne nazadnje so takšni stiki tudi možnost usvajanja nenapisanih pravil delovanja institucij.

---

14. Intenzivnejše izobraževanje javne uprave na področju tematike EU se je po oceni D. Fink - Hafner v RS pričelo relativno pozno, šele leta 2000, ko je bila sprejeta uradna strategija na tem področju (Fink - Hafner in Lajh 2003, nav. po Fink - Hafner 2007: 11).

Anketirance smo povprašali tudi, kaj bi spremenili v primeru ponovnega predsedovanja Slovenije Svetu EU. Na 2. mestu, za izboljšanjem med- in znotrajresorskega sodelovanja (glej Tabela 5) je največja pogostost odgovorov pri izpopolnjevanju pogajalskih in komunikacijskih veščin, ki jim sledi znanje tujih jezikov. To je razumljivo tudi v luči dejstva, da dveletne priprave in izobraževanje za predsedovanje ne morejo dvigniti veščinskih spretnosti na zelo visoko raven. Poleg tega so bili kadri izbrani na podlagi poznavanja tematike, ne pa obvladanja veščin. Slednje je v sistemu državne uprave tudi težje kvalificirati, le redko pa se je do predsedovanja izkazala tudi potreba po njih.

5 Državna uprava: problemi velike administracije

Skladno s teorijo se je kot največji problem pokazal kadrovski primanjkljaj (glej Tabela 4). Toda problem kadrovskega primanjkljaja lahko v sebi skriva tudi primanjkljaj znanja oz. informacij, saj to ni le problem količine, ampak tudi kakovosti kadrov. Dejstvo, da so bili tisti, ki so kot problem identificirali nezadostne informacije o vsebini problematike, tudi najbolj kritični do sodelovanja v državni upravi, ki je bilo identificirano kot drugi največji problem predsedovanja, govori o tem, da je bilo pomanjkanje informacij eden od resnih problemov predsedovanja. Do tega je prihajalo zaradi šibkega med- in znotrajresorskega sodelovanja.

Čeprav so pomanjkanje trdega znanja anketiranci izpostavili kot najmanjši problem, pa jih »premalo znanja na sorodnih področjih« kot problem uvršča veliko višje. Med trdimi znanji je očitno najbolj problematično interdisciplinarno znanje in pa nekatera specializirana znanja, s katerimi se sicer v Sloveniji manj ukvarjamo (prim. Kajnc in Svetličič 2009). Strokovnjaki so pogrešali tudi informacije o ozadju posameznih problemov, ki so bile znane morda na višjih, ne pa na nižjih ravneh.

Odgovori razkrivajo, da se pomanjkanje znanja ni nadomeščalo z močnejšim sodelovanjem z GSS in Komisijo. Tudi sodelovanje z drugimi članicami EU ni bilo odločilno. Anketiranci teh stikov niso uporabljali prvenstveno za iskanje pomanjkljivih znanj. Ocena sodelovanja s predstavniki Komisije, GSS, nacionalnimi delegati in partnerkama v triu¹⁵ se namreč ni pokazala kot povezana s kompetencami.¹⁶ Edina močna in statistično značilna korelacija se je pokazala med sodelovanjem v triu in izobraževanjem (0,419): bolje so sodelovali tisti, ki so izobraževanja označili kot koristna.

15. Trio je oblika sodelovanja treh držav, ki zaporedno predsedujejo Svetu EU. Najrazvidnejša značilnost tria je skupni 18-mesečni program predsedovanja. Takšna oblika sodelovanja se je pričela prav s triom, katerega član je bila Slovenija, skupaj z Nemčijo, ki je predsedovanje v obliki tria začela v prvi polovici leta 2007, in Portugalsko, ki ga je nadaljevala v drugi polovici leta 2007. Za Slovenijo je s svojim 18-mesečnim programom nastopil nov trio, v katerem si sledijo Francija, Češka in Švedska. Več o sodelovanju slovenskih nosilcev predsedovanja z akterji drugih držav članic, Evropske komisije in GSS glej v Kajnc 2009b.

16. Korelacijski koeficienti so sicer pozitivni, toda šibki (le v primeru sodelovanja z GSS 0,108), vendar povezave niso statistično značilne.

Zaskrbljujoč je problem »pomanjkanja informacij o obravnavani tematiki«, še zlasti v povezavi z ocenami, ki so jih anketiranci dali sodelovanju med institucijami in znotraj njih.¹⁷ Obenem lahko ta odgovor relativizira nizko (9.) uvrstitev pomanjkanja znanja kot problema. Morda nekateri niso imeli dovolj informacij, da bi sploh prišlo do zavedanja, da jim znanja primanjkuje.¹⁸

Nizka utež, pripisana vlogi krepite kompetenc spoznavanja ljudi, potrjuje tudi siceršnja ugotovitev ankete, da je bilo sodelovanje med ministrstvi in znotraj njih pri predsedovanju dokaj šibko.¹⁹ To je mogoče razumeti v povezavi s t. i. *Brussels-based* predsedovanjem, za katerega je značilno tudi medresorsko usklajevanje med diplomati na SPBR. V času predsedovanja »normalnega« delovanja medresorskega sodelovanja ni bilo, so pa bile predsedniške seje vlade. Kljub takšni organizaciji predsedovanja so anketiranci pri izboru treh najbolj perečih problemov, ki so po njihovem mnenju pestili slovensko predsedovanje, na 2. in 3. mesto postavili vertikalno sodelovanje znotraj njihovega resorja in medresorsko usklajevanje (glej Tabela 4).

Tabela 4: Največji problemi pri predsedovanju (razvrščeno po številu odgovorov; anketiranci so lahko med ponujenimi odgovori označili tri).

Problem	N	%*	% odgovorov	Ocena sodelovanja v državni upravi
kadrovski primanjkljaj	111	18,4	50,0	3,37
slabo vertikalno sodelovanje v okviru posameznih državnih organov	94	15,6	42,3	3,41
premalo medresorskega usklajevanja	86	14,3	38,7	3,51
hierarhija v ustanovah duši iniciativnost	72	12,0	32,4	3,31
premalo znanja na sorodnih področjih in zavedanja o povezavah	63	10,5	28,4	3,51
nezadostne informacije o vsebini obravnavane problematike	52	8,6	23,4	3,17
notranjepolitične teme	52	8,6	23,4	3,49
nepoznavanje delovanja ustanov EU	40	6,6	18,0	3,45
premalo znanja na področju delovanja	32	5,3	14,4	3,44

* Odstotek se šteje glede na celoto 602 odgovorov pri tem vprašanju. V desnem stolpcu je odstotek glede na tiste, ki so odgovarjali na to vprašanje (takšnih je bilo 222, kar pomeni, da niso vsi izbrali treh odgovorov).

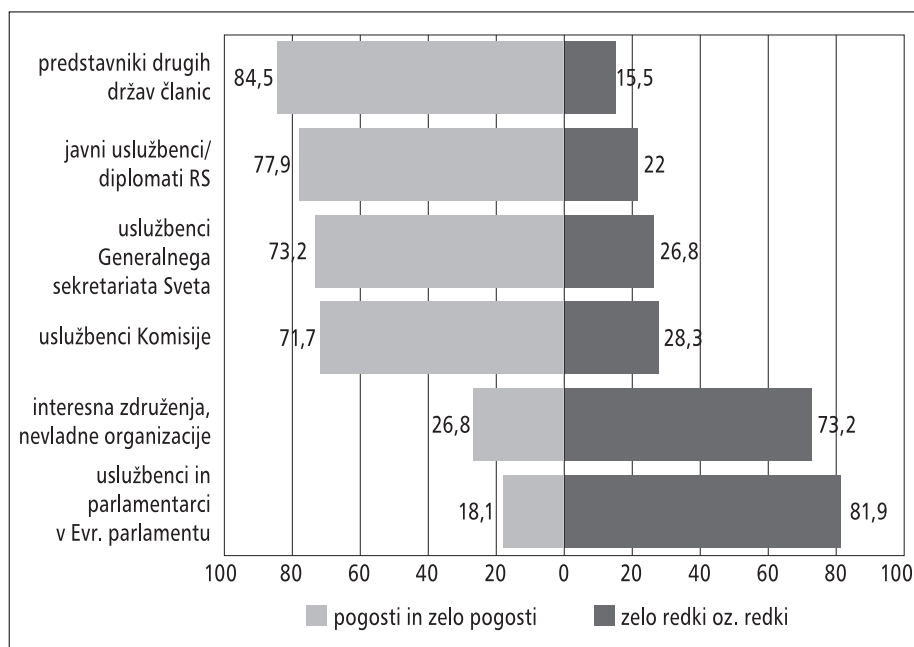
17. Glej opombo št. 19.

18. Označitev pomanjkanja informacij kot problema nakazuje pasivnost: informacije so podane, medtem ko je znanje treba (aktivno) pridobiti (več o tem glej v Kajnc in Svetličič 2008).

19. Še najbolje je bilo ocenjeno sodelovanje znotraj ministrstev (27 % odlično in 36,8 % dobro), precej slabše med ministrstvi (le 8 % odlično in 24,7 % dobro), najboljšje pa s SVEZ-om (15,9 % odlično in 24,8 % dobro). Sicer pa si je najvišjo oceno prislužil SPBR; 47,1 % ga je ocenilo za odličnega in 26 % za dobrega, medtem ko diplomatska mreža ni dobila najboljšje ocene (27,2 % anketirancev je sodelovanje z njo ocenilo kot zelo slabo in slabo, 31,1 % pa niti za dobro niti za slabo).

Ker je sklepanje poznanstev visoko zaželena kompetenca (Tabela 5), ne preseneča, da so bili stiki s slovenskimi diplomati, pa tudi tistimi iz drugih držav, Komisije in GSS zelo pogosti. Redkejšje je bilo sodelovanje s predstavniki Evropskega parlamenta in z nevladnimi organizacijami, katerih vloga je bila očitno povsem obrobna. Zaskrbljujoče je, da so bili stiki s predstavniki drugih držav pogostejši kot z državnimi uslužbenci oz. diplomati RS (Slika 1).

Slika 1: Pogostost neformalnih stikov z različnimi akterji (razvrščeno po pomembnosti).

Močnejše mednarodno sodelovanje lahko ponazarja, ali »evropskost« slovenskega predsedovanja ali proaktivnost v smislu izkoriščanja teh stikov ne le za iskanje informacij, pač pa tudi za oblikovanje koalicij. Lahko pa kaže, da so bile storitve diplomatske in konzularne mreže ter drugih državnih uslužbencev za predsedovanje premalo koristne. Pri tem ne gre zanemariti gole številčnosti predstavnikov drugih držav, ki so zainteresirani za stike s predsedujočo državo. V tej luči je mogoče razlagati tudi pogostejše neformalne stike z drugimi državami od tistih z GSS in Komisijo. Seveda je predsedujoča država že v času priprav »tarča« drugih držav tako v smislu lobiranja kot v smislu pridobivanja informacij. Zato se stiki s to državo, tako formalni kot neformalni, bistveno okrepijo ne le zaradi dejavnosti predsedujoče države, pač pa zaradi dejavnosti drugih držav.²⁰

20. K temu navajajo tudi rezultati študije Naurina in Lindahla (2008) o oblikovanju koalicij v Svetu. Slovenija zaseda zadnja mesta med državami članicami glede na neponderirani indeks

6 Prihodnje usmeritve

Vprašanje, kaj bi današnji nosilci predsedovanja storili v primeru ponovnega slovenskega prevzema takšne naloge, najbolj konkretizira prioritete in pomembnost posameznih kompetenc, relevantno pa ni zgolj za eventualno naslednje predsedovanje, ampak tudi za uspešno delovanje Slovenije v času »normalnega« članstva v EU.

Tabela 5: Možnosti sprememb ob ponovnem predsedovanju (razvrščeno po pomembnosti).

Če bi RS ponovno predsedovala, bi ...	Število veljavnih odgovorov	Da, pomembno (v %)	Ne, nepomembno (v %)
izboljšal medresorsko sodelovanje v Sloveniji	224	79,5	20,5
izboljšal sodelovanje znotraj mojega resorja/ministrstva/ustanove	225	66,2	33,8
izpopolnil pogajalske in komunikacijske veščine	223	64,6	35,4
izpopolnil znanje tujih jezikov	226	63,3	36,7
več časa posvetil neformalnim stikom	223	58,7	41,3
izpopolnil svoja strokovna znanja	222	54,1	45,9
se na predsedovanje bolje pripravil	225	42,2	57,8
dvignil na višjo raven svoje poznavanje evropskih institucij	223	41,7	58,3

Čeprav bi po teoriji malih držav moralo biti največji problem pomanjkanje kadrov, rezultati ankete pokažejo, da si anketiranci v prihodnje najbolj želijo izboljšanja med- in znotrajresorskega sodelovanja. Daleč najbolj pomembna sprememba bi se v primeru, če bi Slovenija ponovno predsedovala EU, po mnenju anketirancev morala zgoditi na področju medresorskega sodelovanja v Sloveniji (glej Tabelo 5). S tega vidika je problematično, da koordinacija ni razumljena kot problem (Finka - Hafner 2007: 9–10).²¹

Primerjava med odgovori na vprašanje o pomembnosti izobraževanja pred predsedovanjem in najbolj pomembnih kompetencah pri predsedovanju pokaže, da bolj, kot imajo anketiranci konkretne naloge, bolj pomembno postane medsebojno sodelovanje v Sloveniji ter izpopolnjevanje v mehkih veščinah. Vse te, tudi v času predsedovanja

kapitala mreženja ali zaželenosti po oblikovanju koalicij (23. mesto med 27 članicami). To je lahko pozitivno, ker Slovenijo ocenjujejo kot nevtralno državo, in negativno, ker je manj zanimiva ter smo manj poučeni o oblikovanju koalicij in iskanju kompromisov, kar je pomemben del sposobnosti vodenja. Hkrati velja omeniti, da je del nizkega mesta mogoče razložiti tudi z dejstvom, da Slovenija po svojih interesih, gospodarskem položaju, v mnogih primerih tudi zunanji politiki ne spada v »naravne« koalicije srednjeevropskih ali južnih, severnih, velikih, malih netoprejemnikov ali netoplačnikov v EU.

21. D. Fink - Hafner navaja mnenja intervjuvanih predstavnikov izvršne oblasti (opravljeno leta 2002 in 2003), »da koordinacija ni niti potrebna niti zaželjena« kar ovira oblikovanje uspešne koordinacije v slovenski evropeizacijski politiki« (Fink - Hafner 2007: 9–10).

pridobljene kompetence EU so bile neracionalna naložba, če se nosilci predsedovanja v prihodnje ne bodo imeli priložnosti ukvarjati z evropskimi zadevami. Odgovori kažejo, da bo 42 % anketiranih, ki so odgovorili na vprašanje o prihodnosti svoje zaposlitve, zamenjalo delovno mesto in se ne bodo več ukvarjali z zadevami, povezanimi z EU. Kar 66,1 % jih bo ostalo na istem delovnem mestu, 15,2 % jih bo dobilo novo, drugačno delovno mesto, 13,8 % jih bo izgubilo zaposlitev, 4,9 % pa jih bo napredovalo.

Kljub temu, da se bo večina še nadalje ukvarjala s tematiko EU, pa vseeno relativno visok odstotek tistih, ki bodo zamenjali delovno mesto, kaže na problem prenašanja v času predsedovanja pridobljenih znanj na sodelavce ali novince oz. v institucionalni spomin. Ne bo pa to izgubljeno znanje, če bodo odšli na delovna mesta v institucije EU ali druge sorodne mednarodne institucije. Seveda le, če bo slovenska državna uprava ohranila stalen stik s temi kadri. Problem stalnega zagotavljanja institucionalnega spomina je povezan tudi z menjavanjem uradnikov ob menjavanju vladajočih v politiki, kar objektivnim razlogom, kot so menjave pri diplomatih, dodaja tudi subjektivni vidik. Odhajajoči pač niso stimulirani svoje znanje prenašati na nove kadre, ki so jih nadomestili. Druga ovira pa je včasih tudi ljubosumje novih vodilnih funkcionarjev, katerih ugled in položaj ogrožajo izkušeni stari kadri, ki bolje poznajo delovanje domačih ali mednarodnih institucij.

7 Zaključek

Na osnovi analize anketnih odgovorov lahko na splošno ugotovimo, da so izvajalci slovenskega predsedovanja razpolagali z ustreznimi strokovnimi kompetencami s področja svojega delovanja, manj pa z veščinami, tudi potrebnimi za udeleževanje stališč in razreševanje problemov. Glede na – sicer subjektivno – oceno nosilcev predsedovanja slovenska državna uprava ne izkorišča svoje majhnosti, ki naj bi ji omogočala večjo učinkovitost. Pestijo jo problemi šibkega med- in znotrajresorskega usklajevanja ter hierarhičnost. To vpliva na (ne)informiranost, ki je tudi posledica šibkih neformalnih stikov med uslužbenci.

Za predsedovanje so bila relativno bolj pomembna veščinska znanja (komuniciranje, pogajanja, retorika, neformalni stiki) in mnogo manj strokovna, trda znanja. Trda znanja so bila za anketirance predpogoj, večšine pa so razumeli kot nadaljnje sredstvo za doseganje zastavljenih ciljev. Anketiranci so prepoznavali tudi pomanjkanje poznavanja institucij EU s strani strokovnjakov, ki so med predsedovanjem službovali na SPBR. Ta ugotovitev kaže, da so pomanjkljiva tudi trda znanja. To je pomembno v luči vedno večje prežetosti delovanja slovenske državne uprave z vsebinami, ki so povezane s političnim procesom na ravni EU.

Poudarek na komunikacijskih veščinah kaže tudi na visoko pomembnost načina artikulacije oz. aktivacije znanja. Strateška implikacija rasti pomembnosti veščin je, da je že pri izboru kadrov za vodstvene naloge treba upoštevati kriterije obvladovanja veščin, kot so retorika, komuniciranje in pogajanja, vključno z organizacijsko-menadžerskimi sposobnostmi.

Rezultati ankete nas navajajo na to, da raven znanja tujih jezikov, v prvi vrsti angleščine, ni bila zadostna niti dovolj dobra za tako zahtevno nalogo, kot je predsedovanje. Manjkala je predvsem dobra funkcionalna raba v javnih nastopih ali zahtevnih (pogajalskih) okoliščinah. Čeprav so anketiranci znanju francoščine in nemščine pripisali zelo nizko pomembnost, je treba upoštevati, da sta ta dva jezika (pa tudi drugi) bistveno bolj pomembna, ko gre za zelo pomembne neformalne stike, kot pa v vlogi predsedujoče države, če ta izbere angleščino kot glavni jezik komuniciranja.

Kot osnovni problemi predsedovanja so se v analizi rezultatov pokazali kadrovske primanjkljaje, pomanjkanje medresorskega sodelovanja, dušljiva hierarhija v institucijah in pomanjkanje znanja na sorodnih področjih. Problem šibkega medresorskega sodelovanja in pogosto izraženo pomanjkanje informacij zlasti na sorodnih strokovnih področjih nasprotuje ugotovitvam Katzensteina (1985) in S. Baillie o prednostih majhnih administracij v majhnih državah ter prinaša pomisleke o administrativni sposobnosti kot delu politične moči in s tem neformalnega vira vpliva Slovenije v EU. Raziskava je pokazala, da bi se anketiranci teh problemov lotili z okrepljenim med- in notrajresorskim sodelovanjem ter krepitvijo neformalnih stikov, pa tudi z usposabljanjem v komunikacijskih in pogajalskih veščinah. Glede na to, da nezanemarljiv odstotek »predsedovalnih« kadrov odhaja na nova delovna mesta, se krepki bojazen, da bo s predsedovanjem pridobljeno znanje ostalo premalo izkoriščeno in se ne bo spremenilo v institucionalni spomin. Šibko razvito timsko delo in medresorsko sodelovanje lahko pripeljeta v položaj, ko bo velik del pridobljenih znanj ostal v glavah posameznikov in ne bo del korporacijskega oz. institucionalnega znanja. Zato bo treba bolj sistematično zagotavljati kontinuiteto v kadrovske zasedbi z EU povezanih resorjev.

Anketa je dala bogat nabor empiričnih podatkov, na osnovi katerih je mogoče izpeljati tudi relevantne zunanje- in notranjepolitične predloge, ki daleč presegajo predsedovanje EU, saj se nanašajo na zagotavljanje uspešnega delovanja Slovenije v EU in uspešnega delovanja slovenske državne uprave nasploh.

V kadrovskem smislu lahko predloge, ki izhajajo iz analize rezultatov, strnemo z orisom idealnega kadra ne samo za predsedovanje Svetu EU, temveč za delovanje v času »normalnega« članstva. Idealni kader bi moral razpolagati:

1. s široko paleto strokovnih znanj,
2. z odličnim funkcionalnim znanjem angleščine in vsaj še enega tujega jezika,
3. z diplomatskimi izkušnjami in komunikacijskimi spretnostmi,
4. z retoričnimi in pogajalskimi sposobnostmi,
5. z organizacijsko-menedžerskimi sposobnostmi,
6. z dobro razvitimi medkulturnimi veščinami,
7. s sposobnostjo ugotavljanja in reševanja problemov ter konfliktov,
8. z zmožnostjo prepoznavanja in kopičenja pomembnih izkušenj ter njihove uporabe in s sposobnostjo ta znanja pretvarjati v institucionalni spomin,
9. s sposobnostjo mreženja in navezovanja neformalnih stikov ter oblikovanja koalicij in lobiranja.

Vse te kompetence so predpogoj, da se opredeljena politika lahko uspešno udejanja.

Predsedovanje je prispevalo k oblikovanju takega kadra, bilo je zelo koristna izkušnja, na temelju katere velja graditi v prihodnje. Poleg neposrednih koristi za vpletene kadre sta bili najbolj pomembni splošni koristi predsedovanja, ki ju pogosto spregledamo, dve. Slovenija kot država je močno povečala svoj ugled v svetu in ljudje, ki so pri tem sodelovali, so si vzporedno s pridobljenimi izkušnjami pomembno okrepili strokovno samozavest in izboljšali svojo profesionalno samopodobo. Ne nazadnje je predsedovanje prispevalo k večji ambicioznosti Slovenije. Vse to pa so elementi neformalnih virov vpliva.

Čeprav gre za subjektivne ocene anketirancev, ki jih ni mogoče brez pridržkov posploševati, je na podlagi ankete kljub temu mogoče reči, da ima Slovenija po predsedovanju strokovnejšo državno upravo; da bi v polni meri izkoristila svoj potencial mehkega vpliva v EU, pa mora graditi tako na kompetencah svojih kadrov kot na učinkovitosti državne uprave.

Literatura

- Baillie, Sasha (1999): A Theory of Small State Influence in the European Union. *Journal of Development and International Cooperation*, 1 (3–4): 195–219.
- Beach, David (2004): The Unseen Hand in Treaty Reform Negotiations: The Role and Influence of the Council Secretariat. *Journal of European Public Policy*, 11 (3): 408–439.
- Beamish, Paul W., in Killing, J. Peter (2001): Global Strategic Alliances. V R. Tung (ur.): *The IEBM Handbook of International Business*: 164–182. London: Thomson Learning.
- Bearsley, Scott C., Johnson, Bradford C., in Manyika, James P. (2006): Competitive Advantage from Better Interactions. *The McKinsey Quarterly* 1: 53–63.
- Boyatzis, R. E. (1982): *The Competence Manager*. New York: John Wiley.
- Dunning, John, in Lundan, Sarianna M. (2008): *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Economist* (2006): Survey of Talent. Opening the Doors. 7. 10. 2006: 11.
- Economist* (2007): Charlemagne. A Balkan Fable. 18. 12. 2007: 40.
- Fink - Hafner, Danica (2007): *Europeanization in Managing EU Affairs: Between Divergence and Convergence, a Comparative Study of Estonia, Hungary and Slovenia*. *Public Administration*, 85 (3): 1–24.
- Fink - Hafner, Danica, in Lajh, Damjan (2008): *The 2008 Slovenian EU Presidency. A New Synergy for Europe? A Midterm Report*. Stockholm.
- Fukujama, Francis (2008): Konec hegemonije. *Mladina*, 30: 40–41.
- Haček, Miro, in Bačlija, Irena (2007): *Sodobni službeniški sistemi*. Ljubljana: Založba FDV.
- Hrebiniak, Lawrence G. (2005): *Making Strategy Work: Leading Effective Execution and Change*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- Jazbec, Milan (2008): Slovensko predsedovanje EU – postmoderna diplomatska eksperiment. *Prispevek za Slovenske politološke dneve, Portorož*, 16. in 17. 10.

- Juncos, Ana E., in Pomorska, Karolina (2007): The Deadlock that Never Happened: The Impact of Enlargement on the Common Foreign and Security Policy Council Working Groups. *European Political Economy Review*, 6 (marec): 4–30.
- Kajnč, Sabina (2008a): Die slowenische EU-Ratspräsidentschaft 2008. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 32 (avgust): 18–25.
- Kajnč, Sabina (2008b): The Slovenian Presidency of the EU Council: How the 16th Member-State Performed. ARI 105/2008. Madrid: Real Instituto Elcano.
- Kajnč, Sabina, in Svetličič, Marjan (2009): Ocena uspešnosti in problemi slovenskega predsedovanja Svetu EU – pogled od znotraj. *Teorija in praksa*, 46 (1–2): 5–30.
- Kajnč, Sabina (2009a) The Slovenian Presidency: Meeting Symbolic and Substantive Challenges. *Journal of Common Market Studies* 47 (Annual Review): 89–98.
- Kajnč, Sabina (2009b): Channels of Cooperation: A Case Study of Slovenian Presidency of the EU. EPIN Working Paper 21.
- Kajnč, Sabina, in Svetličič, Marjan (2009): Slovenska evropska politika in evropska državna uprava za aktivno, uspešno in učinkovito članstvo v EU. Analize CMO 2. Dostopno na: <http://www.mednarodni-odnosi.si/cmo/CIR/CMO%20KajncSvetlicic.pdf>.
- Kietz, Daniela, in Perthes, Volker (2007): Handlungsspielräume einer EU-Ratspräsidentschaft: Eine Funktionsanalyse des deutschen Vorsitzes im ersten Halbjahr 2007. SWP Studie 24.
- Katzenstein, Peter J. (1985): *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Itacha in London: Cornell University Press.
- Kohont, Andrej (2005): Kompetenčni profili slovenskih strokovnjakov za upravljanje človeških virov: Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
- Kohont, Andrej (2008): Vloge in kompetence strokovnjakov za upravljanje človeških virov v kontekstu internacionalizacije: Dispozicija doktorske disertacije. Ljubljana: FDV.
- Naurin, Daniel, in Lindahl, Rutger (2008): East-North-South: Coalition-Building in the Council Before and After Enlargement. V D. Naurin in H. Wallace (ur.): *Unveiling the Council of the European Union: Games Governments Play in Brussels*: 64–81. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nye, Joseph (2004): *Soft Power: The Means for Success in World Politics*. Cambridge: M. A. Public Affairs US.
- McClelland, David C. (1973): Testing for Competence Rather than for "Intelligence". *American Psychologist*, 28: 1–14.
- Pavlin, Samo (2007): *Vloga znanja pri profesionalizaciji poklicev*. Ljubljana: FDV.
- Perrenoud, Philippe (2000): *Construire des compétences dès l'école*. Pariz: ESF.
- Pučko, Danijel, in Čater, Tomaž (2008): A Holistic Strategy Implementation Model Based on Experiences of Slovenian Companies. *Economic and Business Review*, 10 (4): 307–326.
- Quaglia, Lucia, in Moxon - Browne, Edward (2006): What Makes a Good EU Presidency: Italy and Ireland Compared. *Journal of Common Market Studies*, 44 (2): 349–368.
- Schout, Adriaan, in Vanhoonacker, Sophie (2006): Evaluating Presidencies of the Council of the EU: Revisiting Nice. *Journal of Common Market Studies*, 44 (5): 1051–77.
- Svetličič, Marjan (2007): Izobraževanje in konkurenčnost gospodarstva. V A. Kramberger in S. Pavlin (ur.): *Zaposljivost v Sloveniji; analiza prehoda iz šol v zaposlitve: stanje, napovedi, primerjave*: 214–247. Ljubljana: Evropski socialni sklad in Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

- Thorhallsson, Baldur (2006): The Size of States in the European Union: Theoretical and Conceptual Perspectives. *Journal of European Integration*, 28 (1): 7–31.
- Vlada RS (2006): Strategija izobraževanja, usposabljanja in izpopolnjevanja javnih uslužbencev za obdobje 2006–2008.
- Wallace, Helen (2005): Exercising Power and Influence in the European Union: The Roles of Member States. V S. Bulmer in C. Lequesne (ur.): *Member-States of the European Union*: 25–44. New York: Oxford University Press.
- Weinert, Franz E. (2001): Concept of Competence: A Conceptual Clarification. V D. S. Rychen in L. H. Salganik (ur.): *Defining and Selecting Key Competences*. Gottingen: Hogrefe & Huber Publishers.

Naslov avtorjev:

red. prof. dr. Marjan Svetličič

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

tel. 01 5805 197

e-mail: marjan.svetlicic@fdv.uni-lj.si

dr. Sabina Kajnc

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

tel. 01 5805 195

e-mail: sabina.kajnc@fdv.uni-lj.si

European Institute of Public Administration (EIPA)

O.L. Vrouweplein 22

NL - 6201 BE MAASTRICHT

tel. +31 43 3296 277

e-mail: s.kajnc@eipa.eu

Boštjan Udovič, Denis Mancevič

Poskusi prevrednotenja položaja Ruske federacije v mednarodni skupnosti – primer Gruzije

POVZETEK: Mednarodnopolitični dogodki na južnem Kavkazu, ki so se zgodili avgusta 2008, narekujejo potrebo po analizi globljih vzrokov za nastale razmere. Območje držav nekdanje Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) so v zadnjih letih zaznamovale velike spremembe geopolitičnih razmer, ki so dodatno oslabile vlogo Ruske federacije (RF) v njeni interesni sferi. V članku sva predpostavila, da je RF izkoristila politične spremembe v Gruziji in Ukrajini, da bi prevrednotila svoj položaj v odnosu do ZDA in EU. To dokazujeva skozi različna ravnanja ruske zunanje politike v zadnjih osmih letih do držav nekdanje ZSSR. Članek potrjuje tezo, da je RF z uporabo ekonomskih sredstev zunanje politike želela doseči prevrednotenje svojega položaja v mednarodni skupnosti in da bo to skušala delati tudi v prihodnje, saj v RF obstaja želja in ideja, da ji mora v mednarodni skupnosti pripadati položaj, ki ga je 45 let uživala nekdanja ZSSR.

KLJUČNE BESEDE: Rusija, Gruzija, zunanja politika, ekonomska sredstva, ponovna uveljavitev, mednarodna skupnost

1 Uvod

Plinska kriza, ki se je v Evropi odvijala januarja 2009, in dogodki v Gruziji v avgustu 2008 kažejo, da Ruska federacija (RF) težko sprejema spremembe v mednarodni skupnosti, ki so se zgodile po letu 1991. Te spremembe so RF kot ključni naslednici Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) nenaklonjene, saj so povzročile, da ji drugi akterji v mednarodni skupnosti ne priznavajo statusa velesile, kot so ga njeni predhodniki. To, da RF po razpadu ZSSR ni bila več razumljena kot velesila, lahko pripišemo tako notranjepolitičnim (npr. preoblikovanju planskega v tržno gospodarstvo, porastu revščine itd.) kot tudi zunanjepolitičnim dejavnikom (nekonistentni zunanji politiki v času vladavine predsednika Borisa Jelcina itd.). Nepredvidljivost in nekonistentna politika vodstva RF sta vodili do tega, da je oznaka „RF“ postala sopomenka za nestanovitnost in gospodarski kaos (Petersen 2008). Gospodarska kriza, s katero se je RF soočala v letih 1997–1998 (Mrak 2002), je to stanje še poglobila. Nestanovitnost je dosegla višek leta 1999, ko je predsednik RF Boris Jelcin četrtrič v istem letu razrešil predsednika vlade Sergeja Stepašina in za petega predsednika vlade imenoval

Vladimirja Putina, nekdanjega agenta varnostne službe KGB (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*) in do tedaj javnosti dokaj neznanega človeka. Predvidevanja, da bo Putin le še ena od mnogih Jelcinovih izbir in da se zadeve pod njegovim mandatarstvom v Rusiji ne bodo drastično spremenile, so bila zmotna, kar se je pokazalo tudi v Jelcinovem obnašanju do Putina. Jelcin je 14. novembra 1999 javno objel Putina in dejal, da je on edina prava izbira za RF (Shevtzova 2003: 43). Mesec dni pozneje so potekale redne parlamentarne volitve v Dumo, na katerih je Putinova stranka Edinost dobila 9 % glasov (Shevtzova 2003: 44). 31. decembra je Jelcin nenapovedano (in na presenečenje mednarodne skupnosti) odstopil ter za svojega začasnega naslednika imenoval prav Putina, ki je tri mesece pozneje – marca 2000 – v prvem krogu s 53 % zmagal na predsedniških volitvah (Shevtsova 2003). To mu je zaradi predsedniškega sistema, kakor je urejen v RF, dalo proste roke pri oblikovanju notranje in zunanje politike države. Shevtsova (2003: 77) opozarja, da

Putin ni imel nasprotnikov, ki bi si želeli njegovo moč, vladajoči razred mu je bil lojalen, predvsem pa so se v RF začele izboljševati gospodarske razmere – inflacija je februarja 2000 znašala 0,7 %, proizvodnja je zrastle za 11 % in cena sodčka nafte je bila dokaj visoka, okoli 21,5 USD.

V takih razmerah je bilo Putinu lažje vladati kot njegovemu predhodniku.

Putin se je odločil, da bo RF kot naslednico nekdanje velesile ponovno oblikoval v velesilo, ki bo soodločala o zadevah v mednarodni skupnosti kot enakopraven odločevalec. Vendar tega ni mogel storiti čez noč. Tako je moral RF najprej notranje konsolidirati, poenotiti in združiti, da bi nato uspel še na zunanjepolitičnem področju. Notranjepolitično je Putin začel RF konsolidirati dokaj hitro. Shevtsova (2003: 110) poroča, da je do konca poletja 2000 uspel pridobiti guvernerje regij, izbojevati bitko z oligarhi, pridobiti Dumo in ošibiti vse ostale politične institucije. Sočasno je izvedel tudi nekatere družbenoekonomske ukrepe (npr. povečanje plač, produktivnosti, zaposlenosti itd.), ki so izboljšali življenje v Rusiji. Utrjevanje notranjepolitične oblasti je zaznamovala nesreča podmornice Kursk, kar je Putin izkoristil v svoj prid z argumentacijo, da se morajo oborožene sile zmanjšati na raven, da jih bo RF sposobna vzdrževati (Nicholson 2001: 870). Z vsemi temi dejanji je Putin okrepil zaupanje prebivalstva, da je RF notranje stabilna in je sposobna biti enakopraven partner v mednarodni skupnosti (Nicholson 2001: 870).

Sočasno z notranjepolitično konsolidacijo (2000–2003) se je v RF zgodil zunanje-politični razkroj. Režimi v državah t. i. bližnjega sosedstva (države Skupnosti neodvisnih držav (SND) in baltiške države), ki so bili v 90. letih naklonjeni politiki RF, so se začeli z različnimi oblikami „revolucij“ odmikati od razmišljanja in idej voditeljev RF (Gruzija 2003; Ukrajina 2004). Kimura (2005: 62) ugotavlja, da je bila RF prisiljena sprejeti spremembe v državah bližnjega sosedstva, ker ni imela učinkovitih sredstev, da bi jih preprečila; sočasno pa je države, ki so ostajale zveste politiki RF, nagrajevala z neposrednimi vlaganji v njihova gospodarstva, zlasti na področju energetike, kar Kimura (2005: 62) imenuje „energetska diplomacija“.

Z analizo obnašanja RF do Gruzije želiva v prispevku dokazati, da so bile plinske krize in uporaba drugih gospodarskih ukrepov predvsem sredstvo za prevrednotenje

položaja RF v mednarodni skupnosti, in ne cilj, kot se da ravnanje oblasti RF razumeti na prvi pogled. Trdiva namreč, da sankcije proti Gruziji in plinske krize z Ukrajino niso bile nič drugega kot signal EU in ZDA, da RF ne bo dopuščala vmešavanja v države bližnjega sosedstva in da želi geostrateško utrditi svoj položaj v regiji, kar je predpogoj, da postane enakopraven partner v mednarodni skupnosti. To trditev potrjuje tudi analiza Kimure (2005: 62), ki pravi, da je RF sočasno s pritiski na „uporniške države“ pospeševala sodelovanje z lojalnimi državami.

Hipotezo, da je RF uporabljala ekonomska in neekonomska sredstva, da bi prevrednotila svoj položaj v mednarodni skupnosti, bova dokazovala na podlagi študije primera Gruzije, in sicer bova analizirala dogodke v Gruziji od „žametne revolucije vrtnic“ (leto 2003) do avgusta 2008, ko je RF z vojaškimi sredstvi posegla na ozemlje Gruzije. Pri analizi bova izpostavila predvsem uporabo ekonomskih sredstev zunanje politike s strani RF do Gruzije. Poleg tega bova dokazovala, da je RF prevrednotenje svojega položaja, sočasno z dvostranskimi ukrepi do Gruzije (in drugih držav bližnjega sosedstva), dosegala tudi z vedno dejavnejšo vlogo na multilateralni ravni. Tako se članek glede na uveljavljeno teorijo zunanje politike in mednarodnih odnosov delno odmika od običajnih predpostavk, da države uporabljajo ekonomska sredstva zunanje politike za doseganje lastnih ciljev ali pa spremembo ciljev drugih držav na bilateralni ravni (Benko 1997: 263). Dokazujeva, da RF uporablja ekonomska in neekonomska sredstva, da bi dosegla trajno prevrednotenje svojega položaja na multilateralni, in ne na bilateralni ravni, kot to – kot rečeno – najpogosteje pojasnjuje teorija sredstev zunanje politike (Holsti 1988; Benko 1997). Poudarjava, da so ravnanja zoper Gruzijo sredstvo, in ne cilj delovanja zunanje politike RF.

Članek je razdeljen na dva dela. V prvem delu bova pojasnila osnovne teoretske elemente razumevanja zunanje politike, pri čemer bova izpostavila ekonomska sredstva kot temeljno sredstvo ruske zunanje politike, kar nama bo služilo kot metodološko ogrodje za analizo študije primera. Drugi del je namenjen študiji primera odnosa med RF in Gruzijo v letih 2003–2008.

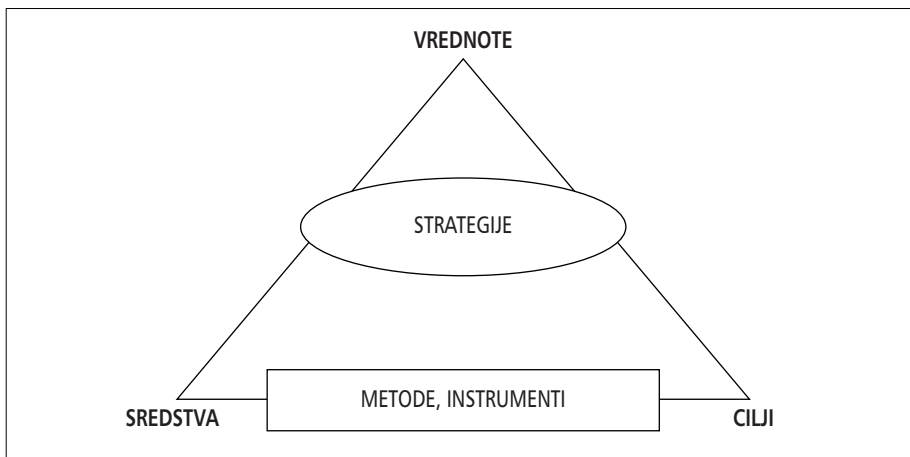
2 Zunanja politika RF in interesno območje bližnjega sosedstva

Pojasnjevanje zunanje politike se lahko vedno izrazi v obliki weberjanske dvojice *verstehen – erklären*, kar pomeni, da se razumevanje zunanje politike loči od sposobnosti njenega pojasnjevanja. Kompleksnost pojma zunanja politika omejuje njeno pojasnjevanje, kot tudi njeno preučevanje. Preučevanje zunanje politike je vedno parcialno, tj. je omejeno na določen nabor, skupek značilnosti, ki jih želimo preučiti. Le tako je namreč mogoče zunanjo politiko bolj natančno analizirati in usvojiti možnost, da lahko iz preteklih izkušenj dobimo nekatere skupne značilnosti, ki nam dajejo osnovo za napovedovanje smiselnih prihodnjih ravnanj zunanje politike držav (prim. Hill 2003).

Pionirji raziskav o zunanji politiki so tako zunanjo politiko¹ razčlenili na več podravni in tako omogočili boljšo, predvsem pa usmerjeno analizo delov zunanje politike. Zunanjo politiko so preučevali z vidika procesa odločevanja (*decision-making process*) (Snyder, Bruck in Sapin 1969; Snyder in Paige 1969; Cohen 1969); z vidika okolja oz. konteksta zunanje politike (Sprout in Sprout 1969); primerjalno (Rosenau 1968); kot analizo diskurza (Deutsch 1969) in kot uradniško sprejemanje odločitev (Allison 1971).

Klasično razumevanje zunanje politike po načelu *raison d'etat* je bilo v 80. letih 20. stoletja in pozneje nadomeščeno z neoklasičnim pristopom, tj. teorijo konstruktivizma in družbenega relativizma (Wendt 1992; Guzzini 2001; Drulak 2001; Brglez 2006). To je omogočilo razširitev nabora spremenljivk (Hudson in Vore 1995), ki vplivajo na zunanjo politiko določene države, hkrati pa je razširilo tudi razumevanje udeležencev in odnosov v zunanji politiki (Hermann 1993; Allison 1971; Bučar 1994; Bučar 2001), še posebej z vključitvijo nevladnih organizacij kot enega izmed akterjev. Hill (2003) opozarja, da so vse te razširitve omogočile, da se je preučevanje zunanje politike (in njeno napovedovanje) še bolj približalo realnosti (Hill 2003).² Kljub omejitvam, ki nam omogočajo lažje preučevanje zunanje politike držav, pa se je oblikoval koncept trikotnika zunanje politike, ki v grobem orisuje temeljne zakonitosti njenega preučevanja (Slika 1).

Slika 1: Trikotnik zunanje politike.

Vir: Dopolnjeno po Benko 1997.

Vrh (tj. izvor) vsakega oblikovanja zunanje politike so vrednote/vredno(s)tni sistem, ki izhaja iz človekovega in državnega normativnega sistema. Običajno je ta normativni

1. Vedeti je treba, da je členitev pomembna pri preučevanju in analizi. Razčlenjeno je torej preučevanje zunanje politike, in ne zunanja politika kot aktivnost.
2. V preučevanju zunanje politike ostaja še vedno dvojnost med akterjem zunanje politike, tj. tistim, ki zunanjo politiko vodi in ustvarja, ter strukturo zunanje politike, ki s svojimi notranjimi odnosi ustvarja razmere za delovanje akterja (prim. Kajnc 2006).

sistem zapisan v temeljnih dokumentih države oz. drugih dokumentih ali dejstvih, ki so za razumevanje države temeljni (Benko 1997: 223 in dalje). Med take dokumente običajno uvrščamo ustavo, ustavne zakone in deklaracije; lahko pa v zbir takih dokumentov spadajo tudi pogodbe oz. enostranski pravni posli/akti idr. Še posebej je to pomembno v tistih državah, ki nimajo ustave kot najvišjega akta državne suverenosti, ampak vrednostni sistem ustvarja t. i. obče/skupno pravo (*common law*). Za RF lahko trdimo, da vredno(s)ni koncept njene zunanje politike izhaja iz ruske zgodovine, ruske vloge v mednarodni skupnosti v preteklih stoletjih, pa tudi vloge ZSSR po letu 1945 (Yasin 2003). Vrednostni sistem, ki je predpogoj za ustvarjanje in izvajanje zunanje politike RF, določa Ustava RF, ki v prvem členu med drugim pravi:

Ruska federacija – Rusija je demokratična zvezna država, utemeljena na pravu in ima republiško obliko vladavine,

Drugi in tretji člen Ustave RF pa določata še, da

- so človekove pravice in svoboščine najvišja vrednota in da mora država skrbeti za njihovo zaščito (drugi člen);
- je nosilec suverenosti in edini vir oblasti RF njeno večnarodnostno ljudstvo (prvi odstavek tretjega člena);
- državljani RF neposredno sodelujejo pri izvajanju oblasti z referendumom in svobodnimi volitvami (tretji odstavek tretjega člena).

Spremenjen položaj RF po letu 1990 se je dotaknil tudi tradicionalnega vredno(s)t-nega sistema RF. To, da je RF kot glavna naslednica ZSSR izgubila položaj velesile, je v nacionalnem značaju povzročilo travmo, saj je bila že samo ideja, da lahko nacija, ki pozna pravo pot k višjemu védenju (*sophia*), izgubi primat v mednarodni skupnosti nepredstavljava (Groys 1992). Razpad blokavske ureditve je posledično spremenil cilje ruske zunanje politike, ki je postala, kot ugotavlja Aron (1994: 18), vse bolj usmerjena vase, do določene mere celo osamitvena. V takem sistemu, ki se je razlikoval od prej uveljavljenega ekstrovertiranega (prav tam), se je RF usmerila predvsem v svoje bližnje sosedstvo, tj. v države nekdanje ZSSR. Aron (1994: 23) ugotavlja, da lahko glavne zunanjepolitične cilje RF do bližnjega sosedstva združimo v štiri skupine: (i) problem nepopolnega nadzora RF nad jedrskim orožjem, (ii) vprašanje prihodnosti ruskih enot in orožja izven RF, (iii) vprašanje političnih in človekovih pravic Rusov izven meja RF in (iv) reševanje mejnih sporov z novonastalimi državami.

Vprašanje bližnjega sosedstva je RF reševala z ustanovitvijo SND decembra 1991, ki ji je leta 1993 sledila še integracija na področju gospodarstva in vzpostavitev ekonomske unije med državami članicami. Rywkin (2003: 4) ugotavlja, da je RF v času vladavine Borisa Jelcina želela bližnje sosedstvo politično še vedno vezati nase, ukiniti pa je želela finančno breme navezanosti teh držav na RF. Za razliko od tega pa Strategija zunanje politike RF iz leta 2000 v razdelku IV opredeljuje odnos RF do bližnjega sosedstva kot bolj intenziven. Tako piše, da:

- je prednostna naloga ruske zunanje politike zagotoviti večstransko in dvostransko sodelovanje med državami članicami SND (prvi odstavek);
- dobrososedski odnosi veljajo za vse države SND; odnosi med temi državami in RF

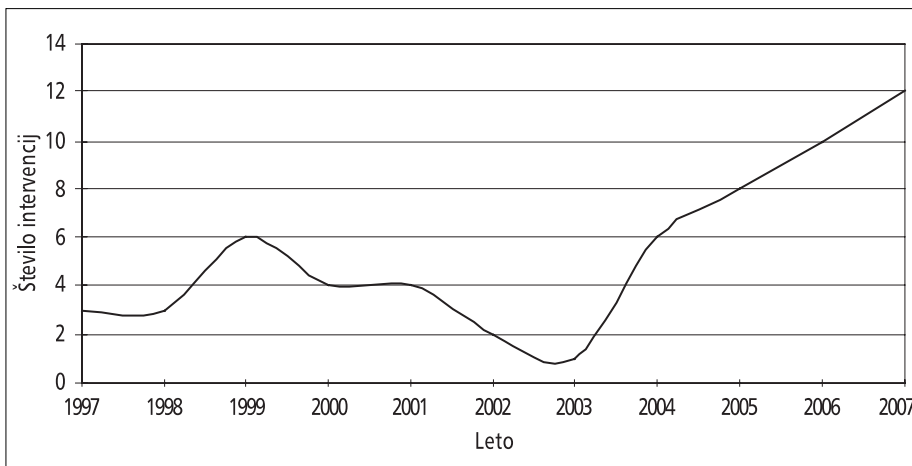
se bodo oblikovali na temelju recipročnosti, zavedajoč se ključnih interesov RF (drugi odstavek);

- obstajajo dobri kazalniki razvoja odnosov med RF in baltičskimi državami, kar bi vodilo do še večjega medsebojnega sodelovanja; a to mora temeljiti na zavedanju teh držav, da ima RF svoje interese in eden od njih je spoštovanje pravic rusko govorečih državljanov teh držav (devetnajsti odstavek).

Izsek iz Strategije zunanje politike RF kaže, da je bližnje sosedstvo z nastopom Vladimirja Putina za predsednika RF postalo pomembnejše, kot je bilo v času vladavine Borisa Jelcina. To potrjuje tudi Rywkinova analiza (2003: 9), ki pravi, da se je Putin po nastopu oblasti bolj začel ukvarjati z bližnjim sosedstvom, pri čemer je poleg vojaških spodbud v kavkaških državah izrabljala predvsem ekonomska sredstva zunanje politike. Putin je uporabo ekonomskih in vojaških sredstev združeval z uporabo diplomacije. Ta je na zunanjepolitičnem področju prišla najbolj do izraza v povečani aktivnosti RF v OZN in v vse bolj dejavnem vmešavanju v notranje zadeve držav SND.

Shevtsova (2003: 243) opozarja, da je Putin lahko začel s ponovno uveljavitvijo RF v mednarodni skupnosti prav zato, ker so se notranjepolitične okoliščine do leta 2003 stabilizirale³ in je imel s tem več možnosti za zunanjepolitične aktivnosti – tako bilateralne kot multilateralne. Kot primer porasta zunanjepolitičnih dejavosti RF na multilateralni ravni prikazujeva graf obsega aktivnosti predstavnika RF v Varnostnem svetu OZN (Slika 2).

Slika 2: Število intervencij ruskih predstavnikov v OZN.

Vir: Uradna stran ruskega predstavništva pri OZN 2008.

3. Poleg že prej omenjenega gospodarskega razvoja v času Putinovega prvega mandata Sukhov (2008) navaja, da je Putin z vertikalizacijo oblasti in vzpostavitvijo hierarhije dosegel poenotenje ruskega sistema tako, da je izkoristil nostalgijo ljudi po nekdanjem sovjetskem (strogo hierarhičnem – op. a.) sistemu.

Zunanjepolitične aktivnosti RF v OZN začenjajo, kot je vidno na Sliki 2, naraščati po letu 2003 in se do leta 2008 strmo povečujejo. Intervencije RF so bile vedno pogostejše in vedno bolj zahtevne. RF se je deklarativno zavzemala za vedno večjo vlogo OZN v mednarodni skupnosti (prim. razpravo Konuzina 2006) in poudarjala pomembnost kolektivnih namesto unilateralnih akcij. Podobno se je dogajalo v sodelovanju med NATOM in RF. Leta 1997 so države članice NATA podpisale listino o obojestranskih odnosih, sodelovanju in varnosti (*Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation*), v kateri so poudarile željo po medsebojnem sodelovanju med RF in NATOM. A so odnosi zaradi vstopa Češke, Poljske in Madžarske v NATO ostali predvsem na ravni „nujnih odnosov“. Putin je po nastopu oblasti obljubil „pragmatično sobivanje“, a RF je tako sobivanje le delno izvajalo, ob gruzijski krizi pa je zaradi obsodbe intervencije RF v Gruziji s strani NATA RF sodelovanje z NATOM celo prekinila.

Poleg multilateralnih aktivnosti je RF skušala prevrednotiti svoj položaj tudi znotraj SND. Tako je že leta 2000 ustanovila Evro-azijsko ekonomsko skupnost (EurAsEC). Njen cilj je bil okrepitev odnosov med državami ruskega geopolitičnega območja (SND) in je bila logično nadaljevanje carinske unije skupnosti neodvisnih držav. Zanimivo je, da so EurAsEC sestavljale RF „prijateljske države“ (kot npr. Belorusija, Kazahstan, Kirgizistan in Tadžikistan), sočasno pa so bile države „upornice“ v skupini lahko le opazovalke (npr. Ukrajina, Armenija in Moldavija so postale opazovalke šele leta 2003). Pomembnost EurAsEC-a (za dosego zunanjepolitičnih ciljev RF) navaja tudi Strategija ruske zunanje politike iz leta 2008 (v nadaljevanju Strategija), in sicer da si bo RF v EurAsEC-u prizadevala dejavno sodelovati z Belorusijo in Kazahstanom pri vzpostavitvi carinske unije in skupnega ekonomskega prostora ter da bo spodbujala tudi ostale članice EurAsEC-a, da se pri tem vključijo. Naslednji odstavek Strategije (2008) prvega dopolnjuje s tem, da se bo RF zavzemala za še močnejšo vpetost držav v EurAsEC, kar naj bi vodilo do več skupnih projektov med državami članicami SND. EurAsEC je tako za članice kot za RF pomemben okvir njihovega delovanja. Če imajo članice organizacije EurAsEC predvsem ekonomske koristi, ima RF od članstva predvsem koristi „ideološke skladnosti“ v regiji. Tako so vse članice EurAsEC-a zainteresirane za povečevanje vloge te organizacije, a z različnimi cilji (EurAsEC 2008).

Zanimivo je dejstvo, da Gruzija ni članica EurAsEC-a niti kot opazovalka; prav tako Gruzija ni članica Skupnostne organizacije za varnost (*Collective Security Treaty Organisation*), ki je bila ustanovljena leta 2002, saj je iz njene predhodnice (*Collective Security Treaty*) izstopila leta 1999, ker se je želela pridružiti NATU. To, da Gruzija ni članica nobene organizacije, ki je pomembna za varnost RF (prim. Strategijo 2008), kaže, da odnosi med Gruzijo in RF že pred letom 2003 (letom „žametne revolucije rož“) niso bili najboljši. To potrjuje tudi Buszynski (2003: 23), ki pravi, da je v drugi polovici leta 2002 med RF in Gruzijo izbruhnil politični spopad, ker je RF zahtevala, da ji Gruzija dovoli odstranitev „teroristov“ z gruzijskega ozemlja (soteska Pankisi), na kar je gruzijski predsednik Ševarnadze odgovoril z grožnjo o izstopu Gruzije iz SND.

Vse aktivnosti RF, ki sva jih opisala do sedaj, kažejo, da je RF želela prevrednotiti svoj položaj tako v regiji kot tudi multilateralno. S svojimi aktivnostmi je želela vplivati na ključna odločevalca v mednarodni skupnosti (ZDA in EU) tako, da bi ji priznala njeno spremenjeno vlogo. RF je poskus prevrednotenja svojega položaja začela po letu 2003, ko je bila notranjepolitično konsolidirana, ko se je v Gruziji začela „žametna revolucija rož“ in ko je začela rasti cena nafte ter zemeljskega plina – virov, ki ju je imela RF v izobilju (Gelb 2006: 5). Notranjepolitična konsolidacija in porast cen nafte ter zemeljskega plina sta RF pomagala pri prevrednotenju njenega položaja do ZDA in EU, ekonomski ukrepi zoper Gruzijo pa so bili dokaz moči RF za „ostale“ države. RF je torej na zunanjepolitičnem področju želela z uporabo ekonomskih sredstev zunanje politike doseči neekonomski cilj – prevrednotenje svojega mesta v mednarodni skupnosti.

3 Ekonomska sredstva zunanje politike

Kot sva pojasnila že v prejšnjem razdelku, ima vsaka država na voljo tri sredstva zunanje politike, in sicer vojaška in ekonomska sredstva ter diplomacijo. Vsaka država se zaveda, da je pri uporabi teh sredstev omejena tako s kvalitativnimi (pojmovanje velikosti države, njenega vpliva, moči idr.) kot kvantitativnimi dejavniki (število prebivalstva, ekonomska moč držav itd.) (Benko 1965; Holsti 1988). Zato je tudi uporaba sredstev zunanje politike določene države odvisna od tega, s kolikimi in kakšnimi omejitvami se ta srečuje pri izvajanju svoje zunanje politike.

V 20. stoletju, še posebej pa po drugi svetovni vojni se je uporaba vojaških sredstev zunanje politike zaradi omejitev (Briand-Kellogov pakt, Društvo narodov, OZN idr.) zmanjšala, povečala pa se je uporaba ekonomskih sredstev zunanje politike, tako pozitivnih, tj. tistih, ki jih država „dobi“ kot nagrado, kot negativnih, tj. tistih, ki so za državo „kazen“ (Baldwin 1985: 41–42). Vukadinovič (1989: 196) ugotavlja, da so ekonomska sredstva postala pomembnejša, ker so „lažja in hitrejša za uporabo, če jih primerjamo s političnimi sredstvi zunanje politike, sočasno pa je njihov učinek veliko močnejši kot učinek primerljivih sredstev, saj vplivajo na vse pore družbenega življenja“. Ekonomska sredstva so torej bolj prefinjena in bolj agilna – hitreje se vpeljejo in hitreje jih lahko ukinemo. Na podlagi Baldwinove (1985: 41–42) delitve ekonomskih sredstev zunanje politike na pozitivne in negativne v Tabeli 1 prikazujeva tista ekonomska sredstva, ki jih je RF za dosego svojih zunanjepolitičnih ciljev že uporabila ali bi jih lahko uporabila v prihodnje.

Tabela 1: Pozitivna in negativna ekonomska sredstva zunanje politike.

Pozitivna sredstva		Negativna sredstva	
<i>Trgovina in storitve</i>	<i>Kapitalski tokovi</i>	<i>Trgovina in storitve</i>	<i>Kapitalski tokovi</i>
Znižanje carin	Dajanje pomoči za razvoj	Črna lista	Zamrznitev premoženja
Subvencije izvozu ali uvozu	Zagotavljanje investicij	Zavrnitev dodelitve licenc	Kontrola izvoza in/ali uvoza
Podeljevanje licenc	Znižanje davkov na kapital	Ukinitev subvencij	Ukinitev pomoči

Vir: Baldwin 1985: 41–42.

Uporabo ekonomskih sredstev zunanje politike RF lahko razdelimo na dve obdobji. Od razpada ZSSR do začetka 21. stoletja je RF uporabljala predvsem pozitivne ukrepe ekonomske zunanje politike in s tem vzdrževala svoje geopolitično območje (s posebnimi trgovinskimi sporazumi je spodbujala države bližnjega sosedstva, da so poslovale z njo, saj jim je nudila številne ugodnosti, kot npr. zagotavljanje investicij in podeljevanje licenc); po letu 2003 pa RF sočasno uporablja tako pozitivna kot negativna ekonomska sredstva zunanje politike. Sebi naklonjene države še nadalje ohranja v naklonjenosti z zagotavljanjem investicij in podeljevanjem licenc, medtem ko nenaklonjene države uvršča na črno listo in jim zavrača dodelitev licenc oz. ukinja uvoz/izvoz določenih izdelkov iz njih (npr. ukinitev izvoza ruskega plina v Ukrajino in EU ter zaplomba gruzijskih izdelkov – prim. zgoraj).

Vsa ekonomska sredstva zunanje politike RF v prvi vrsti prizadenejo državljane držav, proti kateri so naperjena. Kljub temu meniva, da je glavni cilj uporabe teh sredstev drugačen, kot se zdi na prvi pogled, in sicer da so države (npr. Gruzija in Ukrajina), ki jih ti cilji prizadenejo, bolj sredstvo kot cilj zunanje politike RF, da prevrednoti svoj položaj v mednarodni skupnosti, še zlasti v odnosu do ZDA in EU. To dokazujeva z naslednjim:

1. RF je lahko predvidevala, da bo Ukrajina, če ji ne bodo dostavljali plina, plin jemala iz plinovodov, ki potekajo po ukrajinskih tleh in po katerih Gazprom dobavlja plin zahodnim odjemalcem (Grošelj 2009). Posledično bo EU dobivala manjše količine plina (Zeihan 2009).
2. RF bi lahko, če bi zares želela ustvariti konflikt, kadarkoli (možnosti za to ima) vojaško posegla v Ukrajini (sklicevanje na rusko manjšino) in Gruziji (kar se je tudi zgodilo) ter bi ti dve državi porazila (Romaniuk 2007). A tega ni želela storiti. Vedela je namreč, da bi z vojaškim posegom tvegala preveč.
3. RF (formalno) vedno deluje samo v regiji, čeprav obstaja obilje dokazov, da svoja zunanjeekonomska sredstva uporablja tudi v drugih državah, ki so ji ideološko blizu (npr. Kuba, Venezuela idr.) (Barnard 2008).

Vse troje govori o tem, da RF ekonomska sredstva lastne zunanje politike uporablja predvsem z željo, da bi drugim državam in skupnostim (do)povedala, da je enakopraven partner v mednarodni skupnosti in da nanjo velja računati. Težnje RF po ponovni uveljavitvi v mednarodni skupnosti se zavedata tako EU kot ZDA. To potrjuje reakcija EU na rusko plinsko krizo v preteklih letih, kot tudi v letu 2009, ko je EU zaradi svoje

odvisnosti od ruskega plina na krizo reagirala dokaj zadržano. Ob plinski krizi ni obsojala RF, sočasno pa Ukrajine ni podpirala.

Tako lahko prek dejanj RF v času mandata predsednika Putina, kot tudi njegovega naslednika Dmitrija Medvedjeva vseskozi opazujemo težnjo RF po ponovni uveljavitvi v mednarodni skupnosti na različnih področjih, a vedno in predvsem z uporabo ekonomskih sredstev zunanje politike. Težnja po ponovni uveljavitvi RF se kaže na treh ravneh:

- (ponovna) uveljavitev v regiji, pri čemer želi RF zaščititi svoje geopolitične in geoeekonomske interese (Buszyński 2004 in 2005; Kimura 2005);
- (ponovna) uveljavitev do EU in ZDA na bilateralni ravni, s čimer želi RF dejavno sodelovati kot enakopraven partner pri odločanju (Engdahl 2008);
- (ponovna) uveljavitev na multilateralni ravni, v multilateralnih finančnih in političnih organizacijah (Konuzin 2006).

V nadaljevanju bova analizirala odnos med RF in Gruzijo od razpada ZSSR do spopadov avgusta 2008, ko je RF z vojaško silo posredovala na ozemlju Gruzije. S študijo primera želiva pokazati, da je RF z različnimi ekonomskimi sredstvi zunanje politike na primeru Gruzije in Ukrajine želela prevrednotiti svoj položaj v mednarodni skupnosti.

4 Gruzijško-ruski odnosi od razpada ZSSR do »žametne revolucije vrtnic« leta 2003

Že v dosednji razpravi sva orisala nekatere značilnosti notranje in zunanje politike RF, pri čemer sva poudarila pomembnost ideološke skladnosti v geopolitičnem področju RF po razpadu ZSSR. Zunanja politika RF je bila po razpadu ZSSR do bližnjega sosedstva pragmatična, saj so v državah nekdanje ZSSR ostale na oblasti večinoma stare politične elite (Lancova in Ačkasova 2005). Še posebej izrazito je to bilo v primerih Gruzije (Edvard Ševarnadze), Belorusije (Aleksander Lukašenko), Ukrajine (Leonid Kučma), Turkmenistana (Separmurat Nijazov - Turkmenbaši), Uzbekistana (Islam Karimov) itd., kjer so se te politične elite zavedale gospodarske navezanosti svojih držav na RF. Vendar je bilo zgolj vprašanje časa, kdaj bodo zahodne države (predvsem ZDA) začele dejavno spodbujati spremembe režimov v državah nekdanje ZSSR (iz proruskih v prozahodne), ki jih je RF dojemala kot območje svojega strateškega geopolitičnega in geoekonomskega interesa.

Leta 2003 je „žametna revolucija vrtnic“ prisilila k umiku avtoritarni Ševarnadzejev režim v Gruziji (Herzig 1999), leto kasneje pa je prozahodni Viktor Juščenko po mirni oranžni revoluciji (imenovani tako, ker so protestniki nosili šale in druga povrhnja oblačila oranžne barve) prišel na oblast v Ukrajini. Nove politične elite, ki so v obeh državah prišle na oblast, so nemudoma začele izvrševati prozahodno politiko in se s tem oddaljevale od začrtane poti, ki jo je zanje predvidela RF.

Te spremembe so nastopile v času, ko je predsedniku Putinu uspelo RF notranje-politično konsolidirati in je lahko začel bolj dejavno voditi zunanjo politiko RF do držav bližnjega sosedstva (Buszyński 2004). Tako je bila RF sama od sebe ponujena priložnost, da s pritiskom na „države upornice“ (Gruzija, Ukrajina) poskrbi za ideo-

loško skladnost v regiji, predvsem pa, da skuša redefinirati svoj položaj v mednarodni skupnosti.

5 Razmere v Gruziji pred »žametno revolucijo vrtnic« in izbruh »žametne revolucije«

Čeprav bi gruzijsko-ruske dvostranske odnose v času Ševarnadzejevega režima (1992–2003) težko označili za povsem prijateljske in neproblematične, sta državi vsa odprta vprašanja, pa tudi občasna meddržavna trenja uspeli reševati po mirni poti, kar gre pripisati tako že prej omenjeni politični kontinuiteti sovjetske nomenklature v Gruziji kot tudi posebnemu pomenu, ki ga ima Kavkaz za Rusijo (Sitarjan 2005: 182). Gruzija je imela v tem času številne probleme tako v notranji kot tudi v zunanji politiki. Lynch (2006: 17) ugotavlja, da Gruzija ni uspevala varovati svojih zunanjih meja vse od razpada ZSSR, kar kaže tudi dejstvo, da ni nikoli *de facto* reagirala na razglasitev samostojnosti Abhazije in Južne Osetije. Lynch (prav tam: 19) opozarja, da je Ševarnadze favoriziral RF, saj je pričakoval, da bo ta začasno uredila razmere v Južni Osetiji in Abhaziji, a je RF to razumela kot „trajno ureditev“. Poleg tega je RF v letu 2002 zahtevala od Gruzije, da začne bolj dejavno nadzorovati dolino Pankisi, iz katere naj bi delovali čečenski teroristi. Ševarnadze je zagrozil z izstopom iz SND, a do izstopa ni prišlo. „Neznano“ letalo je avgusta 2002 40 minut bombardiralo dolino Pankisi, kar je posledično privedlo do tega, da so se gruzijske enote pridružile enotam RF pri nadzoru gruzijskega ozemlja (Buszynski 2003: 23). V letu 2003 se je v Gruziji zgodilo veliko stvari. Najprej so ZDA poudarile, da bodo zmanjšale podporo, ki jo je Gruzija dobivala z njihove strani, nato so dostop do kreditov zmanjšale tudi mednarodne finančne institucije. Gruzija je bila država brez učinkovitih oblastnih oz. državnih struktur (*failed state*) (Lynch 2006: 22). V takšnih razmerah so v Gruziji novembra izvedli parlamentarne volitve, na katerih so opazovalci ugotovili številne kršitve (OVSE 2003). Sledili so mirni protesti, ki so trajali 20 dni, kar je pripeljalo do tega, da je Edvard Ševarnadze odstopil kot predsednik Gruzije. Januarja 2004 ga je na mestu predsednika nasledil vodja opozicije Mikhail Sakašvili (Kimura 2005). Sakašvili je začel s številnimi prozahodnimi reformami – od reforme političnih institucij do reforme gospodarstva, ki vodstvu RF niso bile po godu, ključno „politično napako“, za razliko od pragmatičnega Ševarnadzeja, pa je Sakašvili storil s sprejetjem dveh dokumentov, tj. dokumenta o nacionalni varnosti in dokumenta o vojaški strategiji, v katerih je poudaril, da je prihodnost Gruzije v evro-atlantskih povezavah (EU, NATO), kar sta EU in ZDA takoj podprli. Reakcije RF na usmeritev Gruzije niso izostale.

6 Odgovor RF na prozahodno politiko gruzijskega vodstva 2004–2008

Upoštevajoč dejstvo, da je Gruzija gospodarsko precej odvisna od RF, še posebej od uvoza ruskega zemeljskega plina (Gelb 2006), je bilo pričakovano, da bo RF skušala na Gruzijo vplivati s svojo ekonomsko močjo (Tabela 2).

Tabela 2: Glavni trgovinski partnerji Gruzije.

mio USD	2006				
				Skupna trgovina	
	Izvoz	Uvoz	Bilanca		%
Turčija	124,9	522,9	-398,0	647,8	13,9
Rusija	75,6	561,7	-486,1	637,3	13,6
Azerbajdžan	92,3	318,4	-226,1	410,7	8,8
Nemčija	45,6	351,1	-305,5	396,7	8,5
Ukrajina	56,9	320,0	-263,1	376,9	8,1
ZDA	58,8	129,6	-70,8	188,4	4,0
Bolgarija	62,3	115,5	-53,2	177,8	3,8
Turkmenistan	71,8	101,0	-29,2	172,8	3,7
Združeni arabski emirati	22,8	109,1	-86,3	131,9	2,8
Italija	24,0	102,0	-78,0	126,0	2,7
Drugo	355,0	1.048,7	-693,7	1403,7	30,1
Skupaj	990,0	3680,0	-2690,0	4670,0	100,0

Prilagojeno po: Department for Statistics of Ministry of Economic Development of Georgia 2006.

RF je leta 2005 začela dejavno uporabljati ekonomska sredstva, da bi Gruzijo prisilila v opustitev prozahodnih vzorcev razvoja, posebej pa je, vedoč, da Sakašvilija spodbujajo predvsem ZDA, želela slednjim poslati signal, naj se ne vmešavajo v njeno interesno sfero.⁴

Gazprom, ruski državni plinski monopolist, je jeseni 2005 Gruziji najprej enostransko napovedal dvig cene ruskega plina z dotedanjih 63 USD za 1000 m³ na 110 USD za isto količino, kar bi pomenilo 75-odstotno podražitev. Gruzijske oblasti so sprva omenjeno podražitev zavračale kot neutemeljeno, na koncu pa sta strani konec decembra 2005 le sklenili dogovor, po katerem je Gruzija od Gazproma po novi ceni leta 2006 kupila 2,3 milijarde m³ ruskega zemeljskega plina (STA 2006). Zaradi odvisnosti od ruskega plina gruzijske oblasti niso imele druge izbire, saj v tako kratkem roku niso uspele zagotoviti dobave zemeljskega plina po isti ali nižji ceni iz drugih virov (Turčija, Iran).

Leta 2006 so se odnosi med državama še zaostri. RF je v letu 2006 vzpostavila več omejevalnih administrativnih ukrepov na najbolj razširjene gruzijske izdelke, ki jih ta izvažata v RF, in sicer vina, žgane pijače in mineralno vodo. S tem je želela prizadeti gruzijsko gospodarstvo in prisiliti oblasti v Tbilisiju, da bi prenehale z vodenjem prozahodne politike. Tako je sredi aprila 2006 ruska zvezna državna služba za nadzor pravic potrošnikov (*rospotreb nadzor*) objavila ne samo prepoved uvoza vin iz Gruzije v RF, temveč tudi popolno uničenje že uvoženih vin, saj naj bi ta vsebovala v Rusiji

4. Zanimivo je dejstvo, da Putin leta 2002 ni nasprotoval temu, da so ZDA oskrbovale in urile vojsko Gruzije (Buszynski 2003: 22). To utemeljujeva s tem, da je takrat v Gruziji še vedno vladal Ševarnadze, ki ga je Putin imel za lojalnega RF.

prepovedane pesticide (Kommersant 2006a).⁵ Zaradi tega ukrepa naj bi gruzijsko gospodarstvo utrpelo več deset milijonov USD izgube na letni ravni, saj izvozi Gruzija v RF okrog 80 % svoje celotne proizvodnje vina (Kommersant 2006b).⁶ Podobna prepoved je le nekaj tednov zatem doletela še gruzijski konjak in peneča vina, katerih uvoz v RF je bil prav tako prepovedan, tokrat celo brez kakršnih koli dodatnih pojasnil vodje zvezne državne službe za nadzor pravic potrošnikov. Slab mesec pozneje je sledila še ena prepoved uvoza živil iz Gruzije v RF, in sicer tokrat uvoza mineralne vode *Borjomi*. RF je trdila, da voda ne ustreza deklaraciji. To naj bi ugotovili ruski inšpektorji pri svojem obisku v skladišču enega izmed distributerjev v RF (Kommersant 2006a) (Tabela 3).

Tabela 3: Struktura izvoza Gruzije v letih 2003–2006.

Izvoz	2003		2004		2005		2006	
mio USD		%		%		%		%
Izvoz, skupaj	460,00	100,00	640,00	100,00	860,00	100,00	990,00	100,00
od tega:								
Črni metali	60,01	13,05	95,90	14,98	80,10	9,31	89,70	9,06
Letalska oprema in rezervni deli	20,30	4,41	83,60	13,06	36,30	4,22	79,50	8,03
Vina	42,80	9,30	48,70	7,61	84,20	9,79	72,40	7,31
Železo in druge kovine	26,10	5,67	42,50	6,64	70,20	8,16	56,50	5,71
Sladkor	33,90	7,37	34,20	5,34	17,90	2,08	50,60	5,11
Gnojila	18,40	4,00	28,70	4,48	34,70	4,03	49,30	4,98
Pšenica	10,70	2,33	22,80	3,56	35,80	4,16	46,60	4,71
Mineralna voda	19,60	4,26	19,30	3,02	81,30	9,45	41,00	4,14
Žganje in drugi alkoholni napitki	13,10	2,85	18,90	2,95	11,50	1,34	30,10	3,04
Drugo	215,09	46,76	245,40	38,34	408,00	47,44	474,30	47,91

Prilagojeno po: Department for Statistics of Ministry of Economic Development of Georgia 2006.

Gospodarska “vojna” med državama se je nadaljevala tudi v naslednjih mesecih. Septembra so gruzijske oblasti aretirale pet ruskih časnikov in jih obtožile vohunjenja, na kar je RF reagirala z izrazitejšimi ekonomskimi pritiski na Gruzijo (Myers 2006).

5. Med temi naj bi ruske oblasti našle DDT, aldrin, geptaklor in nekatere druge. Nekateri ruski dobavitelji gruzijskih vin, ki so ob prepovedi uvoza prav tako ostali brez precejšnjega potencialnega zasluzka, so se pritožili na odločitev zvezne državne službe za nadzor pravic potrošnikov, češ da ta ni pripravila nobenih analiz, ki bi potrjevale prisotnost omenjenih težkih kovin in pesticidov v gruzijskem vinu.
6. Ob tem velja izpostaviti, da so ruske oblasti vsako leto v obdobju zadnjih 10 let podaljševale licenco za uvoz gruzijskih vin in niso imele nikakršnih pripomb na njihovo kakovost.

Nekaj dni zatem je RF prekinila tudi vse zračne, poštne, železniške in cestne povezave z Gruzijo.

Sočasno (septembra 2006) je ruski plinski monopolist Gazprom napovedal ponovno podražitev zemeljskega plina, in sicer na 235 USD za 1000 m³ zemeljskega plina. V primerjavi s cenami za leto 2006 je to predstavljalo 213-odstotno podražitev, v primerjavi z letom 2005 pa kar več kot 350-odstotno podražitev. Takšno podražitev (ne samo za Gruzijo, temveč tudi za Ukrajino) je Putin ob več priložnostih komentiral z besedami, da „ne razume, zakaj bi morala Rusija še naprej subvencionirati nekatere države nekdanje ZSSR, kot je to počela 15 let“, ter da gre za „prehod na ‚čiste‘ ekonomske, tržne odnose, ki ne nosijo političnega, temveč ekonomski značaj“ (Putin 2007). Zunanji minister Gruzije Gela Bežvašvili je predlog povišane cene plina komentiral z besedami, da predlog vsebuje „velik delež politike“ (Myers 2006), kar je implicitno potrdil tudi Putin v pravkar navedeni izjavi.

Gruzijske oblasti so podobno kot leto prej nemudoma začele iskati alternativne vire dobave zemeljskega plina (in skoraj sklenile dogovor z Azerbajdžanom),⁷ vendar pa so na koncu morale ponovno popustiti in podpisati za Gruzijo izredno neugoden sporazum z Gazpromom. Gruzija se je obvezala od Gazproma kupiti 1,1 milijarde m³ zemeljskega plina po ceni 235 USD za 1000 m³. Tako je Gruzija plačala za plin iz RF v letu 2007 v primerjavi z letom 2005 več deset milijonov USD (Delo 2006). Vsem omenjenim ukrepom so se oktobra 2006 pridružile še prisilne deportacije gruzijskih državljanov iz Rusije. Že prvi dan po sprejemu odločitve⁸ so ruske oblasti izgnale 130 gruzijskih, domnevno nezakonitih priseljencev. Moskovska policija pa je objavila navodilo lokalnim osnovnim šolam, da morajo zagotoviti sezname učencev z gruzijskimi priimki, s pomočjo katerih bi lahko izsledila še več domnevnih gruzijskih priseljencev (BBC 2006). Gruzija je leta 2007 zaradi teh dejanj zoper RF vložila tožbo na Evropskem sodišču za človekove pravice zaradi kršitve evropske konvencije o človekovih pravicah, na kar je RF odgovorila, da „je Gruzija posegla po dokaj nenavadnih sredstvih, ki bodo še poslabšala dvostranske odnose, ki so se komaj začeli vzpostavljati“ (MZZ RF 2007). Kljub temu so se odnosi med RF in Gruzijo v letu 2007 delno izboljšali, saj je RF umaknila večino gospodarskih ukrepov. Sočasno z izboljšanjem gospodarskega sodelovanja pa je v Gruziji prihajalo do vse bolj očitnih „zastaševalnih akcij“, ki jih je po mnenju gruzijskega vodstva izvajala RF (Holley 2007). V spor sta bili vpleteni tudi separatistični regiji Abhazija in Južna Osetija. Vodstvo Južne Osetije je avgusta 2007 obtožilo Gruzijo, da njena letala brez dovoljenja vstopajo v južnoosetijski zračni prostor (RIA Novosti 2007).

-
7. Gruzija in Azerbajdžan sta se že dogovorila o dobavi več kot milijarde m³ poceni azerbajdžanskega plina iz nahajališča Šah-Deniza Gruziji, s čimer bi Gruzija pokrila več kot polovico svojih letnih potreb. Vendar se je decembra 2006 izkazalo, da plina ne bo mogoče dobaviti v Gruzijo, saj so azerbajdžanske oblasti skupaj z upravljavcem nahajališča, tj. transnacionalno družbo British Petrol, zaradi „nepredvidljivih tehničnih težav“ črpanje zaustavile za nedoločen čas. Tako Gruzija ni imela druge možnosti kot podpisati pogodbo z Gazpromom, saj bi drugače s 1. januarjem 2007 ostala brez zemeljskega plina (Delo 2007).
  8. Obstoj ukaza s strani moskovskih mestnih oblasti ruska stran vztrajno zavrača.

Spor med Gruzijo in RF je v letu 2008 prerasel diplomatska sredstva zunanje politike. S priznanjem Kosova 17. februarja 2008 je bila RF odprta pot za zahtevo po priznanju tudi drugih kvaziavtonomnih republik, kar sta bili na ozemlju Gruzije Abhazija in Južna Osetija.⁹ Aprila 2008 je Gruzija ponovno obtožila RF, da je sestrelila eno njenih letal na območju Abhazije, kar je RF zanikala, Abhazijci pa so potrdili, da so ga sestrelili sami (BBC 2008a). RF je konec aprila razglasila, da bo okrepila odnose med RF in Abhazijo ter Južno Osetijo, kar je Gruzija označila kot poskus agresije (RIA novosti 2008).

Ob dolgoletnem pomanjkanju učinkovitih sredstev za mirno urejanje konfliktov na Kavkazu (poleg statusa Južne Osetije in Abhazije še vsaj vprašanje Gorskega Karabaha) so bili od maja 2008 dalje vojaški oboroženi konflikti napovedljivi. Oborožene provokacije, ki so se v obliki občasnih obstreljevanj in preletov vohunskih letal z obeh strani nadaljevale (Grgic in Petersen 2008), so se v noči s 7. na 8. avgusta še povečale, ko je gruzijska vojska vdrla na ozemlje samoooklicane neodvisne republike Južne Osetije ter začela izvajati vojaško operacijo proti južnoosetijski paravojaški milici, ruske oborožene sile pa so se odločno postavile na južnoosetijsko stran. Močno premočni ruski vojski je v naslednjih dneh uspelo gruzijsko vojsko popolnoma potisniti z južnoosetijskega ozemlja in celo prodreti skoraj do obrobja Tbilisija. Vojaški konflikt se je začel umirjati šele 10. avgusta, ko je Gruzija enostransko razglasila prekinitev ognja, in nato 12. avgusta, ko je ruski predsednik Medvedjev ukazal ruskim vojakom prekinitev vojaških operacij. Sledil je podpis mirovnega sporazuma, ki je predvideval prekinitev vseh vojaških aktivnosti ter postopen umik ruske vojske z gruzijskega ozemlja, ki se je končal šele v začetku septembra 2008. Že pred tem, 25. avgusta 2008, je RF priznala separatistični republiko Abhazijo in Južno Osetijo kot samostojni republiko. Predsednik Medvedjev je priznanje pojasnil z naslednjimi besedami: “Odločitev ni bila lahka, ampak to je edina pot, ki lahko zagotovi zaščito življenj ljudi” (RIA Novosti 2008b).

***

Gruzijški konflikt, ki je bil prva vojaška intervencija RF izven njenega ozemlja po umiku iz Afganistana, je pokazal razdeljenost mednarodne skupnosti pri vprašanju rusko-gruzijskega spora. Medtem ko so ZDA, Velika Britanija in še nekatere druge države (predvsem iz kroga „novih“ držav članic EU) ostro kritizirale ter obsodile rusko intervencijo (Skupna deklaracija predsednikov Litve, Latvije, Estonije in Poljske 2008), je večji del mednarodne skupnosti na vojno odgovoril precej bolj uravnoteženo in odločno pozval obe strani k prekinitvi vojaških spopadov. Kljub pozivom nekaterih članic EU (v katerih so prednjačile Poljska in baltske države) po popolni izolaciji RF in celo povračilnim ukrepom EU do RF do teh ni prišlo, saj to ni bilo v interesu številnih drugih članic EU, ki v prvi vrsti v RF vidijo (nujno potrebno) gospodarsko partnerico (Foucher in Giuliani 2008). Na to kažejo tudi sklepi Evropskega sveta s 1. septembra 2008, ki „obsojajo“ (*condemns*) RF zaradi priznanja separatističnih republik, sočasno pa pozivajo RF, da ponovno vzpostavi stanje, ki je bilo pred 7. avgustom 2008, in po-

---

9. „Abhazija bo prosila Rusijo, Varnostni svet ZN in članice SND za priznanje njene neodvisnosti,“ je 17. februarja napovedal predsednik Abhazije Sergej Bagapš (STA 2008).

udarjajo, da je RF za EU pomembna partnerica. Ta odziv EU je bolj medel od odziva zveze NATO. Zunanji ministri članic NATA so na svojem zasedanju 19. avgusta sprejeli odločitev o zamrznitvi delovanja Sveta NATO–Rusija.¹⁰ Ob tem je ruski zunanji minister Sergej Lavrov izjavil, da je sprejeta izjava zveze NATO o zamrznitvi delovanja Sveta NATO–Rusija „neobjektivna in nepremišljena, saj v prvi vrsti ne govori o tem, kdo je glavni krivec za nastalo situaciji“, ter poudaril, da „kot kaže, skuša NATO iz agresorja narediti žrtev, legitimirati zločinski [gruzijski] režim /.../ in ponovno oborožiti sedanje gruzijske oblasti, čeprav je vsem nazorno jasno, k čemu lahko pripelje oboroževanje agresorja“ (Lavrov 2008). Zunanji ministri članic NATA so se 5. marca 2009 odločili, da bodo ponovno vzpostavili delovanje Sveta NATO–Rusija, kakor hitro bo to mogoče po sestanku v Strasbourgu (3. in 4. april 2009).

8 Zaključek

V članku sva želela pokazati, da postajajo v sodobni zunanji politiki ekonomska sredstva vedno bolj aktualna zaradi gibkosti ter sposobnosti hitre vpeljave in hitrega umika. A ne le to, ekonomska sredstva zunanje politike niso več namenjena le temu, kar razlaga klasična teorija zunanje politike, tj. da države na bilateralni ravni dosežejo zelene ekonomske, predvsem pa neekonomske cilje, ampak postajajo ekonomska sredstva vse bolj pomembna tudi pri pozicioniranju države na multilateralni ravni. Tako dokazujeva, da je RF svoja ekonomska sredstva uporabljala s ciljem, da bi prevrednotila svoje mesto v mednarodni skupnosti, zlasti v razmerju do EU in ZDA, pri čemer je za to uporabila ukrepe proti republikam nekdanje ZSSR, ki so začele zasledovati drugačen model razvoja, kot ga je v svoji interesni sferi predvidela sama. Na podlagi analize sva potrdila zastavljeno tezo, da so bili različni pritiski na države nekdanje ZSSR sredstvo, in ne cilj, da bi RF te države pridobila nazaj. To, da bi jih dobila nazaj, je bil gotovo eden izmed ciljev, a ne ključni. Če bi to bil ključni cilj, bi lahko te države (npr. Gruzijo) popolnoma izolirala in gospodarsko zlomila, pa tega ni storila. Svojo ekonomsko zunanjo politiko je vodila premočrtno z željo, da dokaže ZDA, da je sama velesila, ki jo velja upoštevati. Podobno trdiva tudi za plinske krize, in sicer da so bile te sredstvo za to, da je RF dokazala EU, da nanjo velja računati in se z njo dogovarjati kot z enakopravnim partnerjem. RF je torej svojo moč v zunanji politiki kazala na dveh področjih: v dobavi virov (plina), kar je zadevalo predvsem EU, in v posegih v državah Zakavkazja, kar je področje interesov ZDA.

Analiza kaže, da tako EU kot ZDA pogostokrat ne razumeta temeljne želje RF po večjem vplivu v mednarodni skupnosti oz. ne dopuščata prerazporeditve moči v korist RF. Posledično to vodi do konfliktov, ki ne koristijo nobenemu akterju, ki je vanje vpleten, temveč izrazito škodijo vzpostavljanju globalnega svetovnega sistema. Preureditev globalnega sistema, ki se sedaj dogaja, mora biti smela. EU in ZDA pri preureditvi ne smeta gledati samo na svoje interese, ampak morata vključevati tudi druge pomembne akterje, kajti izključevanje relevantnih akterjev v mednarodni skup-

---

10. O zgodovini sodelovanja med NATOM in RF prim. Bebler 1996.

nosti (npr. države BRİK) lahko vodi do nezmožnosti graditve celotnega sistema ter ustvarjanja nestabilnosti v tistem delu, kjer stabilnost sicer sedaj že obstaja.

RF očitno želi temeljito in trajno preureditev mednarodne skupnosti, pri čemer je njen glavni namen ta, da postane ena od sil, ki bo o ustroju te skupnosti pomembno soodločala. Za doseganje tega cilja uporablja različna sredstva, in to tako na bilateralni kot tudi na multilateralni ravni. Za utrditev svojega položaja v regiji uporablja predvsem ekonomska sredstva (pozitivna in negativna), medtem ko na multilateralni ravni uporablja predvsem diplomacijo, in sicer znotraj te največkrat različne oblike javne diplomacije kot posebnega pojava *sui generis*.

Literatura

- Allison, Graham (1971): *The Essence of Decision*. Boston: LittleBrown.
- Aron, Leon, in Jensen, Kenneth M. (ur.) (2005): *The Emergence of Russian Foreign Policy*. Washington, D. C.: United States Institute of Peace.
- Baldwin, David A. (1985): *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.
- Barnard, Anne (2008): *Russia and Venezuela Will Coordinate on Energy*. *The New York Times*. 23. 7. 2008.
- BBC (2006): *Georgians Deported as Row Deepens*. 6. 10. 2006.
- Bebler, Anton (1996): *Slovenija in mednarodne varnostne organizacije*. V V. Vegič (ur.): *Evropska varnost: interesi, procesi, institucije*: 131–146. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.
- Benko, Vlado (1965): *Družbenoekonomski temelji zunanje politike Švedske in njena praktična stališča*: Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Benko, Vlado (1997): *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Brglez, Milan (2006): *Pomen neopozitivističnih epistemoloških in realističnih ontoloških predpostavk za osmišljanje mednarodnih odnosov*: Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bučar, Bojko (1994): *Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom*. *Teorija in praksa*, 31 (11–12): 1063–1068.
- Bučar, Bojko (2001): *Stroka in politika ob deseti obletnici slovenske zunanje politike*. *Teorija in praksa*, 38 (1): 142–151.
- Buszynski, Leszek (2003): *Russia and the Commonwealth of Independent States in 2002: Going Separate Ways*. *Asian Survey*, 43 (1): 15–24.
- Buszynski, Leszek (2004): *Russia and the CIS in 2003: Regional Reconstruction*. *Asian Survey*, 44 (1): 158–167.
- Buszynski, Leszek (2005): *Russia's New Role in Central Asia*. *Asian Survey*, 45 (4): 546–565.
- Cohen, Benjamin (1969): *Foreign Policy Makers and the Press*. V J. Rosenau (ur.): *International Politics and Foreign Policy*: 220–229. Douglass: The Free Press of Glencoe.
- Delo (2006): *Cena prijateljstva se skriva v ceni plina*. 23. 12. 2006: 7.
- Delo (2007): *Ovisniki od ruskih energentov*. 29. 1. 2007: 5.
- Department for Statistics of Ministry of Economic Development of Georgia (2006): *Georgian*

- Trade by Countries. Dostopno prek: <http://www.statistics.ge/main.php?pform=62&plang=1> (20. 2. 2009).
- Deutsch, Karl (1969): Security Communities. V J. Rosenau (ur.): International Politics and Foreign Policy: 98–106. Douglass: The Free Press of Glencoe.
- Drulak, Petr (2001): The Problem of Structural Change in Alexander Wendt's Social Theory of International Politics. JIRD 4 (4): 363–379.
- Engdahl, William (2008): Russia, Europe and USA: Fundamental Geopolitics. Global Research. 4. 9. 2008.
- EurAsEC (2008). Dostopno prek: <http://www.evrazes.com/> (27. 12. 2008).
- Foucher, Michel, in Giuliani, Jean Dominique, (2008): The European Union and the Russo-Georgian War. Robert Schuman Working Paper 108.
- Grgič, Borut, in Petersen, Alexandros (2008): Europe's Caucasian Moment. The Wall Street Journal. 5. 8. 2008. Dostopno prek: http://online.wsj.com/article/SB121788609019011381.html?mod=opinion_main_commentaries (5. 11. 2008).
- Groys, Boris (1992): Russia and the West: The Quest for Russian National Identity. Studies in Soviet Thought, 43 (3): 185–198.
- Grošelj, Klemen (2009): Tudi plin je lahko odlično orožje. Večer. 6. 1. 2009: 8.
- Guzzini, Stefano (2001): A Social Theory for International Relations: An Appraisal of Alexander Wendt's Theoretical and Disciplinary Synthesis. JIRD, 4 (4): 313–338.
- Hermann, Margareth (1993): Leaders and Foreign Policy Decision Making. V D. Caldwell in T. McKeown (ur.): Diplomacy, Force and Leaderships: Essays in Honour of Alexander George: 77–83. Boulder: Westview Press.
- Herzig, Edmund (1999): The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia. London in New York: Royal Institute of International Affairs.
- Hill, Christopher (2003): The Changing Politics of Foreign Policy. Palgrave: Basingstoke.
- Holley, David (2007): The World – Georgia Says Russia Dropped a Missile – The Neighboring Countries Accuse Each Other of Staging the Incident for Their Own Purposes. Los Angeles Times. 8. 8. 2007.
- Holsti, Kalevi (1988): International Politics: A Framework for Analysis. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Hudson, Valerie, in Vore, Christopher (1995): Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow. Mershon International Studies Review, 39 (1995): 209–238.
- Kajnič, Sabina (2006): Razumevanje evropske zunanje politike z vidika agent – struktura: Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kimura, Hiroshi (2005): Russia and the CIS in 2004: Putin's Offensive and Defensive Actions. Asian Survey, 45 (1): 59–66.
- Kommersant (2006a) Gruzinskim vinam vnesli poslednee predupreždenie. 21. 4. 2006. Dostopno prek: <http://www.kommersant.ru/region/piter/page.htm?year=2006&issue=71&id=158968&rubric=36> (28. 3. 2007).
- Kommersant (2006b): Gruzinskie i moldavskie vina ostanovleny na granice. 28. 4. 2006. Dostopno prek: <http://www.kommersant.ru/doc.html?path=/daily/2006/053/10445533.htm> (28. 3. 2007).

- Konuzin, Aleksandr (2006): A Strong UN: The Basis for Normal International Relations. Dostopno prek: <http://www.un.int/russia/new/MainRoot/docs/analytic/A.Konuzin> (28. 11. 2008).
- Lancova, Svetlana Alekseevna, in Achkasova, Vera Alekseevna (ur.) (2005): Mirovaja politika i mezhdunarodnye otnoshenija. Moskva: PITER.
- Lavrov, Sergej (2008): Tiskovna konferenca zunanjega ministra Ruske federacije. 19. 8. 2008. Dostopno prek: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/2fee282eb6df40e643256999005e6e8c/b56eb574056fb73fc32574aa005aeda8?OpenDocument (5. 11. 2008).
- Lynch, Dov (2006): Why Georgia Matters? Chaillot Paper 86. Paris: Institute for Security Studies.
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2007): Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation Regarding Georgia's Lawsuit Against Russia.
- Mrak, Mojmir (2002): Mednarodne finance. Ljubljana: GV založba.
- Myers, Steven L. (2006): Russia Intensifies Economic Pressure on Georgia. The New York Times. 2. 11. 2006.
- Nicholson, Martin (2001): Putin's Russia: Slowing the Pendulum without Stopping the Clock. International Affairs, 77 (4): 867–884.
- OVSE/ODIHR Election Observation Mission (2003): Georgia, Parliamentary Elections 2003, Post-Election Interim Report. 3.–25. 11. 2003.
- Petersen, Alexandros (2008): Risks and Rewards. International Herald Tribune. 25. 7. 2008. Dostopno prek: <http://www.ihf.com/articles/2008/07/25/opinion/edpetersen.php> (4. 11. 2008).
- Putin, Vladimir (2007): Letna konferenca predsednika Ruske federacije s domačimi in tujimi novinarji in dopisniki. 1. 2. 2007. Dostopno prek: http://www.kremlin.ru/appears/2007/02/01/1219_type63380type63381type82634_117588.shtml (10. 10. 2008).
- RIA novosti (2007): S. Ossetia Says it Can Prove Georgian Plane Violated Airspace. 1. 8. 2007.
- RIA novosti (2008a): Georgian President Accuses Russia of Aggression. 21. 4. 2008.
- RIA novosti (2008b): Russia Recognizes Georgia's Breakaway Republics. 26. 8. 2008.
- Romaniuk, Scott (2007): The Russian Minority in Post-Communist Politics: a Case Study of Ukraine, Moldova and Chechnya. CASIS Calgary. 28.–30. 9. 2007.
- Rywkin, Michael (2003): Russia and the Near Abroad under Putin. American Foreign Policy Interests, 25: 3–12.
- Rosenau, James N. (1968): Reviews and Other Discussion. International Studies Quarterly, 12 (3): 296–329.
- Shevtsova, Lilia (2003): Putin's Russia. Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Sitarjan, Stepan Armaisovič (ur.) (2005): Strategičeskie orientiry vnešne-ekonomičeskih svjazej Rossii v uslovijah globalizacii: Scenarij do 2025 goda. Moskva: Nauka.
- Skupna izjava predsednikov Litve, Latvije, Estonije in Poljske v zvezi s situacijo v Gruziji. 9. 8. 2008. Dostopno prek: <http://www.president.lt/en/news.full/9475> (10. 10. 2008).
- Strategija zunanje politike Ruske federacije (2000). Odobrena 28. 7. 2000. Moskva: Ministrstvo za zunanje zadeve Ruske federacije.

- Strategija zunanje politike Ruske federacije (2008). Odobrena 12. 7. 2008. Moskva: Ministrstvo za zunanje zadeve Ruske federacije.
- STA (2006): Gazprom in Gruzija podpisala sporazum o dobavi plina. 22. 12. 2006. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?id=1119245> (25. 4. 2008).
- STA (2008): Abhazija in Južna Osetija nameravata slediti Kosovu. 17. 2. 2008. Dostopno prek: <http://www.sta.si/vest.php?s=s&id=1259149&q=ABHAZIJA> (25. 4. 2008).
- Snyder, Richard, Bruck, H., in Burton Sapin (1969): The Decision-Making Approach to the Study of International Politics. V J. Rosenau (ur.): International Politics and Foreign Policy: 247–254. Douglass: The Free Press of Glencoe.
- Snyder, Richard, in Paige, Glenn (1969): The United US Decision to Resist Aggression in Korea: The Application of an Analytical Scheme. V J. Rosenau (ur.): International Politics and Foreign Policy: 193–209. Douglass: The Free Press of Glencoe.
- Sprout Harold, in Sprout, Margaret (1969): Environmental Factors in the Study of International Politics. V J. Rosenau (ur.): International Politics and Foreign Policy: 106–120. Douglass: The Free Press of Glencoe.
- UN – Russian Official Website. Dostopno prek: http://www.un.int/russia/new/MainRootrus/index_plain.html (30. 4. 2008).
- Ustava Ruske federacije (2008). Dostopno prek: <http://www.constitution.ru/index.htm> (13. 2. 2009).
- Zeihan, Peter (2009): The Russia-Ukraine Gas Gambit: An Inside Analysis. Dostopno prek: <http://www.todaysfinancialnews.com> (12. 2. 2009). **Grafični izdelki**

Naslov avtorjev:

dr. Boštjan Udovič

raziskovalec na Centru za mednarodne odnose
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
e-mail: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Denis Mancevič, univerzitetni diplomirani politolog

manager za ruski trg v Kompas d.d.

RECENZIJE KNJIG

uredila Andreja Vezovnik

Nina Vobič Arlič

**Centrih, Lev, Primož Krašovec, Tanja Velagić (ur.):
Oddogodenje zgodovine – primer Jugoslavije.
Tematska številka ob 60. obletnici revije Borec, LX (648–651).
Ljubljana: Publicistično društvo ZAK, 2008.
252 strani (ISBN 978-961-6747-00-4)
Cena: 19 evrov**

Skupni imenovalac prispevkov v zborniku *Oddogodenje zgodovine* je relativizacija zgodovine kot znanosti, ki išče resnico o preteklosti, v tem primeru resnico o dogodkih, ki so v prejšnjem stoletju najbolj zaznamovali Jugoslavijo. Niz desetih člankov z različnih vidikov osvetljuje pomen in nujnost vpeljave te relativizacije zgodovine nekdanje skupne države pod krovnim neologizmom »oddogodenje«, ki ga je uredništvo zbornika definiralo kot izraz nasprotovanja težnji pisanja zgodovine kot linearnega in vzročnega toka dogodkov, ki naj bi jih vodile velike osebnosti, zgodovinar pa naj bi kot nepristranski opazovalec te dogodke zgolj zapisoval in opisoval (str. 12).

Uredniki zbornika so koncept oddogodenja utemeljili na historičnem materializmu – teoretskem sistemu, trdijo, ki se je uspel izogniti tako dominantnim reprezentacijam zgodovine z vidika vladajočih kot tudi njihovim naivnim obratom (str. 13). V polju historičnega materializma bi se namreč koncept oddogodenja manifestiral kot epistemološka transformacija, če prevzamemo Althusserjevo besedišče, v kateri ne bi bilo več oseb in dogodkov, namesto njih pa bi imeli razmerja konfliktov in družbenih delitev, razredni boj. Pa vendar v zborniku prevlada nov pomen oddogodenja, rojen v polju teorije subjekta enega od Althusserjevih učencev, to je v polju teorije subjekta Alaina Badiouja. Badiou, kot je v zborniku jasno iz članka Alberta Toscana *Emblemi in rezi: filozofija v zgodovini in proti njej*, nasprotuje pogledu na zgodovino, ki jo prikazuje kot poln in razberljiv pomen, in zagovarja notranje, subjektivno in diskontinuirano dožemanje periodizacije političnih »sekvenc«, s čimer spodbuja razmevanje političnega časa, ki ni več vezano na zapovedano razvojno matrico.

Največ zaslug za omenjen vsebinsko spremembo koncepta oddogodenja imata Ozren Pupovac in Slobodan Karamanić. Pupovac je v članku z naslovom *Ničesar ni bilo – razen kraja, kjer je bilo: Đinđić in Jugoslavija* analiziral zgodovino socialistične Jugoslavije skozi prizmo filozofske analize Jugoslavije kot nedokončane države izpod peresa Zorana Đinđića, kot primera zgodovinskega revizionizma, saj je bila po Đinđiću Jugoslavija ustanovljena brez jasnih določil legalnosti in državnosti, torej brez odločitve o ustanovitvi učinkovite tvorbe nacionalne države. Karamanić pa v članku »*Resnica in sprava*« kot zgodovinski revizionizem: primer dediščine vojn in nasilja v postjugoslovanskem kontekstu ugotavlja, da sta magična koncepta resnice in sprave kot obliža za vse rane nekdanje Jugoslavije dejansko popolnoma podrejena kategorijam naroda oziroma nacije; objektivno resnico bi bilo mogoče izpeljati le iz okvirov nacionalne resnice. Torej, vsak narod, ki je bil vpleten v vojno, bi moral prevzeti odgovornost za zločine, storjene v njegovem lastnem imenu. Oba avtorja tako poudarjata, da prav sodobni zgodovinski revizionizem, ki se odvija na vseh območjih nekdanje Jugoslavije, ni nič drugega kot oblika oddogodenja. Oddogodenje namreč, tako avtorja, pomeni brisanje sledov dogodkovnosti NOB in političnega projekta »Jugoslavija«, njuno redukcijo na konflikt vojaških in gospodarskih interesov. Po Karamaniću in Pupovcu tako oddogodenje ni nekaj, kar bi morali opraviti v zvezi z zgodovino Jugoslavije, temveč nekaj, kar že trpimo in proti čemur bi se morali upreti, in sicer tako, da – če uporabimo Badioujev izraz – *ostanemo zvesti* dogodku NOB in projektu Jugoslavija.

Prispevka Pupovca in Karamanića lahko razumemo kot konceptualno ogrodje zbornika *Oddogodenje zgodovine*, saj lahko večino ostalih besedil beremo kot ilustracije kritiziranega zgodovinskega revizionizma.

Redka izjema je članek Catherine Samary »Polpretekla zgodovina« v *družbenoekonomskih analizah Jugoslavije v obdobju hladnih vojn*, ki ponuja rešitev, kako se omenjenemu revizionizmu oziroma – po Pupovcu in Karamaniću – *oddogodenju* izogniti. Samaryjeva s priklicem teorije Walterja Benjamina predlaga upor linearnemu pojmovanju zgodovine in z uporabo središčnega političnega koncepta, na katerem je po letu 1950 SFRJ gradila svojo mednarodno politiko, predlaga nov pristop: »Tako kot ekonomisti tudi zgodovinarji niso nevtralni, saj zbirajo dejstva, zato bi morali svoj izbor in merila zanj jasno opredeliti; morali bi biti neuvrščeni« (str. 241).

Nebojša Jovanović v članku *Protifašizem med dvema smrtma: intelektualna elita v Bosni in Hercegovini ter njen civilno-liberalni revizionizem* ugotavlja, da tako imenovani civilni zgodovinarji, ki vztrajno ponavljajo, da zgodovina ne bi smela biti ideloško »kontaminirana«, saj bi jo morali obravnavati kot enotno sfero objektivne vednosti, niso nič manj problematični od tako imenovanih etnonacionalističnih zgodovinarjev. Glavna strategija »civilnih zgodovinarjev« je po Jovanoviću poudarjanje enačbe »jugoslovanski socializem = postjugoslovanski nacionalizem«. Končna posledica tovrstnih enačajev naj bi bila svojevrstna družbena amnezija, ki nadomesti zgodovinske vidike protifašističnega boja z imaginacijami različnih etničnih in verskih skupin. Jovanović tako sklene: »Lahko bi rekli, da je to druga, simbolna smrt protifašizma: če so protifašizem najprej porazili v vojni za nacionalistične cilje v devetdesetih letih, so ga zdaj umorili drugič. Toda tega niso storili razgreti nacionalistični voditelji, pač pa sofisticirani liberalni teoretiki in kolumnisti« (str. 159).

Na zelo velik vpliv »javnih intelektualcev« na pisanje zgodovine Jugoslavije, še posebej zgodovine vojn na območju nekdanje SFRJ, pa v zborniku opozarja Geoffroy Pascal Geraud. O prevladujočem francoskem diskurzu o jugoslovanskih vojnah v 90. letih je zapisal: »Le malo je bilo sodobnih zdravorazumskih (geo)političnih reprezentacij in procesov, konstrukcije zgodovnopisja, kot so bili ti, ki so opisovali konflikte, nastale z razkosanjem Socialistične federativne republike Jugoslavije« (str. 243). Glavni razlog zato, ugotavlja Geraud, je v zrcaljenju posameznih epizod iz vojne na aktualne francoske razmere, na boje v francoskem političnem, akademskem in medijskem prostoru. Eden od primerov je primerjanje »strpnih, odprtih in umirjenih bosanskih muslimanov« z muslimani iz francoskih predmestij, ki so jih krivili za ulične nemire. »Smisel, ki je bil podeljen jugoslovanskim spopadom, in boje med javnimi intelektualci glede njihove definicije moramo torej brati v razmerju do splošne ekonomije konservativne simbolne revolucije, ki v Franciji poteka že od sredine sedemdesetih let,« ugotavlja Geraud (str. 219). Hkrati je analizirani francoski javni disurz ponudil novega akterja »totalitarizma«, novega sovražnika »Zahoda« – »srbsko državo«, ki je takrat nadomestila nacističnega in sovjetskega sovraga.

Konstrukcija »belega Zahoda«, »bele Evrope« kot nasprotja socialistične ureditve je tudi rezultat sodobnih bojev za pretekost na Madžarskem. Članek Jozsefa Borocza *Beljenje zgodovin* je zato zgolj navidezen ekskurz iz zgodovine Jugoslavije v madžarsko sodobno zgodovino. »Zagrizen« boje za definicije preteklosti, kot jih označi Borocz, namreč vodijo podobna načela kot tista na območjih nekdanje Jugoslavije. Avtor jih imenuje tehnike *beljenja*, „s katerimi politika preteklosti spodbuja naš del sveta, naj se prilagodi zahodnim zgodovinskim modelom sprememb« (str. 170). Te tehnike pa predstavljajo prebeljenje oziroma odstranjevanje nekaterih elementov zgodovine (npr. spreminjanje imen ulic, trgov cest), drugič, reinterpretacije zgodovine (npr. popravljanje izdaj učbenikov, okrepitev protikomunistične retorike), in tretjič, rekonfiguracije vzhodnoevropske identitete, v katerih »Evropa« nastopa kot pozitivna moralna sila, nanjo pa je tesno pripeta (madžarska) nacionalna identiteta.

In prav Narod, slovenski narod, je osrednji objekt produkcije, še bolj pa reprodukcije sodobnega slovenskega zgodovnopisja, v zborniku ugotavljata Lev Centrih in Rastko Močnik. Centrih se je osredotočil na analizo enega zgodovinskega dela, *Slovenska novejša zgodovina, 1848–1992*. Ugotavlja, da so se avtorji in avtorice očitkom o pristranskosti skušali izogniti z nanašanjem na edino »dozdevno nevtralnno stališče v polemikah o preteklosti, ki ga zavzema slovenski narod« (str. 77), vendar ravno na ta način primežu ideologije niso mogli več pobegniti. Drugo svetovno vojno

in *stari režim* v Sloveniji so namreč portretirali kot dolgotrajno tranzicijo, ki je dosegla vrhunec z vnovično vzpostavitvijo »naravnega stanja stvari« leta 1992, torej v času mednarodnega priznanja Slovenije kot samostojne in neodvisne države. Centrih tako priključuje Močnikov koncept *nacije kot ničte institucije* (iz dela *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*, 1999), ki je kot taka prazen prostor, vendar nenehno pod udarom različnih ideologij, ki težijo k zapolnitvi tega prostora.

Močnik tako v članku *Zgodovinisje kot identitetna vednost* ugotavlja, da je »narod privilegirani objekt in izključno razlagalno načelo slovenskega (institucionaliziranega, uveljavljenega) zgodovinisja«. »Narod« naj bi bil namreč »enkratni locus, kjer zgodovinarjev prijem zagrabljuje svoj objekt: je točka solidarnosti med subjektom, ki umeva in interpretira, ter gradivom umevanja in interpretacije« (str. 51). Pod drobnogled je vzel dela treh vidnih slovenskih zgodovinarjev: Jožeta Pirjevca, Boža Repeta in Petra Vodopivca, in ugotovil, da gre za tri tipe zgodovinisja, ki pa pripadajo isti ideologiji – tisti, ki reproducira institucijo, ki se razglašča za »slovensko zgodovinisje«, hkrati s tem pa reproducira tudi epistemološke ovire in jih predeluje v ideloške stebre naroda.

Podobno tudi Mateja Ratej ob kratkem pregledu slovenskega zgodovinisja po letu 2000, pri čemer zgodovinarje razdeli v dve skupini, *rankejevce* in *postmoderniste* oziroma na *mainstream* in *underground*, ugotovi: »Nelagodno mi je bilo ob spoznanju, da je zgodovinisje absolutna politizacija regulacije časa in da je kot takšno že po naravi zanimivo za politične elite« (str. 35).

Zbornik *Oddogodenje zgodovine* je edinstven primer obširnejše problematizacije – tako v tematskem kot v geografskem smislu – prevladujočih obstoječih zgodovinskih obravnav obstoja in razpada SFRJ. Osrednja ugotovitev, ki jo ponuja, je kritika zgodovinskega revizionizma, ki pa je pokazala, kot uvodoma ugotavlja tudi uredništvo, na nujnost odločne zavrnitve tako objektivističnega kot subjektivističnega zgodovinisja. »Samo pod tem pogojem si lahko zamislimo dejansko različne teoretske perspektive, kajti prav lažna izbira med objektivističnim, nevtralnimi zgodovinisjem in njegovim subjektivističnim, postmodernim dvojčkom blokira vsako možnost teoretske produkcije in zgodovinisje vklene med moralno obsodbo ('teorije' o totalitarizmu objektivnih zgodoviniscev) in moralno odrešitvijo ('žrtvolgija' postmodernih zgodoviniscev)« (str. 14).

Kritičnega razmisleka, ki se kar ponuja ob sicer tako široko zastavljeni obravnavi zgodovinskega revizionizma, pa je vreden spregled problematizacije enega od središčnih polj revizionistične dejavnosti – zgodovinskih (predvsem osnovnošolskih) učbenikov. Prav članek o njihovem spreminjanju po letu 1991 bi bil namreč pomembna ilustracija še enega (nasprotja) *oddogodenja zgodovine*.

Mirt Komel

Karl Marx, Ernst Bloch, Mario Rossi, Božidar Debenjak:
O spremembi sveta: pomen Marxovih tez o Feuerbachu.
Ljubljana: Sophia, zbirka Sodobna družba, 2008.
168 strani (ISBN 978-961-6294-99-7)
Cena: 15,80 evrov

V času ekonomske krize in recesije, ki straši po Evropi in na Zahodu v celoti, se je povečalo zanimanje za Marxa, točneje, *ponovno* se je povečalo zanimanje za Marxa. Z zaprašenih polic se je začelo vleči njegova dela, številne njegove interprete, in kar je bilo v Sloveniji in drugih deželah neposredno ali po nekem času po padcu »vzhodnega bloka« na črnem seznamu – ali bolje, rdečem seznamu literature, danes postaja vse bolj brano čtivo. Toda Marx prihaja v novi preobleki, ne več

kot glavna teoretska referenca minulega režima, ampak kot marginelec, alternativa, kot nekdo, ki s svojim pogledom s strani, s svojim do kapitalizma sumničavim pogledom nemara res lahko pove kaj več o stanju, v katerem smo se znašli. Izdaja *O spremembi sveta: pomen Marxovih tez o Feuerbachu* se s tega vidika kaže kot neke vrste Marxov *come-back* v slovenski intelektualni in širši bralni prostor.

Posebnost in pomen te izdaje ni toliko v vnovičnem ponatisu Marxov sloviten *Tez o Feuerbachu*, ampak v celovitosti izdaje (poleg slovenskega prevoda je v knjigi še nemški izvirmik). Tako tu najdemo izvirne *Zapise v Marxovi beležnici iz let 1844–47*, prvič objavljene šele leta 1925/26, in *Engelsovo objavo iz leta 1888*, izdano v knjigi *Ludwig Feuerbach in iztek klasične nemške filozofije*. Božidar Debenjak, prevajalec in pisec uvodnih besed k tej izdaji, razmerje Engelsove izdaje do originala ocenjuje na naslednji način: »Uporabna je predvsem kot komentar k originalni verziji, katere branje in razumevanje marsikdaj olajšuje. Ni pa zamenjava za originalno verzijo, četudi je ta res zapis za avtorjevo lastno rabo in zato včasih težko berljiva« (str. 120). Poleg tega, in nedvomno je to glavni adut te izdaje, knjiga ob Marxovih *Tezah* ponuja še tri komentarje. Prvi komentar je naslovljen s *Sprememba sveta ali enajst Marxovih tez o Feuerbachu*, gre pa za sedaj že klasično interpretacijo Ernesta Blocha iz njegove knjige *Principi upanja*. Drugi komentar, naslovljen preprosto s *Teze o Feuerbachu*, je sicer poglavje iz IV. zvezka (*Materialistično pojmovanje zgodovine*) kolosalnega dela Maria Rossija *Od Hegla k Marxu*. Tretji komentar pa je *Poskus kontekstualizacije Marxovih tez o Feuerbachu* Božidarja Debenjaka, nedvomno največjega poznavalca in interpreta Marxa v slovenskem prostoru. Besedilo je bilo prvič objavljeno leta 1987 v drugi številki *Problemov*.

Pri Marxovih *Tezah* gre za pripravljano delo h knjigi, ki je dobila naslov *Nemška ideologija*, v katerem so razvite številne klasične Marxove ideje, od koncepta delitve dela do osrednjega vprašanja ideologije. S tega vidika je mogoče potegniti celo vrsto interpretativnih povezav, ki gredo od *Tez* prek *Nemške ideologije* vse do Althusserjeve interpretacije ideologije – do njegove slavne teze, da ideologija obstaja samo kot praksa.

Althusser za primer navede Pascalov aforizem iz njegovih *Pensée*, katerega misel je približno naslednja: Če ste izgubili vero ali si jo želite pridobiti, pokleknite, začnite moliti, in videli boste, da bo vera prišla. Ta njegova postavitev je neposredna izpeljava Marxove filozofije ideologije. Marx je v *Tezah* zapisal, da je »vse družbeno življenje [*gesellschaftliche Leben*] po svojem bistvu praktično« in da »vsi misteriji, ki napeljujejo teorijo k misticizmu, dobe racionalno rešitev v človeški praksi [*menschlichen Praxis*] in v zapopadenju te prakse« (str. 25). Od tod kritika Feuerbacha, ki zaradi tega, ker ne misli »družbenega življenja človeka« skozi prizmo prakse, »ne vidi, da je 'religiozno čustvo' samo družbeni produkt [*gesellschaftliches Produkt*] in da abstraktni individuum, ki ga analizira, pripada določeni družbeni formi« (str. 23). Vsakršen materializem (tudi in predvsem Feuerbachov), ki »čutnosti ne zapopade kot praktične dejavnosti [*praktische Tätigkeit*]«, je abstrakten in »stvar nazora občanske družbe« (str. 25). Na kratko, vsaka človeška dejavnost, in to dobesedno *vsaka*, ne sme biti zapopadena preprosto kot abstraktum, ampak ravno obratno: vsak abstraktum (religiozno čustvo, denimo) mora biti zapopadeno kot človeška dejavnost. V *Nemški ideologiji* se vprašanje ideologije vključi natanko na točki, ko gre za to, pogojno rečeno, »dvojnost« vsakršne človeške prakse: na eni strani abstraktnost, na drugi strani praktičnost, in kako enega ni mogoče ločiti od drugega.

Da bi razumeli, za kaj gre pri ideologiji v razmerju do prakse in abstrakcije, bom podal običajno Althusserjevo interpretacijo enega od odlomkov iz Marxove *Ideologije*: »Produkcija življenja, tako svojega lastnega v delu kot tujega v ploditvi, se tu že takoj prikazuje kot dvojno razmerje – na eni strani kot naravno, na drugi strani kot družbeno – družbeno v tem pomenu, da pod tem razumemo so-delovanje več individuov, vseeno pod kakšnimi pogoji, na kakšen način in s kakšnim smotrom« (Marx 1979: 34). Ključna »past« vladajoče ideologije, ki je – po sloviti Marxovi postavitvi, da je vladajoča ideologija vselej že ideologija vladajočih – v tem, da se nekaj še tako »naravnega«, kot je produkcija življenja, vpenja v družbeno življenje človeka tako, da je njegova praksa podvojena:

po eni strani gre za prakso reprodukcije, ki pa ni ločena od ideološkega pomena te prakse, tako da je vsakršna praksa *vselej že* vpeta v strukturo vladajoče ideologije. Od tod Althusserjeva interpretacija, da je individuum *vselej že* subjekt, in to že s tem, da je na svet rojen: čeprav se rojstvo kaže kot nekaj kar najbolj naravnega, je rojstvo v človeško družbo ideološki dogodek: »To, da so individuumi vedno 'abstraktni' v primerjavi s subjekti, kar individuumi *vselej-že* so, je pokazal Freud, ko je kratko malo opozoril na to, kakšen ideološki ritual obkroža pričakovanje 'rojstva', tega 'srečnega dogodka' [...]. /V/naprej je jasno, da bo nosil ime svojega Očeta, da bo torej imel identiteto in da bo nenadomestljiv. Še preden se otrok rodi, je potemtakem *vselej-že* subjekt, za to ga določi specifična družinska ideološka konfiguracija, v kateri ga 'pričakujejo', potem ko so ga spočeli; določen je v tej konfiguraciji in po njej« (Althusser 2000: 101).

Šele s tega vidika, pa čeprav gre za vzratno branje Marxa, je mogoče razumeti slovito 11. tezo o Feuerbachu, ki je bila pogosto razumljena narobe – kot da Marx skozi njo (in *Teze* nasploh) postavlja opozicijo med »teorijo« in »prakso«. Če pravi, da so »filozofi svet samo različno *interpretirali*, gre pa za to, da ga *spremenimo*«, to ne pomeni nič drugega kot to, da je v sami »interpretaciji« vključeno samorazumevanje, da gre zgolj za interpretacijo (češ, filozofija ali teorija nasploh je zgolj interpretacija sveta). Trik je v tem, da nobena interpretacija ni zgolj interpretacija, pa četudi gre za neko kar najbolj nevtralnemu znanstveno pozicijo; to je konec koncev tudi poanta Althusserjeve kritike spontane ideologije znanstvenikov, po kateri znanost, če ne prevzema politične odgovornosti za svoje lastno početje, če ne reflektira lastnega početja – četudi le – *tudi* v političnem smislu, služi ohranjanju *statusa quo* in je zatorej vse prej kot zgolj nevtralna.

Za zaključek morda samo še ena opazka: za razliko od *Nemške ideologije* in drugih konceptualno zgoščenih, doslednih, izpeljanih Marxovih del, imamo pri *Tezah* opravka z eno zadrego; teze so namreč fragmentarne in lakonične, na prvi pogled neberljive brez širšega konteksta, k razjasnjevanju katerega zagotovo pripomore Debenjakov prispevek. Toda teze, naj bodo same po sebi še tako neberljive, kličejo k branju prav takšne, kakršne so in kakršne jih bralec najde, če odmisli vsa spremna besedila knjige, zato si bomo tukaj privoščili bralno priporočilo: naj tisti, ki bodo prijeli to knjigo v roke, preberejo in premislijo najprej same teze, nato pa naj se lotijo spremnih besedil. Prepričan sem namreč, da bodo Marxove teze zgovorne same po sebi, in prav zanimivo je videti (vsaj moja izkušnja branja je bila taka), kakšna je diskrepanca in nasploh razlika v interpretaciji »na prvo žogo« in interpretaciji ob ponovnem branju, po temeljiti študiji vseh spremnih komentarjev. Skratka, predlagam poskus, ki pa ga lahko bralec izvede ali pa tudi ne.

Literatura

Althusser, Louis (2000): Izbrani spisi. Ljubljana: Založba /*cf.

Marx, Karl (1979): Nemška ideologija. MEAD, II. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Marinko Banjac

Milan Balažič: Znanost in realno. Ljubljana: Sophia, Zbirka Alfa, 2008.

298 strani (ISBN 978-961-6294-94-2)

Cena: 19,60 evrov

Milan Balažič knjigo, ki nosi naslov *Znanost in realno*, velikopotezno zastavi s prav posebnega mesta, točke, kjer se srečujeta zgodovina in filozofija. Skozi zgodovino razvoja znanosti, ki je polna prevratov, prelomov in kontingentnih dogodkov, s položaja filozofa premišlja o statusu znanosti, njeni vlogi in – v aristotelovskem smislu – njeni formi. To pretresanje znanosti in njenega razvoja

skozi različna zgodovinska obdobja je na inovativen način opravljeno prek lacanovske psihoanalize, pri čemer je od treh registrov – Simbolno, Imaginarno in Realno – za osmišljanje vloge in načina delovanja znanosti ključen – na kar implicira že naslov knjige – prav zadnji. Osnovni namen knjige je torej dvojen. Prvič, predstaviti znanost v različnih časovnih obdobjih in v tem okviru pokazati, kako so med seboj ta obdobja v smislu znanstvenega napredka (ne)povezana. In drugič, prek psihoanalitskega teoretskega aparata skozi različna zgodovinska obdobja vnovič premisliti *modus operandi* znanosti.

Balažič uvodoma predstavi tematiko knjige prek teze Bahovčeve, da so v zgodovini znanosti ključne tri monumentalne, celo revolucionarne osebnosti. Kopernik, Darwin in Freud so ne le veliki misleci, ki so s svojimi uvidi določili potek razvoja znanosti, temveč nastopajo kot označevalci velikih znanstvenih paradigem. Po omenjenih uvodnih iniciacijskih namigih o zgradbi monografije je bralec v prvem poglavju deležen tudi pregleda različnih pristopov k razumevanju epistemologije znanosti. Tako je na primer prek soočenja popperjanskega pozitivizma in Feyerabendovega epistemološkega anarhizma (»anything goes«), osmišljanja epistemologije znanosti Foucaulta in Althusserja ter ne nazadnje prek Bordieujevega postmodernizma predstavljen cel diapazon analitičnih načinov razumevanja metod in pristopov v različnih znanstvenih disciplinah.

Zgodovinsko popotovanje po postajah razvoja znanosti se začne pri pregledu antičnih filozofov, pri čemer je posebna pozornost namenjena Platonu in Aristotelu. Interpretacija posega predvsem v razmerje med Platonovim in Aristotelovim načinom razumevanja procesa spoznavanja. Če Platon postavi temelje za razmišljanje o enotni znanosti in vednosti kot potencialno enotnem sistemu, potem mu Aristotel na tej točki prikima; tudi zanj mora biti vednost sistematična in enotna, pri čemer zgradbo določa logika. Pri obeh mislecih najdemo zametke pozitivizma, ideje, ki predpostavlja znanstvenika in objekt proučevanja kot ločeni entiteti. Subjekt vednosti je dvignjen nad objekt, spoznavanje pa je objektivni proces, prek katerega lahko osvoji čisto vednost o objektu.

Sledi poglavje o srednjeveški sholastiki, ki je vezni člen med antičnim svetom in moderno znanostjo – vezni člen zato, ker je moderna znanost konstituirana s krščanstvom, ki se od antičnega sveta razlikuje prek židovstva. Ravno slednje ima v okviru krščanstva odločilno vlogo za vznik moderne znanosti (str. 69). To pomeni, da brez poznavanja srednjeveških sholastikov ni mogoče razumeti moderne znanosti, ki se, sledeč Lacanu, začne z Descartesom, ki prek koncepta *cogita* iznajde moderen subjekt znanosti. In v čem je ta vez – kaj je tisto, kar prav po tiho deduje moderna znanost od srednjeveške? Če je med drugim ključno to, da sv. Tomaž Akvinski povezuje modrost z urejenostjo (atribut moderne znanosti), in če Ockham poudarja, da znanost temelji na urejenih strukturah spoznav in zbirkah postavk, je za izrast moderne znanosti pomembna tudi dejavnost nekaterih svetih očetov, ki presežejo raven zgolj neposrednega opazovanja in preidejo na raven abstrakcije. »Pojem spoznanja, izdelan v srednjem veku in posredovan novoveški znanosti v galilejevskem pomenu, poudarjeno nosi s seboj fantazmo ujemanja subjekta in objekta, se pravi, njunega komplementarnega dopolnjevanja in povezave v Celoto, njunega ustrežanja« (str. 95). Nastop novoveške znanosti je sicer v uvodu knjige primarno označen s Kopernikom, vendar Balažič tega v nadaljevanju – presenetljivo – ne podpre, temveč kot botra ustoličenja novoveške znanosti postavi Galileja. Kopernik je namreč premalo radikalen, saj kljub postavitvi nove heliocentrične kozmologije še vedno ne problematizira vprašanja središča, poleg tega pa pri svojih ugotovitvah izhaja iz tradicionalnega konceptualnega aparata. V primerjavi s njim Galilej naredi korak naprej, v znanost o gibanju teles uvede inovativno kombinacijo eksperimenta ter matematike in zato so njegova dela glasnik sprememb: odslej je znanost osredotočena na formulacijo zakonov razmerja med vzrokom in posledico, v ospredju sta empiričnost in matematizacija. Galilejevska znanost je speta s tehniko, ki je praktična aplikacija znanosti. Psihoanalitsko branje pokaže, da realno postane cilje, saj je znanstvenik, ki proučuje »svet tam zunaj« (je torej ločen od njega samega), prepričan, da je spoznanje o Celoti mogoče.

Zaverovanost v popolno ločenost znanstvenika in njegovega objekta proučevanja ter pozitivistično predpostavko o možnem objektivnem spoznanju objekta na sebi se je pomembno

zamajala s tresljaji Kantovega kopernikanskega obrata, kar Balažič predstavi v poglavju *Scientiae postnewtoniana*. Kant, nemški filozof 18. stoletja, vehementno postavi skorajda prevratniško trditev, da se je povsem nesmiselno spraševati, kakšen je svet zunaj človekovega čutnega spoznanja. Svet je namreč človekov svet, človeku pa so vrojene vnaprejšnje apriorne oblike čutnega in duhovnega spoznanja. Gre za temeljno epistemološko vprašanje razmerja med predstavami in predmeti in tu Kant prode z novo idejo, da v procesu spoznavanja subjekt ni pasiven, temveč temeljno določa predmet spoznanja – spoznavni objekt je subjektu imanenten. Balažič v istem poglavju oriše tudi Heglovo dialektično delovanje znanosti, to pa postavi v razmerje do Marxovega razumevanja znanstvenega spoznanja. Slednje je konceptualizirano v »Grundrisse«, kjer je Marx uvidel nezadostnost delovne teorije vrednosti in vednost izpostavil kot najpomembnejšo produkcijsko silo.

Sledi še prikaz Foucaultove razdelave spetosti znanosti z oblastjo. Tam, kjer je oblastno razmerje, tam je tudi vzpostavljanje določenih polj vednosti, in tam, kjer je vednost, se vedno vzpostavljajo oblastna razmerja. Vednost krepi oblastne učinke, je prijemališče za oblast: »preplet pokoritve in objektivacije, procedure in individuacije vzpostavi znanost o subjektu, ki je učinek in predmet analitičnega investiranja, opazovanja in gospodovanja« (str. 153).

V poglavju o kvantni logiki relativnosti Balažič predstavi razsežnosti novih spoznanj v fiziki. Prek analize Gödelovega teorema, Einsteinove teorije relativnosti in Heisenbergovega načela nedoločenosti se pokaže, kako kvantna teorija razbija podobo znanosti kot podjetja, ki je sposobno seči po Celoti, po dokončnem dognanju, in zgrabitvijo vsega, kar je o določeni stvari mogoče vedeti. V izhodišču epistemologije kvantne teorije je, da mora subjekt pri spoznavanju nujno upoštevati lastnosti sebe in merilne naprave. Kvantna logika uvede v znanost nenapovedljivost in kontingenco. In vendar – znanstveniki še naprej iščejo eno samo Teorijo (npr. teorija superstrun), ki bi bila sposobna opisati vse fizikalne pojave, ki bi spodnesla iritirajočo možnost, da dokončnega spoznanja ni. Zakaj? V lacanovski maniri je za to prvenstveno krivo Realno. Za znanstvenike je obstoj sveta, ki ga ni mogoče doumeti s fizikalnimi zakoni, nemogoč, neznosen. V tem, v realni nedoločljivosti sveta, »tiči osnovni razlog želje subjekta znanosti, da bi razumel izvor vesolja in Realno prevedel v realnost, to pa povzel s poenoteno formulo, v kateri bodo spravljeni tako zakoni velikega kot zakoni majhnega – od tod fantazma spojitve v eno samo skladno Teorijo smiselnega Drugega« (str. 213).

V zaključku lahko rečemo, da Balažič dela bralcu ne olajša. Uvod, kot že rečeno, podaja informacije o zgradbi in vsebini knjige zgolj z ohlapnimi namigi, poleg tega pa avtor od tistega, ki vzame knjigo v roke, pričakuje dobro predhodno poznavanje lacanovske psihoanalize, saj se sicer v interpretacijah nikakor ne more znajti. Prav zato je eksplikacija boromejskega vozla, pomembnega Lacanovega konceptualnega aparata, ki oriše razmerje med Imaginarnim, Simbolnim in Realnim, ob koncu knjige nerazumljiva, saj avtor ob tem pojasnjuje tudi nekatere osnovne opredelitve omenjenih treh registrov. Kljub temu knjiga *Znanost in realno* ponuja svež pristop k filozofiji znanosti, saj prek njenega zgodovinskega pregleda v luči lacanovske interpretacije kritično izpostavlja vlogo in pomen znanosti v preteklosti ter večrazsežnostne implikacije, ki jih ima danes. Prek lacanovske interpretacije načina pridobivanja in prenašanja vednosti se namreč ne razkrije le delovanje sfere znanosti, temveč se pokaže tudi način delovanja sodobnih družb. Znanost je namreč vedno vezana na oblast in ima spodobnost zagotavljati občutek gotovosti ter prek tega stabilnosti in možnosti končne resnice. Ravno to pa vzdržuje oblastne vzorce, ki so-konstituirajo in strukturirajo družbene skupnosti.

Alenka Švab

Mojca Pajnik: Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij. Ljubljana: Mirovni inštitut, zbirka Politike, slovensko-angleška izdaja, 2008.

150 strani (ISBN 978-961-6455-51-0)

Cena: 12 evrov

V zbirki Politike Mirovnega inštituta je ob koncu leta 2008 izšla zanimiva študija o socio-loških in političnih vidikih prostitucije ter trgovanja z ljudmi avtorice Mojce Pajnik, doktorice komunikologije. Avtorica, ki se z naslovno temo raziskovalno in teoretsko ukvarja že več let, v knjigi obravnava prostitucijo in trgovanje z ljudmi s treh vidikov: z vidika spola oz. spolov, dela (prostitucija kot plačano delo) in migracij (trgovanje z ljudmi), s čimer v analizo zajame vse ključne vidike sodobne prostitucije oz. trgovanja z ljudmi.

Knjiga, ki je objavljena v slovenskem in angleškem jeziku, je razdeljena na štiri vsebinska poglavja, ki jim sledi sklepno poglavje, v katerem avtorica strne kritičen razmislek o razumevanju sodobne prostitucije in trgovanja z ljudmi. Monografija je opremljena z obsežnim seznamom literature, ki je ne le seznam uporabljenih virov, ampak predvsem koristen vir za nadaljnji študij, saj je avtorica uporabila najnovejše in najbolj referenčne znanstvene vire s področja obravnavane tematike.

Pri konceptualizaciji analiziranega problema avtorica izhaja s kritične pozicije do dosedanjih – tako znanstvenih, političnih, medijskih kot popularnih – razumevanj prostitucije in trgovanja z ljudmi, ki so ujeta v binarni način mišljenja oz. bolje rečeno »nemišljenja« (str. 7). V tem smislu si je avtorica zadala težko, a neizbežno nalogo »prakticirati transgresijo binarnega mišljenja« (str. 10), da bi pokazala kompleksnost in kontekstualnost prostitucije in trgovanja z ljudmi. To ji je v monografiji uspelo odlično prikazati predvsem z empirično študijo, o kateri bomo več napisali v nadaljevanju. Večplastno, nebinarno razumevanje prostitucije in trgovanja z ljudmi ima – kljub zahtevnosti – številne prednosti, poleg prikaza raznolikosti obeh pojavov (pa tudi njune medsebojne povezanosti) in izkušenj ljudi daje predvsem prostor obravnavi različnih oblik prostitucije, vključno z manjšinskimi, kot sta na primer istospolna in transspolna prostitucija.

Prva tri poglavja monografije Mojce Pajnik so »teoretska«, četrto pa prikazuje oz. analizira izsledke empirične raziskave o prostituciji in trgovanju z ljudmi. Prvo poglavje se ukvarja z zgodovinskim kontekstom nastanka in ustvarjanja pomenov moderne prostitucije od 18. stoletja naprej, ko smo priča podružbljanju prostitucije, utemeljenem na moralističnem definiranju (ne)sprejemljive, (ne)primerne (predvsem ženske) seksualnosti ter na medicinskih in higienskih doktrinah (higiena, spolno prenosljive bolezni, ideja o zdravem prebivalstvu in ogrožanju zdravega prebivalstva s strani prostitutk ipd.). V tem poglavju avtorica analizira zgodovinske procese, ki kontekstualizirajo prostitucijo, kot sta (spolno specifična) proletarizacija in domestifikacija, ter nastanek modernega razumevanja prostitucije kot (nujnega) družbenega zla, ki so ga poleg medicine utemeljile takrat porajajoče se družboslovne znanosti, na primer demografija (in zbiranje uradnih statistik), sociologija ter kriminologija. Avtorica pokaže, kako ti procesi delujejo z roko v roki z zakonsko regulacijo in nadzorovanjem prostitucije ter prostitutk. V tem poglavju je pozornost namenjena predvsem obravnavi prostitucije in trgovanja z ljudmi z vidika spolne diskriminacije, dela ter migracijskih politik, ki soustvarjajo moderno binarno podobo prostitutke kot naivne žrtve trgovanja z ljudmi na eni ter kot nemoralne profesionalke na drugi strani.

Drugo poglavje je namenjeno analizi sodobnih teoretskih razumevanj prostitucije in primerjalni analizi oblikovanja različnih državnih politik oz. mehanizmov do prostitucije, od sodobnih različic abolicionističnih politik do mehanizmov dekriminalizacije in legalizacije prostitucije, ki

sta jih na primer uvedli Nizozemska in Nemčija. Avtorica predstavlja tudi razvoj samoorganizacije v prostituciji skozi številne nevladne organizacije, ki so uvedle novo razumevanje prostitucije kot plačanega dela ter ustvarile prostor za za-govor manjšinskih oblik prostitucije (med drugim istopolne in transspolne prostitucije).

Tretje poglavje analitično povezuje prostitucijo in trgovanje z ljudmi ter ju umešča v sodobne procese migracij. Avtorica prikaže različne načine boja za človekove pravice in njihovega preprečevanja na eni strani ter zagotavljanja človekovih pravic na drugi. Kritično izpostavi, da je motiv dosedanjih obravnav in raziskav trgovanja z ljudmi predvsem promocija boja proti trgovanju, preganjanja kriminalnih združb in vpletenih posameznikov ter rehabilitacija žrtev in da šele v zadnjem času najdemo raziskave, ki trgovanje z ljudmi obravnavajo v širših kontekstih ter v razmerju do prostitucije (str. 73).

Poleg celostne »teoretske« obravnave prostitucije in trgovanja z ljudmi vidimo izjemno vrednost pričujoče knjige v prikazu ter analizi rezultatov kvalitativne empirične študije, ki jo je avtorica izvedla v letih 2006 in 2007. Študija je bila izvedena s poglobljenimi polstrukturiranimi intervjuji z ženskami in moškimi, ki delajo v prostituciji (šest intervjujev), strankami (šest intervjujev), dvema posrednikoma v prostituciji ter administratorjem e-foruma, ki je namenjen moškim uporabnikom (pridobivanje informacij, izmenjava izkušenj, stiki s prostitutkami ipd.), šest intervjujev pa je bilo narejenih s strokovnjaki iz nevladnih organizacij in z uradniki, ki se pri svojem delu ukvarjajo z vprašanji prostitucije in/ali trgovanja z ljudmi.

Raziskovanje prostitucije je pri nas domala nerazvito. Do devetdesetih let prejšnjega stoletja se prostitucija skoraj ni raziskovala z izjemo študije o socio-patoloških vidikih prostitucije s konca šestdesetih let (Kobal, Bavcon 1969). Večina raziskav je bila narejenih po letu 2000, med njimi pa prevladujejo kriminološke in kazenskopravne študije, kar je prav gotovo kazalnik širšega družbenega ter političnega odnosa do prostitucije pri nas, pa tudi velike potrebe po širših družboslovnih študijah, kot je pričujoča.

Prav zato se je avtorica v eni prvih slovenskih socioloških študij prostitucije in trgovanja z ljudmi soočila s posebnim izzivom, ki ga prinaša eksploratorno raziskovanje skritih socialnih skupin. Število intervjujev je relativno majhno, kar potrjuje dejstvo, da je zaradi socialne stigme vpletenih v prostitucijo in trgovanje z ljudmi ta dva pojava izjemno težko raziskovati. Zato so v raziskovanju skritih socialnih skupin razširjene kvalitativne metode raziskovanja, kot so v tem primeru polstrukturirani intervjuji, ki omogočajo raziskovanje kompleksnosti pojava v njegovih podrobnostih, odtenkih in kontekstualnostih. Prav to pa je bil glavni avtoričin namen, ko se je podala v raziskovanje sodobne prostitucije pri nas. Kot je izpostavila sama, je (podobno kot v teoretski elaboraciji razumevanja prostitucije in trgovanja z ljudmi) pri zastavitvi empiričnega načrta izhajala iz potrebe po transgresiji binarnega razmišljanja, ki konstruira in reproducira posplošene ter stereotipne predstave o prostituciji in osebah, vključenih v prostitucijo, ter ustvarja socialno hierarhijo in izključevanje. Zato je avtorica postavila izhodiščno (hipo)tezo, da sta prostitucija in trgovanje z ljudmi kompleksna pojava in da presegata zgolj binarno razumevanje, ki jima ga namenja družba. To izhodišče je s pomočjo kvalitativne tehnike raziskovanja avtorici omogočilo, da je prikazala kompleksnost obeh pojavov in raznolikost doživljanja različnih v prostitucijo vpletenih oseb (od žensk in moških v prostituciji, posrednikov, strank do aktivistov iz nevladnih organizacij itn.), po našem mnenju bolje kot katerakoli tovrstna študija pri nas. Pristop »mišljenja o prostituciji in trgovanju z ljudmi s pripovedovanjem zgodb« (str. 14) je avtorici obenem omogočil tako prikazati pojav z individualnega vidika (raznolike izkušnje posameznikov in posameznic v prostituciji) kot ga tudi umestiti (in povezati) v širše družbene, kulturne in ekonomske kontekste (migracije, ekonomska razmerja, seksualna industrija ipd.).

Knjiga Mojce Pajnik *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij* je dragocen in pomemben prispevek v preučevanju sodobne prostitucije in trgovanja z ljudmi. Upamo, da ne gre le za osamljen primera, temveč za začetek razvoja systemskega raziskovanja prostitucije in trgovanja z ljudmi v njuni kompleksnosti ter raznolikosti. Knjigo priporočamo v

branje vsem, ki se z različnih zornih kotov ukvarjajo s prostitucijo in trgovanjem z ljudmi – tako raziskovalcem kot oblikovalcem politik, ki bodo, upamo, izsledke pričujoče knjige uporabili pri svojem delu. Knjiga bi morala biti obvezno študijsko gradivo za študente in študentke različnih področij družboslovja, vsekakor pa bo dragocen pripomoček pri pisanju diplomskih ter drugih del na to temo.

Metka Kuhar

**Tanja Rener, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik, Alenka Švab:
Novo očetovstvo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede,
zbirka Psihologija vsakdanjega življenja, 2008.**

240 strani (ISBN 978-961-235-339-1)

Cena: 23 evrov

„Ata je zakon“ je pisalo na majčki otročička, ki sem ga pred časom uzrla v enem od obmorskih turističnih naselij. Dandanes ni treba biti posebej pronicljiv opazovalec ali opazovalka, da opaziš vse več zunanjega propagiranja aktivnega očetovstva, pa tudi vse bolj v očetovstvu aktivne očete. Empirične podatke o tem, v kolikšni meri so prakse očetovanja slovenskih moških aktivne in participatorne, pa tudi kakšni so prevladujoči diskurzi o očetovstvu ter politike, povezane z očetovanjem, prinaša zbornik *Novo očetovstvo v Sloveniji* raziskovalk družin Tanje Rener, Alenke Švab, Žive Humer, Tjaše Žakelj in raziskovalke diskurzov Andreje Vezovnik. Zbornik je del obsežnega raziskovalnega in publicističnega opusa raziskovanja družine pri nas, katerega protagonistki sta prvi dve avtorici, ki sta dve leti pred to monografijo v soavtorstvu z M. Sedmak in M. Urek izdali tudi knjigo *Družine in družinsko življenje v Sloveniji* (2006).

Kaj se torej dogaja v Sloveniji na področju očetovanja? Zbornik prinaša različne dokaze, da (slovenskim) moškim še vedno pretežno pripada zgolj vloga „tretjega“. Podatki, pridobljeni s pomočjo anketnega vprašalnika med 232 očeti in s fokusnimi skupinami z materami (anketirani oz. partnerji sodelujočih v kvalitativni raziskavi so v letih 2003 in 2004 izrabili prvi del očetovskega dopusta), ki jih obsežneje predstavlja Živa Humer, mestoma pa tudi Alenka Švab in Tanja Rener, kažejo, da je moška vloga v družini še vedno predvsem in zgolj podporna ter asistentska, glavno odgovornost za skrb pa imajo ženske, ki upravljajo, načrtujejo in organizirajo domače delo ter delo z otroki (celo v primerih, ko si partnerja domače delo enakomerno delita). V nezamenarljivem številu primerov so očetje materini pomočniki celo samo nekaj tednov po porodu. V vsakdanjih praksah starševstva moški večinoma opravljajo prijetnejša in manj rutinska opravila (pogovori, branje, poslušanje, igra) ter dela, ki so manj časovno vezana; poleg tega imajo več možnosti pri dogovarjanju, kdaj bodo vpleteni (več časa preživijo z otroki bo koncu tedna) in katero delo bodo opravili.

Moški se otrokom v času ukvarjanja z njimi največkrat v celoti posvetijo, ženske pa ob skrbi za otroke opravljajo še kakšno drugo delo. Tanja Rener opozarja, da prav gospodinjenje močno ovira ljubeznivo ukvarjanje z otroki, ki sicer velja za najpomembnejšo dejavnost žensk v družinah. Prav tako pomemben je njen poudarek, da se v sodobnosti povečujejo psihološko-afektivne razsežnosti družine, pozablja pa se, da je družina obenem zasebno podjetje, ki skrbi za stanovanje, hrano, obleko, razvedrilo, nego in tolažbo. Tanja Rener pravi, da se z modernizacijo in tehnološkim razvojem količina domačega dela ne zmanjšuje, saj se dvigujejo higienski, psihološki, pedagoški in drugi standardi.

Tanja Renner v pregledu socialno-zgodovinskega razvoja očetovske vloge pokaže, da se je polnparticipativno očetovanje v različnih zgodovinskih obdobjih izkazalo za spodletel projekt. Avtorica odkriva, da v preteklosti in tudi danes novo očetovstvo najbolj ovirajo prakse liberalnega kapitalizma in patriarhalnih ideologij. Posebej obravnava socialno prezrtost in zamlčanost ženske gospodinjske vloge, pri čemer izpostavi, da se ponavadi spregleda, da so pri modelu moškega hranitelja družine, ki se je uveljavil v obdobju industrijske moderne in je v nekaterih zahodnih državah še vedno prisoten, moški dosegali dohodek, ki je zadostoval za vzdrževanje celotne družine, in to na račun izključenosti žensk s trga delovne sile. Avtorica svojo kritično ost zabode v pripadnike renesančne nedružinske moškosti – v nove moške elite sodobnega globalnega sveta (kar je bila sicer značilnost vojaških in religiozних elit iz predmodernih časov, ki je domala izumrla v modernem industrijskem kapitalizmu), ker ti po eni strani „pridigajo“ o družinskih vrednotah, po drugi strani pa promovirajo politike, ki družinam jemljejo vire preživetja in ljudem nasploh spodmikajo možnosti, da bi družino sploh ustvarili.

Tanja Renner se zgolj dotakne vpliva socializma na očetovanje oz. starševanje nasploh, čeprav je v Sloveniji socialistična ideologija oz. specifičen tip družbene modernizacije pomembno krojil te prakse. Po njenem mnenju v socialističnem obdobju aktivno očetovstvo ni zaživelo, saj so dvojno zaposlene ženske opravljale „dvojni ših“. Očetovanje (in materinjenje) s socialističnega vidika v primerjavi s sodobno v zborniku podrobneje predstavlja Andreja Vezovnik. Avtorica je s pomočjo kritične diskurzivne analize razčlenila nekatere prevladujoče diskurze o očetovstvu (starševstvu) v slovenskem družinskem tisku med letoma 1949 in 2004 in na podlagi analize *Naše žene* ugotovila, da je bil v zgodnjem obdobju socializma poudarek na materinski vlogi, ki ni bila samo zasebna, temveč tudi javna, obče družbena dolžnost žensk. Vzgojna in gospodinjska vloga sta veljali za ekskluzivno žensko domeno. Očetovska vloga je bila zaželena, a moški niso bili deležni neodobravanja, če je niso izpolnjevali. Očetje niso imeli niti naloge vpeljevanja otrok v družbo, saj so to vlogo opravile državne institucije in razni javni servisi. Šele konec šestdesetih in v sedemdesetih letih minulega stoletja se s trendom individualizacije začne izpostavljati neravnovesje med spoloma pri vzgoji otrok in gospodinjstvu; materinska vloga pa izgublja državo-tvornost in se legitimira prek individualne želje oz. izbire, neredko podkrepljeno z biološkično naturalizacijo te želje. V tem obdobju se poleg konzervativnega začne uveljavljati egalitaristični diskurz, ki problematizira nedejavnost očetov. Očetovska identiteta se konstruira v opoziciji do patriarhalnega ali odsotnega očeta.

Andreja Vezovnik ugotavlja, da sodobni diskurzi družinskih revij (*Moj otrok, Malček, Mama*) kljub manifestnemu diskurzu o prisotnih in aktivnih, celo feminilnih očetih še vedno spolno segregirajo starša s številnimi klišejскими in stereotipnimi predstavami ter nasveti. To se kaže zlasti v izpostavljanju primarnosti poklicne vloge očeta, samoumevnosti (v veliki meri biološkosti) materinske in fakultativnosti očetovske vloge, pa tudi populariziranja koristi odločitve za očetovstvo in aktivno očetovanje. Slednje implicira, kot navaja avtorica, da očetovstvo ni rezultat biološke ali čustvene potrebe ali želje moških, temveč je očeta pri tej odločitvi in praksi nenehno treba dodatno (zunanje) motivirati in mu zagotoviti, da ne bo izgubil (občutka) avtonomije, ki je zdravorazumsko utemeljena kot ultimativna in nedotakljiva moška vrednota.

Analiza medijskih diskurzov torej potrjuje empirično ustvarjeno sliko. Dokaz več ponuja Tjaša Žakelj z inovativno analizo 25 sklepov sodišč o dodelitvah otrok ob razvezah in razpadlih zakonskih zvezah, ki opozarja na konzervativen diskurz, po katerem so matere priznane kot primarni starši, o katerih obsegu in kakovosti skrbi se ne dvomi, vloga očeta kot primarnega starša pa kot negotova ali nezadostna. Medtem ko za materino skrb zadostuje odsotnost dokazov o neustreznih skrbih, mora oče, ki naj bi prevzel odgovornost za varstvo, nego in vzgojo otrok, predložiti dokaze o prevzemanju skrbi na področju šolskih obveznosti, pogosta so izvedenska mnenja, izpostavljeno je odpovedovanje lastnim pristočnim dejavnostim, navaja se bližina, prisotnost in pripravljenost na pomoč kakšne druge ženske (npr. očetove matere). Tjaša Žakelj navaja tudi podatek, da so otroci zaupani očetom le v sedmih odstotkih primerov.

Kot opozarja Alenka Švab, so premiki k aktivnemu očetovanju vidni predvsem na identitetni in retorični ravni – t. i. novi očetje si želijo več skrbeti za otroke in izražajo egalitarne poglede na starševanje, kar pa ne pomeni, da tudi v praksi preživijo več časa s svojimi otroki. Živa Humer se celo sprašuje, ali ni novo očetovstvo zgolj zelena podoba, ki jo promovirajo različni mediji. Švab kot glavno oviro na poti k aktivnemu očetovstvu navaja intenzivirane zahteve neoliberalnega trga delovne sile in negotovost zaposlitev, čeprav so po drugi strani te tudi pospeševalni dejavnik aktivnega zaposlovanja. Trg dela namreč pritiska na oba partnerja, ki se morata medsebojno usklajevati. Kot opozarjajo Živa Humer, Alenka Švab in Tjaša Žakelj v analizi družinske politike pri spodbujanju aktivnega očetovanja, je v Sloveniji ravno nepovezanost družinske politike s politiko enakih možnosti, pa tudi podrazvitost posameznih ukrepov, med drugim tudi očetovskega dopusta, pomemben zaviralni dejavnik aktivnejšega očetovanja.

Alenka Švab, ki v zborniku novo očetovstvo obravnava v kontekstu sodobnih družinskih sprememb in trendov, pa pojava novega očetovstva ne povezuje samo z vprašanjem večje vpletenosti očetov v družinsko delo in skrb za otroke, temveč tudi s spreminjanjem pomenov moškosti, očetovskih vlog in praks očetovanja, ki so povezani s pluralizacijo načinov družinskega življenja, npr. s porazveznimi družinskimi situacijami, reorganiziranimi družinami, posledičnim razširjanjem starševskih vlog na nove socialne starše ter vse pogostejšimi gejevskimi in lezbičnimi družinami. Njena analiza je pomembna, ker pokaže pojave oz. nosilce subtilnih, a radikalnih družbenih sprememb, ki jih sociologi ob iskanju večinskih vzorcev velikokrat spregledajo.

Knjiga *Novo očetovstvo v Sloveniji* ni samo pomemben doprinos k sociologiji družine v Sloveniji, ampak bi morala imeti emancipatorične učinke v smeri povečevanja egalitarnosti med spoloma v različnih sferah, diskurzih in politikah. Empatični, občutljivi očetje niso nikakršna naravna posebnost, temveč je njihova zelo angažirana drža pravzaprav nujni pogoj za dobrobit prihajajoče generacije otrok, ki bodo odraščali oz. odraščajo v svetu, kjer se tovrstne meje med spoloma vse bolj brišejo. Očetje dandanes rabijo predvsem pogum, da ne stopijo v stare, ponošene čevlje, seveda pa se mora tudi marsikatera mama še naučiti obravnavati svojega partnerja kot sebi enakovrednega. V tem smislu se mi zamisel – ki je po oceni Tanje Rener redka – o nujnosti denaturalizacije in razspolitve (angl. de-genderization) koncepta očetovstva, pa tudi materinstva ne zdi izjemno pogumna, temveč celo nujna. Vsekakor pa se zdijo smiselna vsaj prizadevanja za ohranitev in razvoj socialne države, kar naj bi olajšalo odločitve za starševstvo pri obeh spolih.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Blanka Tivadar

Lemon peel from desire to fear: Healthy eating in socialism

This study explores changes in the healthy eating discourse in texts appearing from 1949 to 1990 in the Slovenian women's and family monthly magazine *Naša žena* (Our Woman). The main aim was to answer three questions: 1) what *Naša žena* considered healthy eating; 2) whose responsibility healthy eating was; and 3) why its readers ought to cook and eat healthily. A qualitative analysis of the texts shows that only the content of the advice changed, but the underlying structure did not since throughout all of this period healthy eating was mainly understood as a civic and/or moral duty of a woman/wife/mother. However, the housewife was never allowed to cook her way into an ideal society. *Naša žena* would at one stage be sending her towards the "modern" future and yet, just when she was just about to reach it, *Naša žena* sent her towards a "premodern" one.

Key words: food, health, socialism, discourse

Špela Sajovic

About progress and the progressive potential of late modern living conditions

The article examines the classic sociological concept of human progress, incorporates new contents based on a reflection of its modern placement and then adapts them to contemporary living conditions. The author realises that the modern concept of progress is unsuitable to man since it derives from the mono-dimensional biological view of human nature. Hence, human happiness is largely perceived from the standpoint of material development. However, the human being is a species capable of moving beyond natural instincts thanks to its instinctive insufficiency due to which its happiness is also placed outside of the materialist sphere, within the state of self-actualisation as the only state which is aligned with human nature or its original openness to the world. The author also recognises late modern living conditions are aligned with human nature and thus advanced since they, given the facts of material security and relative independence of structural constraints, encourage the individual in the direction of self-reflection, greater autonomy and consequently boost the chances of the development of self-realised, happy people.

Key words: progress, human nature, happiness, late modern individual, self-realisation

Tanja Oblak Črnič

Family (dis)harmony in front of the computer screen

The main characteristic of communication technologies is that they are ever more present in our homes. As a consequence, computer technology plays an important role in the process of building our private sphere. At the same time, these technologies are the subject of increasing domestication. This domestication process includes an analysis of the causes, motives and patterns of adopting communication technologies. Interviews with parents and their children in various Slovenian families have shown that the Internet is considered the most important dimension of the computer as a modern domestic appliance. The possibility of logging on to the Web has substantially contributed to the spread of the communicational and social dimensions of computer technology. Although at the beginning the computer was primarily considered “a business device” or “a toy”, today new meanings are being attributed to it: the computer is not only “an investment for the future” or “an extension of parental responsibilities”. It also plays several controversial roles such as being “an intruder” or “a destroyer of personal relationships” on one hand, or “a comforter” and “a multi-purpose tool for every occasion” on the other, depending on the generation the user belongs to. While young people perceive computer technology as a bridge between various structures of everyday life, their parents often consider the same technology as a major factor in the disintegration of family life.

Key words: domestication of communication technology, family technoculture, private sphere, personal computer an internet, generation gap

Marjan Svetličič, Sabina Kajnc

Informal sources of influence in the EU: hard knowledge, soft skills and efficiency of the Slovenian civil service during its EU »Presidency«

The objective of the article is to find out whether Slovenia as the presiding EU state in the first half of 2008 and its diplomatic elite and experts were ‘equipped’ with adequate competencies to materialise its soft sources of influence, sources that the small countries theory says small countries possess. The analysis is based on a survey of over 600 civil servants involved in Slovenia’s 2008 EU Council Presidency. The survey demonstrated that the respondents did not find ‘hard’ knowledge to be a limiting factor but attributed greater importance to ‘soft’ skills. According to – the admittedly subjective assessment of Slovenian civil servants – Slovenia’s public administration does not successfully exploit its smallness, which should in fact enable greater efficiency, as it is beset with problems involving intra- and inter-ministerial co-ordination along

with a hierarchical culture which primarily influence the (lack of) information flows and a low level of informal contacts between civil servants.

Key words: Slovenia, EU, presidency, competencies, knowledge, small states
Summary

Boštjan Udovič, Denis Mancevič

Attempts at revaluation of Russian federation's position in international community - the case of Georgia

The international political events that took place in the southern Caucasus in August 2008 call for an in-depth analysis of their causes. The geographical area of the former Soviet Union was subjected to tectonic changes in geo-political affairs which consequently had a weakening effect on the role of Russia and its sphere of interest. The article contends that Russia made good use of the political changes in Georgia and Ukraine, trying to reposition itself particularly towards the United States of America and the European Union. The latter is made clear in various activities of Russian foreign policy vis-à-vis other countries of the former Soviet Union during the last eight years. The article concludes by confirming our thesis that Russia has achieved a revaluation of its position by using economic means of foreign policy and will continue to do so in the future since there is a clear desire and idea in Russia that the Russian Federation must reinstate the position it enjoyed under the 45-year rule of the former Soviet Union.

Key words: Russia, Georgia, foreign policy, economic means, reaffirmation, international community

Kazalo

ČLANKI

Lemon peel from desire to fear: Healthy eating in socialism Blanka Tivadar	7
About progress and the progressive potential of late modern living conditions Špela Sajovic	25
Family (dis)harmony in front of the computer screen Tanja Oblak Črnič	41
Informal sources of influence in the EU: hard knowledge, soft skills and efficiency of the Slovenian civil service during its EU »Presidency« Marjan Svetličič, Sabina Kajnc	59
Attempts at revaluation of Russian federation's position in international community - the case of Georgia Boštjan Udovič, Denis Mancevič	81

BOOK REVIEWS

Centrih, Lev, Primož Krašovec, Tanja Velagić (ur.): Oddogodenje zgodovine – primer Jugoslavije. Tematska številka ob 60. obletnici revije Borec. <i>Nina Vobič Arlič</i>	103
Karl Marx, Ernst Bloch, Mario Rossi, Božidar Debenjak: O spremembi sveta: pomen Marxovih tez o Feuerbachu. <i>Mirt Komel</i>	105
Milan Balažic: Znanost in realno. <i>Marinko Banjac</i>	107
Mojca Pajnik: Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij. <i>Alenka Švab</i>	110
Tanja Rener, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik, Alenka Švab: Novo očetovstvo v Sloveniji. <i>Metka Kuhar</i>	112
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	117

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubriko Znanstveni članki avtorji pošljejo na elektronski naslov: *valentina.hlebec@fdv.uni-lj.si*; prispevke za rubriko Recenzije knjig pa na naslov: *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor seznanjen v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od treh kategorij: izvorni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, kratek znanstveni članek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani.
10. Članku je treba priložiti povzetek, v katerem avtor jasno opredeli namene, dognanja in sklepe prispevka. Povzetek, in sicer v slovenščini in v angleščini, mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina obeh povzetkov ne sme presegati 250 besed. Prav tako je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini.
11. Avtor naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključí s piko. Avtor naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
12. Števílo in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo podčrtne in zaporedno števílčene. Avtor lahko v objavní razlíičí članka priloží kratko zahvalo, ki bo natisnjena na koncu prispevka pred seznamom literature.
13. Sklic na vir v besedilu naj bo sledečí: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopičjem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja navedenega dela dva, navedete oba: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem števílu avtorjev izpišite le prvo ime: (Stanković in dr. 1999). Dela enega avtorja, ki so izšla istega leta, med seboj ločíte z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itd.) stíčno ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejte po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
14. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredí posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletne strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
  - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
  - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
  - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
  - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
  - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
  - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
  - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
15. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
16. Avtor je dolžan za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
17. Avtor prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
18. Ob izidu prejme vsak avtor članka in vsak recenzent en izvod Družboslovnih razprav, (prvonapisani) avtor znanstvenega članka pa tudi deset separatov svojega prispevka. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Blanka Tivadar

**Naša žena med željo po limonini lupinici
in strahom pred njo: zdrava prehrana v socializmu**

Špela Sajovic

**O napredku in napredkovnem potencialu
poznomodernih bivanjskih okoliščin**

Tanja Oblak Črnič

Družinska (ne)harmonija ob računalniških zaslonih

Marjan Svetličič, Sabina Kajnc

**Neformalni viri vpliva v EU: trda in mehka znanja ter učinkovitost
slovenske državne uprave v času predsedovanja Svetu EU**

Boštjan Udovič, Denis Mancevič

**Poskusi prevrednotenja položaja Ruske federacije
v mednarodni skupnosti – primer Gruzije**

ISSN 0352-3608

9 770352 360015